

FIBULE „DIGITATE” DIN SECOLELE VI—VII ÎN SPAȚIUL CARPATO-DUNĂREANO-PONTIC

DE

DAN GH. TEODOR

În contextul numeroaselor descoperiri aparținând perioadei marilor migrații din mileniul I d.H. și îndeosebi din epoca secolelor V—VII, anumite categorii de piese vestimentare, cum sînt cele cunoscute în literatura de specialitate sub denumirea de *fibule digitate*, s-au bucurat, mai ales în ultima jumătate de veac, de o atenție sporită din partea unor numeroși specialiști. Interesul deosebit cu care astfel de obiecte vestimentare (multe din ele avînd și un evident rol de podoabă) au fost vreme îndelungată cercetate s-a datorat, atît numărului considerabil de exemplare descoperite, a varietății formelor și ornamentelor lor, cit și concepției, încă acceptată și astăzi de mulți cercetători, potrivit căreia asemenea fibule „digitate” pot constitui bune criterii de încadrare cronologică și mai ales de determinare etno-culturală. Analizîndu-se atent tehnica de lucru, formele și ornamentele și încercîndu-se să se stabilească originea și direcțiile evolutive ale fiecărui grup în parte, s-a ajuns ca unele tipuri de fibule „digitate” să fie considerate (nu fără oarecare exagerare), specifice numai anumitor populații, cum ar fi cele germanice, france, anglo-saxone sau slave. Deși aceste atribuiri se bazează, în linii generale, pe o serie de argumente acceptabile, totuși, răspîndirea aceluiași tip de fibulă „digitată” pe spații geografice uneori foarte largi, la diferite populații, arată că, cel puțin din punct de vedere etno-cultural, asemenea obiecte nu pot fi socotite întotdeauna și prețutîndeni elemente prea sigure de determinare. De aceea considerăm că, măcar pentru teritoriile în care sînt semnalate exemplare de fibule „digitate” cu analogii în zone mai îndepărtate și unde numărul pieselor de diferite tipuri a sporit considerabil în timp, este necesară o rediscutare a problematicii lor, insistîndu-se mai ales asupra condițiilor în care apar unele prototipuri, evoluția și răspîndirea în timp și spațiu a variantelor și, nu în ultimul rînd, a trăsăturilor care caracterizează complexe arheologice în care ele au fost constant descoperite.

În acest larg context trebuie luate în discuție și teritoriile carpato-dunăreano-pontice, unde în ultimele decenii, ca urmare a cercetărilor arheologice sistematice, sau întîmplător, a fost descoperit un număr destul de mare de fibule „digitate”, de diferite tipuri, unele din ele încă inedite, altele eronat încadrate, mai ales din punct de vedere etno-cultural. Dată fiind situația existentă, credem că o prezentare globală a descoperirilor de fibule „digitate” din teritoriile carpato-dunăreano-pontice și încercarea de a prezenta succint, pe cît posibil, originea, evoluția, cronologia și eventual apartenența lor etno-culturală, pot oferi posibilități sporite pentru noi analize de ansamblu sau de detaliu, al căror rezultat să contribuie la clarificarea unor aspecte importante din istoria acestor regiuni într-o perioadă extrem de frămîntată din punct de vedere politic și încă destul de puțin cunoscută în ceea ce privește profundele mutații social-economice și culturale, care s-au produs în răstimpul ei. Preocupări în legătură cu descoperirile unor anumite categorii de fibule „digitate”¹ la noi în țară au existat încă înainte de cel de al doilea război mondial, cînd au fost publicate, fără a fi în mod special comentate, cîteva exemplare aflate întîmplător, păstrate în unele colecții muzeale sau particulare².

Deși studiile în legătură cu acest gen de antichități au fost mult mai vechi în străinătate³, cercetarea lor pe scară mai largă a început îndeosebi pentru regiunile est-centrale sau sud-est euro-

¹ Deși în spațiul carpato-danubiano-pontic sînt cunoscute numeroase descoperiri, în prezentul studiu ne vom referi numai la categoria fibulelor „digitate” așa-numite *slave* din secolele VI—VII d.H., urmînd ca într-un studiu viitor să ne ocupăm de exemplarele de certă origine germanică.

² I. Nestor, C. S. Nicolăescu-Plopșor, *Der völkerwanderungszwischenliche Schatz Negrescu*, în *Germania*, 22, 1938,

p. 33—41; D. Popescu, *Fibeln aus dem Nationalmuseum für Altertümer in Bukarest*, în *Dacia*, IX—X, (1941—1944) 1945, p. 496—505.

³ H. Kühn, *Die germanische Bügelfibeln der Völkerwanderungszeit in der Rheinprovinz*, vol. I—II, Bonn, 1940, cu bibliografia problemei pînă la vremea respectivă.

pene, de-abia din deceniul al cincilea al secolului nostru, cu care prilej s-a publicat, în decursul anilor, un număr considerabil de descoperiri, formulându-se noi și interesante concluzii privind originea, evoluția și cronologia numeroaselor tipuri stabilite⁴.

În ceea ce privește teritoriul carpato-dunăreano-pontic, primul care a cercetat cu atenție asemenea descoperiri, încercând să le stabilească cronologia și apartenența etno-culturală, a fost cercetătorul german Joachim Werner; care într-un studiu amplu a luat în considerare și a comentat toate piesele cunoscute la vremea aceea, din această parte a sud-estului european, propunând o clasificare tipologică și cronologică, valabilă în parte și astăzi⁵. Ulterior și alți cercetători străini s-au ocupat, special sau în treacăt, de unele exemplare de fibule „digitate” provenite de pe teritoriul României sau din imediata vecinătate, exprimând puncte de vedere apropiate sau diferite față de concluziile savantului german⁶. După mai bine de un deceniu de la studiul lui J. Werner, timp în care în regiunile carpato-dunăreano-pontice au mai fost scoase la iveală și alte câteva exemplare, Ion Nestor a luat din nou în discuție problema originii și cronologiei anumitor tipuri de fibule „digitate”, aducând corectări opiniilor exprimate de cercetătorul german, mai ales în legătură cu regiunile de producere a unor prototipuri și cu așa-zisa lor apartenență la lumea slavă⁷. La puțină vreme de la studiul profesorului I. Nestor, cercetătorul Aurelian Petre, într-o suită de câteva articole⁸ a reluat problematica tipologiei unor exemplare de fibule, rediscutând în mod critic concluziile lui J. Werner, B. A. Ribakov și alții și opinind, pe baza unor noi argumente, pentru originea carpato-balcanică a unor tipuri considerate ca aparținând exclusiv slavilor, idee împărtășită și de savantul grec D. Pallas⁹ și parțial de cercetătorul iugoslav Vl. Popović¹⁰.

Între timp, au fost publicate grupat și alte exemplare de fibule „digitate”¹¹ și comentate separat anumite categorii deja stabilite¹² sau au fost semnalate prin scurte note unele descoperiri izolate¹³. La acestea s-au adăugat cu vremea încă alte câteva zeci de exemplare, scoase la iveală prin cercetările arheologice sistematice întreprinse, sau apărute întâmplător, multe rămase încă inedite, astfel că, în prezent, în regiunile carpato-dunăreano-pontice este cunoscut un număr destul de mare de piese care, așa cum am amintit, necesită o prezentare globală, evidențiindu-se și cu acest prilej marea diversitate de forme și ornamente, precum și importanța aparte a unora din ele pentru precizarea mediului cultural din care provin. Trebuie de la început subliniat că, în general, pe teritoriul carpato-dunăreano-pontic au fost scoase la iveală un număr considerabil de exemplare de fibule „digitate”, dar după trăsăturile specifice și după caracteristicile care individualizează complexele arheologice în care au fost aflate, o însemnată parte din aceste piese vestimentare aparțin incontestabil lumii germanice. În schimb, o altă categorie, aceea de care ne ocupăm în studiul de față, a fost considerată de unii specialiști ca fiind produsă exclusiv de slavi și, prin urmare, acolo unde au fost aflate asemenea obiecte și complexele arheologice din care proveneau au fost puse în legătură cu populația respectivă.

Nu vom stăruii acum asupra diferitelor aspecte privind originea reală a acestei categorii de fibule „digitate”, deoarece în legătură cu ea s-au exprimat, așa cum am menționat deja, numeroase păreri, ci ne vom opri de la început la problema clasificării lor tipologice, problemă care necesită în contextul noilor descoperiri, o analiză atentă și exhaustivă, impusă tocmai de marea varietate de

⁴ Vom cita selectiv: J. Werner, *Slawische Bügelfibeln des 7. Jahrhunderts*, în *Reinecke Festschrift*, Mainz, 1950, p. 150—172 și planșele; idem, *Neues zur Frage der slawischen Bügelfibeln aus süd-osteuropäischen Ländern*, în *Germania*, 38, 1960, p. 114—120; B. A. Ribakov, *Drevnjaja Rus'*, în SA, XVII, 1953, p. 23—104; J. Kudlaček, *Kul'tura pohrebnyh poli čerňachovského typu na Ukrajině a antska problema*, în *SlovArch*, V, 12, 1957, p. 363—396; D. Csallány, *Archäologische Denkmäler der Gepiden im Mitteldonaubecken*, Budapest, 1961, *passim*; St. Mihailov, *Rannosrednovkovni fibuli v Bolgaria*, în *Izvestija-Institut*, XXIV, 1961, p. 37—60; J. Okulicz, *Pradzięcie ziem Pruskich'od późnego palcolitii do VII w.n.e.*, Wrocław, 1973, p. 476—490; Z. Vinski, *O rovesenim fibulam ostrogota i tirinžana povodom rijekog, tirinškog nalaza u Salorit*, în *Vjesnik-Zagreb*, VI—VII, 1972—1973, 3, p. 177—227 și planșele; H. Kühn, *Die germanischen Bügelfibeln der Völkerwanderungszeit in Süddeutschland*, vol. I—II, Graz, 1974, vol. III, Graz, 1981.

⁵ J. Werner, *op. cit.*, în *Reinecke Festschrift*, Mainz, 1950, p. 151—158, 171—172; fig. 3; pl. 27/3, 7; 28/14; 29/15—16, 19, 25; 30/34—35, 41; 31/A, 48, 52; 32.

⁶ H. Kühn, *Des Problem der masurgermanischen Fibeln in Ostpreussen*, în *Documenta Archaeologica — Wolfgang La Baume dedicata*, Bonn, 1956, p. 85—86, 89, 94, 102—108, pl. XX/1—2; XXI/2; XXII/37; XXIII/1—2.

⁷ I. Nestor, *L'établissement des Slaves en Roumanie à la lumière de quelques découvertes archéologiques récentes*, în *Dacia*, N.S., 5, 1961, p. 429—448.

⁸ A. Petre, *Fibulele „digitate” de la Histria (partea I)*, în *SCIV*, 16, 1965, 1, p. 67—91; *ibidem*, (partea a II-a), în *SCIV*, 16, 1965, 2, p. 275—286; idem, *Contribuția atelierelor romano-bizantine la geneza unor tipuri de fibule „digitate” din veacurile VI—VII e.n.*, în *SCIV*, 17, 1966, 2, p. 255—275.

⁹ D. Pallas, *Données nouvelles sur quelques boucles et fibules considérées comme avares et slaves et sur Corinthe entre le VIe et le IXe s.*, în *Byzantino-bulgarica*, VII, 1961, p. 295—318.

¹⁰ Vl. Popović, *Les témoins archéologiques des invasions avaro-slaves dans l'Illyrie byzantine*, în *MEFRA*, 87, 1975, 1, p. 457; idem, *La descente des Koutrigours, des Slaves et des Avars vers la Mer Égée: le témoignage de l'archéologie*, în *Académie des inscriptions et Belles-Lettres-Comptes-rendus*, (1978) 1979, p. 464—650.

¹¹ D. Gh. Teodor, *Teritoriul est-carpatic în veacurile V—XI e.n.*, Iași, 1978, p. 41, fig. 13; 14; 15.

¹² M. Comșa, *Unele considerații cu privire la originea și apartenența etnică a complexelor cu fibule „digitate” de tip Gimbas-Coșoveni*, în *Apulum*, XI, 1973, p. 259—270.

¹³ Datele cu privire la condițiile descoperirii diferitelor exemplare au fost inserate separat în repertoriul care însoțește studiul de față.

forme și ornamente, pe care o prezintă piesele din regiunile carpato-dunăreano-pontice. După părerea lui J. Werner, categoria de fibule „digitate” pe care el o numește *slavă*, se împarte în trei grupe principale, fiecare din ele cu mai multe subdiviziuni, în funcție de o serie de criterii, dintre care cele în legătură cu ornamentele și anumite detalii ale formelor ocupă un loc important. Astfel, din grupa I, cu subdiviziunile I A—I L, fac parte exemplarele cu mască umană pe capătul plăcii piciorului, în grupa a II-a, cu subdiviziunile II A—II D sînt incluse fibulele cu figură zoomorfă pe capătul piciorului, iar a treia grupă o formează piesele așa numite „niproviene”, plate, care au reprezentări antropozoomorfe. Mai întîi Ion Nestor¹⁴, apoi Petre Aurelian¹⁵ au observat că, în general, clasificarea propusă de savantul german este inconsecventă și nu corespunde întotdeauna realității. După cum s-a subliniat de autorii sus-menționați, împărțirea acestor piese în fibule cu mască umană și fibule cu figură zoomorfă pe capătul piciorului nu este chiar corectă, deoarece o însemnată parte din exemplarele incluse în prima grupă nu au reprezentări antropomorfe, iar unele tipuri din grupa a doua, derivă mai curînd din alte prototipuri, avînd o altă linie evolutivă.

O nouă clasificare, limitată însă numai la unele tipuri din această categorie de fibule a fost alcătuită de cercetătorul german Herbert Kühn care, luînd în considerare un număr foarte mare de piese miniaturale sau de alt tip, le împarte în două grupe principale, prima avînd legături directe cu centrele de producție de pe Rinul Mijlociu, iar a doua incluzînd exemplare, asemănătoare între ele, din regiunile niproviene ale Ucrainei de Sud, României și Bulgariei¹⁶. În ceea ce privește grupa a doua, care ne interesează direct, H. Kühn încearcă să definească mai multe tipuri din care reținem mai ales: tipul I-Banat, tipul II-Kiev, tipul III-România și tipul VII-Pastyrsk. Această clasificare are, de asemenea, unele neajunsuri, autorul ei incluzînd eronat o serie de exemplare în unele tipuri care, în realitate, au o origine și o evoluție clară, făcînd în mod cert parte din alte grupe, decît în cele în care au fost fixate. Este interesant de reținut că, spre deosebire de J. Werner, B. A. Ribakov și alții, H. Kühn încearcă să acrediteze ideea că unele din fibulele „digitate” (în special cele miniaturale), nu sînt produse ale lumii slave, ci germanice, multe din piesele descoperite, de exemplu în Prusia Orientală, unele dintre ele identice cu cele din regiunile noastre, fiind rîspîndite acolo de către heruli, care au migrat spre nord din zonele Dunării de Jos, la începutul secolului al VI-lea¹⁷. Părerea lui H. Kühn cu privire la difuzarea unor tipuri de fibule „digitate” de către heruli nu a fost, pînă în prezent, acceptată arătîndu-se că, deși au venit dinspre regiunile dunărene, ele nu puteau fi vehiculate de heruli la începutul secolului al VI-lea, atîta timp cît asemenea exemplare datează dintr-o epocă mai tîrzie. Prezența lor în Prusia Orientală a fost pusă pe seama comerțului cu chihlimbar practicat de populațiile din estul Prusiei Orientale cu regiunile dunărene sau nord-pontice, neavînd nici o legătură cu deplasarea unor grupuri umane mai mari¹⁸.

Discuțînd originea unor tipuri de fibule „digitate” din categoria celor atribuite slavilor, A. Petre, la rîndul său, aduce o serie de noi și importante precizări, încercînd chiar prezentarea unei alte evoluții, cel puțin pentru unele tipuri, fără a lua totuși în considerare întregul ansamblu al descoperirilor cunoscute la vremea sa¹⁹. O opinie, respingînd în principal teza originii slave a unor tipuri descoperite la sud de Dunăre, în Balcani, a exprimat și cercetătorul grec D. Pallas²⁰.

Așa cum am mai menționat, în decursul anilor, ca urmare a cercetărilor arheologice sistematice sau întîmplătoare, în spațiul carpato-dunăreano-pontic, ca și în alte părți ale sud-estului european, a fost descoperit un număr apreciabil de fibule „digitate” din categoria pe care o discutăm și care au continuat să fie atribuite în exclusivitate slavilor. Din numărul de aproximativ 80 de fibule „digitate” întregi sau fragmentare cunoscut în momentul de față în teritoriile carpato-dunăreano-pontice, circa 30 de piese provin din mormînt, cele mai multe de înhumăție, 19 exemplare au fost descoperite prin intermediul săpăturilor arheologice sistematice în așezări (în locuințe sau în nivelul de cultură corespunzător), restul fiind aflate întîmplător. Deși numărul de piese menționat este relativ mare, faptul că foarte multe din ele au apărut întîmplător, fără cunoașterea contextului arheologic, sau au fost găsite doar în stratul de cultură al unor așezări, uneori fără a fi asociate și cu alte obiecte mai caracteristice, limitează în bună măsură datele pe baza cărora ar putea fi posibilă o încadrare cronologică și culturală mai precisă. Cu toate acestea, numărul și mai ales marea varietate a pieselor cunoscute în aceste regiuni deschid calea unei analize de ansamblu, viziind îndeosebi stabilirea unor mai bune criterii de determinare tipologică și cronologică, cu atît mai mult, cu cît în ultimii ani au fost scoase la iveală și discutate noi exemplare de asemenea fibule și în zonele învecinate spațiului geografic de care ne ocupăm.

Deoarece încercările de clasificare de pînă acum a fibulelor „digitate” din regiunile carpato-dunăreano-pontice sînt depășite de numărul și varietatea exemplarelor existente în prezent, ne propunem o nouă regrupare a lor, pe alte criterii, pe care le considerăm mai importante pentru evoluția diferitelor variante. Pornind de la constatarea generală că, spre deosebire de placa semi-

¹⁴ I. Nestor, *op. cit.*, p. 434—448.

¹⁵ A. Petre, *op. cit.*, în *SCIV*, 17, 1966, 2, p. 263—274.

¹⁶ H. Kühn, *op. cit.*, p. 79—108.

¹⁷ *Ibidem*, p. 103—108.

¹⁸ J. Werner, *op. cit.*, în *Germania*, 38, 1960, p. 114—115.

¹⁹ A. Petre, *op. cit.*, în *SCIV*, 16, 1965, 1, p. 82—91.

²⁰ D. Pallas, *op. cit.*, p. 309—315.

circulară a capului, a cărei formă și chiar mărime rămân aproape neschimbate, placa piciorului cunoaște modificări importante în cursul evoluției sale și că elementele de decor pot fi în multe cazuri definitorii, considerăm deocamdată mai potrivită clasificarea exemplarelor provenite din regiunile carpato-dunăreano-pontice în două grupe principale: I, fibule cu mască umană pe capătul piciorului și II, fibule cu figură zoomorfă pe capătul piciorului, fiecare având diferite variante.

I. FIBULE „DIGITATE” CU MASCĂ UMANĂ PE PICIOR

I.1. *Fibule cu placa piciorului trapezoidală, de tip Coșoveni—Vețel.* Ținând cont de caracteristicile principale menționate, în acest tip se încadrează exemplarele de fibule întregi sau fragmentare, lucrate din argint, argint aurit, potin sau bronz, provenind de la Coșovenii de Jos²¹, Vețel²², Războieni—Feldioara²³, Ferigele²⁴, Orlea (exemplarul 1)²⁵ și dintr-o localitate necunoscută din Transilvania²⁶ (Fig. 1). În clasificarea tipologică a lui J. Werner asemenea exemplare sînt incluse în tipurile I A—I B, în momentul publicării studiului său fiindu-i cunoscute numai piesele de la Coșovenii de Jos, Vețel și Orlea²⁷. Cele două tipuri sînt denumite „Nea Anchialos-Orlea” (A) și „Sparta Linkuhnen-Coșoveni” (B). Cele mai multe analogii, unele aproape identice, provin din regiunile de la sudul Dunării, în special din Jugoslavia, unde asemenea tip de fibulă este atestat în mai multe variante (în funcție de mărime, ornamente etc.), la Kladovo²⁸, Velesnița²⁹, Dubovae³⁰, Bela—Crkva³¹ și dintr-o localitate necunoscută din nordul Serbiei³². În Bulgaria sînt cunoscute trei piese, una lângă localitatea Iambol³³, alta la Ljuliakovo³⁴ și a treia la Varna³⁵. Alte trei piese provin din Grecia, una descoperită la Sparta³⁶, alta la Nea Anchialos³⁷ și a treia la Dion³⁸. Un exemplar a fost descoperit în Albania la Lehze³⁹ iar altul într-o localitate necunoscută din Asia Mică⁴⁰. Piese asemănătoare au fost atestate și în Ungaria la Szakály—Öreghegy⁴¹ și într-o localitate necunoscută⁴². În zonele estice și nord-estice ale Europei fibule de acest fel sînt documentate în Ucraina la Pastyrsk⁴³ și Stepanyc⁴⁴, precum și în Prusia Orientală la Linkuhnen⁴⁵ și Schreitlauken⁴⁶. Un exemplar din această categorie se păstrează la muzeul din Stockholm⁴⁷, iar alte trei în colecția Diergardt din Köln⁴⁸ și unul în colecția Kofler—Truningen din Lucerna⁴⁹, provenind se pare din Peninsula Balcanică.

În legătură cu originea și evoluția acestui tip de fibulă, în literatura de specialitate s-au exprimat opinii diferite, sprijinite în principal pe argumente acceptabile. După cum s-a subliniat mai de mult, la geneza tipului de fibulă „digitată”, cu placa piciorului trapezoidală și cu mască umană pe apendicele terminal, au participat, într-o anumită măsură, fibulele așa numite de tip *Arčar-Histria*, cu placa piciorului de asemenea trapezoidală și cu decor în spirală, presupuse a fi fost create în atelierele bizantine de la sud de Dunăre⁵⁰. În legătură cu aceste aspecte, încă în studiul său menționat, J. Werner a evidențiat faptul că la exemplarele grupei I A, din clasificarea sa, pe care el le consideră creații slave, se observă unele elemente de origine bizantină, cum sînt benzile constituite

²¹ I. Nestor, C. S. Nicolăescu-Plopșor, *op. cit.*, p. 33—41, fig. 7.

²² J. Hampel, în *Archeológiai Közlemények*, XIII, 1879, p. 68, repertoriu 36, fig. 35; I. Nestor, C. S. Nicolăescu-Plopșor, *op. cit.*, p. 33—41, pl. 9/3.

²³ K. Horedt, *Șantierul arheologic Morești*, în *SCIIV*, 6, 1955, 3—4, p. 675, fig. 15/5.

²⁴ Gh. Petre, A. Stoican, *O fibulă digitată din nordul Olteniei*, în *SCIIVA*, 27, 1976, 1, p. 115—118.

²⁵ D. Berciu, E. Beninger, *Germanenfunde aus der Kleinen Walachei*, în *Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien*, LXVII, 1937, p. 194, fig. 1.

²⁶ K. Horedt, *Untersuchungen zur Frühgeschichte Siebenbürgen*, București, 1958, p. 93, fig. 28/5.

²⁷ J. Werner, *op. cit.*, în *Reinecke Festschrift...*, p. 151—152.

²⁸ *Ibidem*, p. 151.

²⁹ J. Kovačević, *Arheologija i istorija varvarske kolonizacije južnoslovenskih oblasti od IV do početka VII veka*, Novi Sad, 1960, p. 63, pl. III/9 (rezumat francez).

³⁰ J. Werner, *op. cit.*, în *Germania*, 38, 1960, p. 119, pl. 30/1.; J. Kovačević, *op. cit.*, p. 66, pl. XVI/74.

³¹ J. Werner, *op. cit.*, în *Reinecke Festschrift...*, p. 152, pl. 28/13; J. Kovačević, *op. cit.*, p. 66, pl. XVI/75.

³² J. Werner, *op. cit.*, p. 151, pl. 27/2.

³³ *Ibidem*, p. 152, pl. 28/10; St. Mihailov, *op. cit.*, p. 43, fig. 3/2 cu corectarea localității.

³⁴ St. Mihailov, *Die Bügelfibeln in Bulgarien und ihre historische Interpretation*, în *Archäologie als Geschichtswissenschaft*, 70, Berlin, 1977, p. 317—327, fig. 7.

³⁵ Informații prof. J. Werner, căruia îi adresăm mulțumiri și pe această cale.

³⁶ J. Werner, *op. cit.*, p. 151, pl. 27/4.

³⁷ *Ibidem*, p. 150, pl. 27/1 cu bibliografia descoperirii.

³⁸ Christine Katsouyannopoulou, *A propos d'une fibule digitée récemment trouvée en Grèce*, în *XVIIIe Congrès International des études byzantines — Resumés des communications*, vol. I, Moscova, 1991, p. 523.

³⁹ F. Prendi, *Nje varrezë e Kulturës arbërore në Lehze, în Illiria*, IX—X, 1979—1980, p. 129, 132, pl. XIV/V, 36; XX/3.

⁴⁰ J. Werner, *op. cit.*, p. 152, pl. 28/12.

⁴¹ J. Csálog, *Das awarische Gräberfeld von Szakály — Öreghegy*, în *ArchÉrt*, III, 1944—1945, V—VI, p. 299, pl. XCIII/23; J. Werner, *op. cit.*, p. 153, pl. 29/18 a.

⁴² J. Werner, *op. cit.*, p. 151, pl. 27/5.

⁴³ J. Kudláček, *op. cit.*, p. 391—393, fig. 10/1.

⁴⁴ *Ibidem*, fig. 10/2.

⁴⁵ K. Voigtman, *Zwei ostpreussische Fibeln mit menschlicher Maske als Fussknopf*, în *Alt Preussen*, 3, 1939, 4, p. 114—115, fig. 2.; J. Werner, *op. cit.*, p. 151—152, pl. 27/8.

⁴⁶ K. Voigtman, *op. cit.*, p. 114—115, fig. 2; J. Werner, *op. cit.*, p. 152, fig. 28/9.

⁴⁷ J. Werner, *op. cit.*, p. 151, fig. 1.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 151—152, pl. 27/6; 28/11; idem, *Katalog der Sammlung Diergardt*, I, Berlin, 1961, p. 33, pl. 35/133 a—b; 134.

⁴⁹ Idem, *op. cit.*, în *Germania*, 38, 1960, p. 119, pl. 28/1; 29/2.

⁵⁰ A. Petre, *op. cit.*, în *SCIIV*, 16, 1965, 1, p. 80—91.

dintr-un fir răsucit și alte detalii de tehnică de execuție, asemănătoare cu a unor obiecte produse în atelierele Imperiului și chiar similitudini cu capetele de pasăre stilizate de pe cataramele din mormintele avarice din Ungaria, socotite și acestea ca fiind lucrate de meșteri bizantini. Pe baza detaliilor de formă și ornament ale pieselor cunoscute la vremea sa, aparținând acestui tip, I. Nestor a considerat că astfel de fibule „digitate” nu sînt de origine slavă, ci produse local, unele chiar de către populația germanică din teritoriile aflate între Dunăre și Mureș⁵¹. La rîndul său, A. Petre, respingînd hotărît apartenența slavă a acestui tip de fibulă, consideră că a fost produs în atelierele bizantine, undeva la sud de Dunăre, piesele de acest gen prezentînd, pe lângă unele elemente de formă și decor de origine germanică și multe trăsături specifice bizantine⁵². Despre exemplarele aparținînd aceluiași tip, de la Sparta, Nea Anchialos și din alte părți ale Peninsulei Balcanice și-a spus părerea și D. Pallas, considerîndu-le de asemenea, creații ale atelierelor din Bizanț, influențate de arta barbară a vremii⁵³. Rediscutînd originea, evoluția și răspîndirea exemplarelor cu mască umană pe picior, denumite de ea *Gîmbaș—Coșoveni* (în realitate două tipuri distincte, deși derivate unele din altele), Maria Comșa consideră că acestea au fost produse în regiunile dintre Dunărea Mijlocie și Inferioară pînă în Transilvania și Oltenia, de către slavii aflați sub dominația avarilor și care, în procesul adopțării și creării unor piese de podoabă și vestimentare, au primit o serie de influențe longobarde, romano-bizantine și locale (romanice)⁵⁴.

Dacă acceptăm ideea, după părerea noastră justă, că fibulele de tip *Arčar—Histria* au contribuit în bună măsură la geneza celor cu mască umană și că ele nu au nici o legătură cu fibulele considerate gepidice, atunci trebuie să conchidem că piesele încadrate de noi în tipul I.1. *Coșoveni—Vețel* au fost create în atelierele Imperiului. O analiză fie și sumară, a exemplarelor cunoscute și îndeosebi a acelor mai complicate, cum sînt cele de la Coșovenii de Jos, colecția Kofler-Truningen, Stockholm, Vețel, Kladovo și altele, arată clar că ornamentele principale folosite în decorarea suprafeței plăcilor sînt de certă origine bizantină, constatare evidențiată de alții și de alți cercetători⁵⁵. Întrădeavăr, capetele de pasăre stilizate, spiralele, vrejurile vegetale, elementele florale, decorul perlat, șnurul simplu răsucit și mai ales ornamentele cruciforme de pe „îmbrăcămintea” personajului redat pe suprafața plăcii piciorului, în acest din urmă caz sugerînd poate imaginea unui prelat creștin (ca pe exemplarele de la Vețel, Războieni—Feldioara, Kladovo, colecția Diergardt Linkuhnen etc.), sînt elemente decorative frecvent întîlnite în orfevrăria bizantină, chiar dacă unele din ele au fost preluate de atelierele Imperiului (anterior cu unul sau chiar două secole), din unele părți ale lumii barbare, mai cu seamă din regiunile nord-pontice sau orientale.

Evident, în evoluția acestor fibule „digitate”, de la cele de tip *Arčar—Histria* pînă la exemplarul cel mai desăvîrșit, cel de la Coșovenii de Jos, au existat o serie de produse intermediare, de legătură, ca cele de la Sparta, Vețel, Kladovo și în special piesele din colecțiile Diergardt și Kofler—Truningen etc. Concomitent s-au produs prin imitații unele variante, în decursul timpului apărînd și exemplare mai simplificate, care prezintă o anumită degenerare, ca cele de la Iambol, Războieni—Feldioara, Schreitlauken etc. În această categorie trebuie incluse și fibulele cu placa piciorului, care a suferit importante modificări, prin redarea și mai schematică a capetelor de pasăre sau chiar a dispariției lor, lipsa butonilor sferici sau a proeminențelor laterale, decorul de pe suprafața plăcii piciorului și a capului semicircular fiind înlocuit cu ornamente mai simple, uneori geometrice. Dimensiunile acestor piese derivate se micșorează vizibil, tehnica de producere a unora din ele vîdînd o anumită neglijență, care sugerează nu numai încercarea de a fi turnate în serie, ci și un stadiu de cunoștințe tehnice mai puțin avansat. În această categorie, derivată din unul din exemplarele aflate în colecția Diergardt, care poate fi socotit cap de serie, se încadrează piesele de la Dubovač, Bela Orkva, nordul Serbiei, Nea Anchialos și Asia Mică. Din exemplarul descoperit la Sparta au putut deriva piesele care au decor geometric și adaosuri laterale pe placa piciorului (care mai păstrează încă masca umană), cum sînt piesele descoperite în Ungaria, Pastyrsk și Stepancy, ultima fiind lipsită de decor pe placă.

Repartiția geografică a acestui tip de fibulă „digitată” arată limpede că zona principală în care ele s-au răspîndit este spațiul carpato-balcanic, unde probabil s-au și produs. Exemplarele descoperite în zone mai depărtate, ca cele din Ucraina sau Prusia Orientală au ajuns acolo tot din regiunile carpato-balcanice. În acest context este important de precizat cine au fost creatorii și purtătorii unor asemenea obiecte vestimentare și cei care le-au putut vehicula și dincolo de zonele geografice locuite în principal de populațiile romanice orientale. În acest sens, atribuirile etno-culturale sînt încă dificile, deoarece fibulele de tipul respectiv au apărut în cele mai multe cazuri întîmplător, fără să fi fost cunoscut mediul cultural din care au provenit. Cu excepția piesei fragmentare de la Szakály-Öreghegy, aflată într-un mormînt de înhumăție din epoca avară, împreună cu o fibulă „digitată” de alt tip (dar derivată) și de cîteva mărgele și resturi de fier nesemnificative⁵⁶

⁵¹ I. Nestor, *op. cit.*, p. 442—444.

⁵² A. Petre, *op. cit.*, p. 80—91.

⁵³ D. Pallas, *op. cit.*, p. 306—311.

⁵⁴ M. Comșa, *op. cit.*, p. 264, 266, 270.

⁵⁵ J. Werner, *op. cit.*, în *Reincke Festschrift*, p. 168—171; M. Comșa, *op. cit.*, p. 262—270; A. Petre, *op. cit.*, p. 80—91; I. Nestor, *op. cit.*, p. 440—448.

⁵⁶ J. Csalog, *op. cit.*, p. 299.

și de fibula de la Nea Anchialos, găsită într-un mormint de înmormântare creștin⁵⁷, doar exemplarul de la Coșovenii de Jos (mormint?, tezaur?) mai era însoțit de piese de podoabă, cu o anumită semnificație cronologică și culturală, cum sînt trei cercei bizantine cu pandantiv stelat, datînd din secolul al VII-lea⁵⁸. Cu toate acestea, se poate presupune, ținînd cont de repartitia lor geografică, de motivele ornamentale, de formă și de sensul evoluției lor generale, că asemenea tip de fibulă a fost creat în mod sigur în atelierelor bizantine, în principal pentru populația din Imperiu, fiind folosite curent în prima jumătate a secolului al VII-lea. Este interesant de subliniat că exemplarul de la Coșovenii de Jos, făurit din argint aurit, ca și altele lucrate din argint sau bronz (uneori și ele aurite), erau piese vestimentare (și în multe cazuri desigur și cu rol de podoabă) destinate unor categorii deosebite de oameni, unii cu o poziție socială aparte, cum trebuie să fi fost și posesorul fibulei de la Coșovenii de Jos, de exemplu. Ne gîndim chiar că, cele care au haina personajului, de pe placa piciorului, ornată cu o cruce au putut fi folosite mai ales de preoți romani, locali sau misionari. Desigur, asemenea piese vestimentare au putut fi folosite și de către unii indivizi germani sau slavi, stabiliți în teritoriile Imperiului. Prezența unor astfel de piese într-un mormint avaric sau în zonele Niprului Mijlociu, ca și în Prusia Orientală s-ar putea explica, fie prin schimburile comerciale, fie prin vehicularea lor de către unele grupuri umane dinspre regiunile Dunării de Jos către nord-est și est, grupuri care au antrenat cu ele poate elemente romanice (prizonieri, căsătorii mixte etc.)

I.2.1. *Fibule cu placa piciorului în formă de liră, de tip Gîmbaș.* Luînd în considerare elementele caracteristice, care le diferențiază de restul celorlalte tipuri, în această grupă au fost incluse exemplarele de fibule întregi sau fragmentare, lucrate din argint, potin sau bronz, descoperite la Gîmbaș⁵⁹, Cornești⁶⁰, Virtop⁶¹, Vela⁶², Horga⁶³ și dintr-o localitate necunoscută din Banat⁶⁴ (fig. 2; 3/1). În clasificarea sa, J. Werner grupează descoperirile de acest gen în tipul I—C, denumit de el corect *Gîmbaș—Pergamon*, de pe teritoriul carpato-dunăreano-pontic fiindu-i atunci cunoscute doar exemplarele de la Gîmbaș, Vela și Banat⁶⁵. H. Kühn, la rîndul său, încadrează exemplarele acestui tip în grupa I, alături de altele, uneori identice ca formă și dimensiuni, dar fără mască umană pe picior, din regiunile țării noastre inserînd doar descoperirile de la Gîmbaș și Banat⁶⁶.

Desigur, fibulele denumite de J. Werner de tip *Gîmbaș—Pergamon* pot fi considerate într-o anumită măsură ca derivînd din cele de tip *Coșovenii—Nea Anchialos*, de la care mai păstrează doar placa superioară prevăzută cu șapte sau numai șase butoni, modificîndu-și în schimb substanțial forma plăcii piciorului. Aceasta apare sub forma unei „lire”, avînd părțile superioare terminate cu capete sau ciocuri de pasăre stilizate. Exemplarele de la Gîmbaș, Cornești și din Banat au câte două rînduri laterale de capete de pasăre stilizate. De asemenea acest tip de fibulă mai păstrează pe apendicele terminal al piciorului masca umană, însă foarte mult schematizată. Analogiile cele mai apropiate sînt deocamdată destul de rare. În afară de un exemplar descoperit la Pergamon în Asia Mică⁶⁷, un altul avînd unele modificări ale formei plăcii piciorului, provenit de la Szatymaz—Fehertó⁶⁸ din Ungaria și altele de la Bresto—Vinčiani⁶⁹, în Jugoslavia și Kruje⁷⁰, în Albania (două piese identice), fibule asemănătoare, dar de mai mici dimensiuni, mai sînt cunoscute în Prusia Orientală la Daumen și Kellaren⁷¹. De asemenea, poate fi raportată aceluiași tip o piesă fragmentară, avînd de asemenea modificări ale plăcii piciorului (dacă are într-adevăr pe picior mască umană), provenită din regiunea Kievului⁷² și o alta, identică exemplarelor de la Gîmbaș, aflată în colecțiile Muzeului din Harkov⁷³.

Tipul de fibulă „digitată” cu placa piciorului în formă de liră (cu sau fără mască pe apendicele terminal) a fost considerat de mai mulți cercetători ca fiind un produs al atelierelor meșteșugărești din Imperiu, invocîndu-se în acest sens asemănarea plăcii piciorului lor (în formă de liră) cu cataramele bizantine, unele avînd aproximativ aceeași formă, precum și alte detalii ornamentale⁷⁴. Derivarea lor din tipul *Coșovenii—Nea Anchialos*, de la care, așa cum am amintit, păstrează în general numărul butonilor de pe placa superioară, perechile laterale de capete de pasăre stilizate de pe placa piciorului și în multe cazuri masca umană pe apendicele terminal, este destul de clară, fibulele de la

⁵⁷ D. Pallas, *op. cit.*, p. 306—312.

⁵⁸ I. Nestor, C. S. Nicolăescu-Plopșor, *op. cit.*, p. 33—34, 35, pl. 8.

⁵⁹ *Ibidem*, p. 37, fig. 2; J. Werner, *op. cit.*, p. 153, pl. 29/3.

⁶⁰ A. Palkó, *Descoperiri din secolul al VII-lea e.n. în Valca Argeșului*, în *SCIV*, 23, 1972, 4, p. 677—679.

⁶¹ M. Comșa, *Două fibule digitate descoperite în Oltencia*, în *SCIV*, 12, 1961, 1, p. 105—106, fig. 2.

⁶² C. S. Nicolăescu-Plopșor, în *Arhivele Oltencii*, 4, 1925, p. 17, fig. 49; I. Nestor, C. S. Nicolăescu-Plopșor, *op. cit.*, p. 37, fig. 1/1.

⁶³ D. Gh. Teodor, *op. cit.*, p. 41, fig. 13/1 (menționată ca provenind de la Fedești); Gh. Coman, *Statornicie, continuitate. Repertoriul arheologic al județului Vaslui*, București, 1980, p. 131, fig. 158/2.

⁶⁴ I. Nestor, C. S. Nicolăescu-Plopșor, *op. cit.*, p. 37, pl. 9/2; J. Werner, *op. cit.*, p. 153, pl. 29/17.

⁶⁵ J. Werner, *op. cit.*, p. 153, pl. 29/15—16, 19.

⁶⁶ H. Kühn, *op. cit.*, p. 86, pl. XX/1, —12.

⁶⁷ J. Werner, *op. cit.*, p. 153, pl. 29/20.

⁶⁸ D. Csallany, *op. cit.*, p. 228, pl. CCX/18 cu bibliografia mai veche.

⁶⁹ B. Aleksova, *Materijalnata kultura na Slovenite vo Makedonija Narodni Muzej vo Ohrid*, în *Slovenska pismenost*, Ohrida, 1966, p. 114, pl. 11/1.

⁷⁰ S. Anamali, H. Spahi, *Varreza arbërore e Krufës, în Illiria*, 9—10, 1979—1980, p. 61—62, 84, pl. VII/11—12.

⁷¹ H. Kühn, *op. cit.*, Graz, 1981, p. 107—108, 184—185, pl. 19/119; 41/263.

⁷² J. Werner, *op. cit.*, p. 153, pl. 29/21.

⁷³ H. Kühn, *op. cit.*, pl. 95/648.

⁷⁴ A. Petre, *op. cit.*, în *SCIV*, 17, 1966, 2, p. 267—275, fig. 1.

Gimbaş, Cornești sau Bresto—Vinčiani constituind, după părerea noastră, formele intermediare de legătură, care pot fi socotite totodată și capete de serie pentru cele miniaturale (tipul I.3 la noi, vezi mai departe). Degenerarea care se observă limpede și neglijența în execuție la unele exemplare sînt indicii că au fost imitate local, fiind turnate în serie. Repartiția lor geografică relevă cu destulă claritate că asemenea tip de fibulă „digitată” a fost folosit cu precădere în regiunile carpato-balcanice, exemplarele din Prusia Orientală și cele din regiunea Kievului și Harkovului fiind vehiculate acolo probabil prin aceleași căi ca și cele aparținînd tipului I.1 — *Coșoveni-Vefel*.

Este interesant de reținut că la Gimbaş (singurul caz unde pentru exemplarele de acest tip se cunoaște contextul arheologic), în mormîntul de înhumăție în care au fost găsite cele două fibule de bronz identice, ele au apărut (ca și la Coșovenii de Jos), împreună cu cercei bizantini cu pandantiv stelat, cercei care aici vădesc o anumită degenerare, ceea ce sugerează că avem de-a face cu imitații locale după unele din exemplarele (din aur sau argint) lucrate într-o tehnică superioară în atelierelor de la sudul Dunării. Piesele de la Szatymaz—Fehertó și cele de la Bresto—Vinčiani au fost găsite, de asemenea, în morminte de înhumăție, împreună cu obiecte specifice primei jumătăți a secolului al VII-lea. Prezența acestor fibule în morminte de înhumăție, în unele cazuri în asociație cu obiecte vestimentare și de podoabă de proveniență bizantină, înlătură ipoteza originii lor slave, fiind știut că în perioada secolelor VI—VII d.H. această populație folosea ca rit de înmormîntare incinerarea, iar portul fibulelor perechi (ca la Gimbaş) nu le era specific. Elementele de ornamentație de origine bizantină cu care sînt decorate aceste fibule, ca și concentrarea lor în zonele carpato-balcanice sînt indicii că ele au fost create și folosite în aceste regiuni, probabil de către populația locală, exemplarul din Banat, lucrat din potîn, fiind în acest sens o dovadă, deoarece reprezintă un model amprentator, întrebunțat într-un atelier local nord-dunărean, existînd poate la Orșova sau Drobeta—Turnu Severin. Desigur, nu este exclus ca unele exemplare de acest tip de fibulă să fi fost purtate și de către unii germani sau slavi, în felul acesta explicîndu-se poate și prezența lor în zone mai îndepărtate, ca Prusia Orientală sau Ucraina, dacă nu cumva difuzarea lor în aceste regiuni nu se datorează și altor cauze, încă dificil de precizat în stadiul actual al cercetărilor.

I.2.2. *Fibule miniaturale cu placa piciorului în formă de liră de tip Sărata Monteoru—Drănic*. În grupa care constituie acest tip de fibulă „digitată” au fost incluse exemplarele întregi sau fragmentare miniaturale, lucrate în principal din bronz și mai rar din argint, descoperite la Drănic⁷⁵, Poian⁷⁶, Pașcani⁷⁷, Lătuți⁷⁸, Orlea II⁷⁹, Sărata Monteoru⁸⁰ (trei exemplare?), Bratei⁸¹ (două exemplare?) și Černovka⁸² (fig. 3/2—10), reprezentînd de fapt o variantă a tipului precedent. În studiul menționat a lui J. Werner, de pe teritoriul țării noastre, din acest tip nu este amintit nici un exemplar, deoarece fibulele de acest gen au apărut ulterior. În schimb, astfel de piese îi sînt cunoscute cercetătorului german din alte părți, fiind incluse în clasificarea sa în tipul I—C, *Gimbaş—Pergamon*⁸³, sugerîndu-se astfel legătura lor directă cu exemplarele încadrate de noi în tipul I.2.1, *Gimbaş*. H. Kühn include fibulele miniaturale cu piciorul în formă de liră împreună cu exemplare aparținînd altor tipuri, în grupa a II-a a clasificării sale, denumită de el impropriu, de tip *Kiev*⁸⁴.

În Peninsula Balcanică, în unele morminte avarice din Pannonia, în zona Niprului Mijlociu și în Crimeea asemenea tip de fibulă, după cîte cunoaștem, nu a fost atestat. Analogii, uneori identice în ceea ce privește forma și dimensiunile sînt atestate, pînă în prezent, doar printre descoperirile din Prusia Orientală, de la Alt—Kossewen, Kellaren, Daumen, Waplitz, Scheufelsdorf, Mingfen și Löbertshof⁸⁵.

Derivarea fibulelor miniaturale cu piciorul în formă de liră fără mască umană pe apendicele terminal este cît se poate de clară, ele fiind legate direct de cele de dimensiuni mai mari de tip *Gimbaş*, care prezintă forme asemănătoare, de regulă șapte butoni pe rama plăcii superioare semi-circulară și mască umană pe apendicele terminal al plăcii piciorului. Cu excepția exemplarelor de la Drănic și Poian, care au șapte și respectiv șase butoni, celelalte fibule miniaturale cu piciorul în

⁷⁵ O. Toropu, V. Ciucă, C. Voicu, *Noi descoperiri arheologice în Oltenia*, în *Drobeta*, II, 1976, p. 97, fig. 3/8.

⁷⁶ Z. Székely, *Éléments byzantins dans la civilisation matérielle des VIe—VIIIe siècles dans le Sud-Est de la Transylvanie*, în *Dacia*, N.S., XV, 1971, p. 353—358, fig. 2/1.

⁷⁷ D. Gh. Teodor, *Origines et voies de pénétration des Slaves au sud du Bas-Danube (VIe—VIIe siècles)*, în *Villes et peuplement dans l'Illyricum protobyzantin*, Roma, 1984, p. 78, 80, fig. 6/2; T. Bița, *O fibulă digitată de la Pașcani-Fintinele*, în *ArhMold*, X, 1985, p. 99—100, fig. 1.

⁷⁸ I. Spiru, *Fibule descoperite în județul Teleorman*, în *Revista Muzeelor*, 6, 1970, p. 531, fig. 2.

⁷⁹ M. Comșa, *op. cit.*, p. 105, fig. 1.

⁸⁰ I. Nestor, Eug. Zaharia, *Săpăturile de la Sărata Monteoru*, în *Materiale*, V, 1959, p. 516—517, fig. 3; idem, în *Materiale*, VI, 1959, p. 510, 512, fig. 1/7.

⁸¹ Inedite. Informații Eug. Zaharia căreia îi aducem mulțumiri și pe această cale.

⁸² B. A. Timoșciuk, P. P. Russanova, L. P. Mihailina, *Izvištenija slavianskikh pamjatnikov Severnoj Bukoviny V—X n.n.*, în *SA*, 2, 1981, p. 91, fig. 7.

⁸³ J. Werner, *op. cit.*, p. 153, pl. 29/22—24.

⁸⁴ H. Kühn, *op. cit.*, în *Documenta Archaeologica*... Bonn, 1956, p. 89—94, pl. XXII/1.

⁸⁵ *Ibidem*, p. 88, 91—93, pl. XXI/17; XXII/11 12—14, 16—25; idem, *op. cit.*, Graz, 1981, p. 57, 59, 107, 109—110, 177, 179—180, 184—185, 210, 219, 221, 310, 355, pl. 2/10; 4/21—22; 19/119; 21/128—130; 38/237—238; 39/243; 40/249; 41/263; 50/320; 53/335; 54/346, 348; 73/489; 82/556,

formă de liră, atestate în spațiul carpato-dunărean sînt prevăzute numai cu cinci butoni pe placa superioară. Exemplare cu șapte sau șase butoni sînt întîlnite și în Prusia Orientală⁸⁶. Derivarea acestui tip de fibulă miniaturală din exemplarele de tip *Gîmbaș* este sugerată limpede de piesele de la Drănic și Poian care, așa cum am amintit, au un număr identic de butoni pe placa superioară și conturate mai bine capetele sau ciocurile de pasăre laterale de la partea superioară a plăcii piciorului în formă de liră. La celelalte exemplare, capetele de pasăre sînt destul de mult stilizate, apărînd de obicei sub forma unor simple proeminențe arcuite. Multe din aceste piese sînt lipsite de decorul format mai ales din nervuri, iar tehnica lor de producere vădește folosirea unor procedee simple, de serie, unele piese nefiind bine finisate. Aceeași simplificare a decorului și aceeași neglijență în execuție se manifestă și la multe din exemplarele descoperite în Prusia Orientală.

În ceea ce privește condițiile de descoperire a exemplarelor de fibule miniaturale cu placa piciorului în formă de liră din regiunile carpato-dunăreano-pontice, majoritatea provine din complexe arheologice destul de bine precizate. Astfel, cîteva exemplare au fost descoperite în morminte de incinerare la Sărata Monteoru, cîteva în morminte de înhumare în cimitirul nr. 3 de la Bratei, piesa de la Poian se afla într-o locuință datînd din secolele VI—VII d.H., iar exemplarul de la Cernovka în stratul de cultură al așezării de aici, aparținînd cronologic aceleiași vremi. Celelalte fibule au fost descoperite întîmplător, fără să fi fost posibilă determinarea contextului arheologic din care provin. Asocierea unora din aceste tipuri de fibule „digitate” cu obiecte de producție locală (unelte, vase, obiecte vestimentare și de podoabă etc.), dar și cu produse de factură slavă, pledează pentru folosirea lor de către o populație amestecată (romanică-slavă), fără a putea preciza dacă a fost sau nu obiect specific uneia sau alteia dintre aceste populații. Este însă cert că, legăturile directe dintre aceste fibule și cele cu mască umană și cu placa piciorului în formă de liră, indică neîndoiește producerea lor în zonele carpato-danubiano-pontice, fie de meșteri bizanți itineranți sau poate chiar de meșteri locali, care au imitat exemplarele de tip *Gîmbaș*, producînd un obiect de serie, ornamentat cu motive decorative specifice lumii romano-bizantine. Modelul ampreator (din potin) pe care îl reprezintă piesa din Banat pentru exemplarele de dimensiuni mai mari, dar asemănătoare sau chiar identice ca formă, este o dovadă certă a existenței unor ateliere locale, chiar la nordul Dunării, specializate în făurirea unor asemenea obiecte vestimentare. Produse în principal pentru populația autohtonă ele au putut fi preluate și de către slavii așezați în regiunile carpato-dunărene, ca urmare a contactelor stabilite între comunitățile romanice și noii veniți. Descoperirea unor exemplare în unele morminte de incinerare de la Sărata Monteoru, a căror cronologie poate fi plasată între primul și al treilea sfert al secolului al VII-lea, arată că producerea și folosirea tipului de fibulă respectiv a avut loc mai tirziu decît a exemplarelor din care a derivat și care au circulat în special în a doua jumătate a secolului al VI-lea. Prezența numeroaselor exemplare de asemenea fibule și în regiunile Prusiei Orientale, unde au fost descoperite atît în morminte de înhumare, cît și de incinerare, precum și în așezări, ce nu pot fi puse pe seama slavilor, face încă dificilă atribuirea lor etno-culturală în zonele respective. Este cert însă că exemplarele aduse din regiunile carpato-dunărene (pe calca comerțului sau poate și de către unele grupuri de migratori), au fost imitate acolo local, numeroase piese vădînd procedee simple de execuție, schematizarea evidentă a ornamentelor și neglijență în finisare⁸⁷.

I.3. *Fibule cu placa piciorului romboidală și capete sau ciocuri de pasăre stilizate, laterale, de tip Plenîța—Izvoarele*. În acest tip au fost incluse exemplarele lucrate din argint, potin sau bronz, avînd placa piciorului romboidală, care la baza arcului de prindere a acesteia cu placa semidiscoidală, superioară, prezintă proeminențe în forma unor capete sau ciocuri de pasăre stilizate. De asemenea, în punctul maxim de lățime a plăcii piciorului și a apendicelui terminal piesele sînt prevăzute cu proeminențe sferice, dispuse lateral. Exemplare care prezintă asemenea caracteristici sînt atestate în regiunile carpato-dunăreano-pontice la Plenîța⁸⁸, Negulești⁸⁹, Bratei⁹⁰, Buleta⁹¹, Drobeta-Turnu Severin⁹², Căscioarele⁹³, Garvăn (Dinogetia)⁹⁴, Băleni⁹⁵, Miroslăvești⁹⁶, Iași—Crucea lui Ferenț⁹⁷,

⁸⁶ *Ibidem*, Graz, 1981, p. 109—110, 177, 180, 184—185, 219, 221, pl. 21/128; 38/237; 39/248; 41/263; 53/335; 54/346; 95/648.

⁸⁷ D. Jaskanis, *Vom Frühmittelalter bis zum Spätmittelalter*, în *Die Ballen. Die nördlichen Nachbarn der Slawen*, Freiburg/Braunschweig, 1987, p. 47.

⁸⁸ I. Nestor, C. S. Nicolăescu-Ploșor, *op. cit.*, p. 37, fig. 1/2; J. Werner, *op. cit.*, p. 152, pl. 29/25.

⁸⁹ I. Mitrea, *O fibulă digitată descoperită la Negulești, Jud. Bacău*, în *Carpica*, XVIII—XIX, 1986—1987, p. 261—262, fig. 1.

⁹⁰ Informații Eug. Zaharia.

⁹¹ Gh. Petre, *O fibulă „digitată” descoperită în comuna Buleta (r. Rm. Vilcea)*, în *SCIV*, 18, 1967, 1, p. 185—187.

⁹² M. Davidescu, *Drobeta în secolele I—VII e.n.*, Craiova, 1980, p. 217, fig. c.

⁹³ M. Comșa, B. Ionescu, *O fibulă „digitată” descoperită la Căscioarele*, în *SCIV*, 11, 1960, 2, p. 419—420, fig. 1.

⁹⁴ Gh. Ștefan și colab., *Săpăturile de la Garvăn*, în *Materialie*, VI, 1959, p. 632, fig. 7.

⁹⁵ Informații Luciana Muscă, căreia îi aducem mulțumiri și pe această cale.

⁹⁶ Descoperire întîmplătoare în 1982. Piesa se află în colecția învătătorului Irineu Bodoașcă din localitate. Informații și desen, T. Bița căruia îi mulțumim și pe această cale.

⁹⁷ D. Gh. Teodor, *Descoperirile prefudate de la Iași—Crucea lui Ferenț*, în *CercetIst*, II, 1971, p. 118—127, fig. 3.

București—Dămăroaia⁹⁸, Izvoarele⁹⁹, Fărcașele¹⁰⁰, Orșova¹⁰¹, Brebeni¹⁰² și într-o localitate necunoscută din Muntenia¹⁰³ (Fig. 4; 5/1—2, 4—5, 7—8). J. Werner încadrează acest gen de fibulă în tipurile I D—E (*Plenița—Daumen* și *Smjela—Dobogó*), fiindu-i cunoscute doar descoperirile de la Plenița și din Banatul românesc¹⁰⁴, ultima provenind de fapt din castrul de la Răcari și nefăcînd parte din acest tip. H. Kühn în clasificarea sa le introduce în grupa a II-a, împreună cu exemplarele avînd placa piciorului în formă de liră¹⁰⁵. Analogii, uneori identice în ceea ce privește forma, ornamentele și chiar dimensiunile sînt întîlnite îndeosebi în Prusia Orientală, printre descoperirile de la Daumen, Mingfen; Landskron, Wapliz, Kellaren, Warwen, Scheufelsdorf și Tumiany¹⁰⁶. De asemenea, piese aparținînd acestui tip au mai fost descoperite și la Pastyrsk¹⁰⁷, Lučistoe¹⁰⁸, Chersones¹⁰⁹, Skalistoe¹¹⁰ și în alte două localități necunoscute din regiunea Harkov, în Ucraina¹¹¹, precum și la Bitola¹¹², în Jugoslavia și la Edessa¹¹³, în Grecia. Dintr-un mormînt de epocă avarică de la Szatymaz—Fehertó¹¹⁴, provine o pereche de fibule care, prin trăsăturile lor s-ar putea încadra și ele în același tip.

Analizînd caracteristicile principale ale acestui tip de fibulă, reiese cu destulă claritate că el a derivat din categoria celor cu piciorul în formă de liră, de tip *Gimbaș—Pergamon*, înlocuind forma piciorului, dar păstrînd capetele sau ciocurile de pasăre stilizate, dispuse lateral la locul de îmbinare a arcului cu piciorul. De asemenea, s-a înlocuit și cel de al doilea rînd de motive aviforme laterale de pe placa piciorului, cu proeminențe simple, sferice sau triunghiulare. Perechea de fibule de la Szatymaz—Fehertó, ca și exemplarele de la Wapliz și Warwen ar putea fi considerate adevărate capete de serie, iar cele de la Plenița, Bratei sau Negulești piesele intermediare în evoluția celorlalte fibule de acest tip, cunoscute pînă acum. Într-adevăr, fibulele de la Szatymaz—Fehertó, Wapliz și Warwen mai păstrează pe placa superioară semidisoidală șapte butoni și capetele de pasăre stilizate dispuse lateral la baza arcului. Piesa de la Wapliz are în plus o a doua pereche de capete de pasăre, situate pe lățimea maximă a plăcii piciorului, iar la locul de îmbinare a acesteia cu appendicele terminal o a treia pereche de capete aviforme, mai mici, dispuse invers. Capul de serie principal poate fi considerat exemplarul de la Wapliz, urmat îndeaproape de evoluția pieselor de la Szatymaz—Fehertó, Plenița, Negulești, Bratei, care mai păstrează încă cei șapte butoni ai plăcii superioare. Evoluția acestui tip se încheie probabil cu exemplarele de la Iași—Crucea lui Ferent și Orșova, care au cinci butoni pe placa superioară, păstrează aceeași formă a plăcii piciorului, dar prezintă capete de pasăre laterale la baza arcului foarte schematizate, sub forma a două proeminențe aproximativ triunghiulare. Piesa de la Mirosălvești (dacă reproducerea descoperitorului este corectă), ar reprezenta o imitație locală, vădînd o tehnică puțin avansată și o evidentă degenerare a formei și decorului.

Marea majoritate a fibulelor aparținînd acestui tip are ornamente geometrice, prezentînd uneori pe mijlocul plăcii piciorului romboidal o cruce care, împreună cu alte elemente decorative (șiruri perlate, linii în zig-zag, spirale etc.), sugerează că producerea lor s-a făcut în atelierele care foloseau frecvent motive ornamentale specifice artei bizantine. Într-adevăr, repartitia geografică a descoperirilor de acest tip în spațiul carpato-dunăreano-pontic arată limpede o concentrare destul de evidentă în regiunile Olteniei și vestul Munteniei, prezența lor în Transilvania sau Moldova fiind mult mai rară. Aceasta ne face să credem că tipul respectiv de fibulă a fost produs, în principal în zonele geografice din sud-vestul României, de unde s-a putut răspîndi și în alte părți. Prezența lor la sudul Dunării este deocamdată destul de rară, nefiînd cunoscute decît exemplarele de la Bitola și Edessa, la fel și în Pannonia, unde nu cunoaștem decît perechea menționată de la Szatymaz—Fehertó. Și în Ucraina ele sînt atestate în număr destul de mic, fiind cunoscute doar cinci exemplare (Pastyrsk, Lučistovo, Chersones și regiunea Harkov). În schimb, în Prusia Orientală, ca și în cazul altor tipuri

⁹⁸ D. V. Rosetti, *Siedlungen der Kaiserzeit und die Völkerwanderungszeit bei Bukarest*, în *Germania*, 18, 1934, p. 207, fig. 1/9; J. Werner, *op. cit.*, p. 155, pl. 31/53; V. Teodorescu, *Centre meșteșugărești din sec. V/VI—VII e.n.*, în *București*, IX, 1972, p. 74, fig. 2/4.

⁹⁹ M. Davidescu, *op. cit.*, p. 217, fig. b.

¹⁰⁰ M. Nica, *Fibula „digitată” de la Fărcașele—Caracal (jud. Olț)*, în *SCIV*, 21, 1970, 2, p. 327—329, fig. 1.

¹⁰¹ G. Török, *Das germanische Gräberfeld von Kiszombor und unsere Denkmäler der Völkerwanderungszeit*, în *Dolgozások*, XII, 1936, p. 136; D. Csallány, *op. cit.*, pl. CCXIII/11.

¹⁰² M. Butoi, *Fibula „digitată” descoperită în comuna Brebeni, județul Olț*, în *RevMuz*, 5, 1970, p. 434—435.

¹⁰³ D. Popescu, *op. cit.*, p. 505, fig. 11/122; J. Werner, *op. cit.*, p. 155.

¹⁰⁴ J. Werner, *op. cit.*, p. 154, pl. 29/25; 30/34; D. Tudor, *Castra Daciae Inferioris (VIII). Săpăturile lui Gr. G. Tocilescu în castrul roman de la Răcari*, în *Apulum*, 5, 1965, p. 254, fig. 11/2; idem, *Oltenia Romană*, ed. a IV-a, București, 1978, p. 456, fig. 120/5.

¹⁰⁵ H. Kühn, *op. cit.*, Bonn, 1950, p. 89—91, pl. XXI/II 5—6; XXI/II 7—11; idem, *op. cit.*, Graz, 1981, p. 59, 104,

106, 110—111, 113, 183—185, 194—195, 221, 311—312, 412—413, pl. 3/18; 17/105; 18/112; 21/131; 22/138; 24/147; 41/259; 42/204; 45/281; 54/344; 73/491; 74/496; 95/644, 647.

¹⁰⁶ H. Kühn, *op. cit.*, passim; K. Dąbrowski, *Archaeological investigations at Tumiany near Olsztyn*, în *Archaeologia Polona*, XVI, 1975, p. 181, fig. 11, mormînt 26.

¹⁰⁷ J. Werner, *op. cit.*, p. 153, pl. 29/26.

¹⁰⁸ A. I. Aibabin, *Chronologija mogil'nikov Kryma pozdnerinskogo i rannesrednevekovogo vremeni*, în *Materialy po archeologii, istorii i etnografii Tavrii*, vol. I, Simferopol, 1990, p. 22, 25—26, fig. 20/1, 6.

¹⁰⁹ *Ibidem*, p. 20—26, fig. 20/7.

¹¹⁰ *Ibidem*, fig. 20/5.

¹¹¹ H. Kühn, *op. cit.*, Graz, 1981, p. 413—414, pl. 95/644—647.

¹¹² B. Aleksova, *op. cit.*, p. 114, pl. II/2; B. Babić, *Die Erforschung der Altslawische Kultur in der S. R. Mazedonien*, în *ZfA*, 10, 1976, p. 63, fig. 5/b.

¹¹³ D. Pallas, *op. cit.*, p. 298, 310—314, fig. 4.

¹¹⁴ D. Csallány, *op. cit.*, p. 227—228, pl. CCIX/17—18 cu bibliografia mai veche.

descrise mai sus, acest gen de fibule este cunoscut prin aproximativ 11 exemplare, provenite din morminte, așezări sau descoperiri întâmplătoare. Cauzele prezenței unui număr mare de piese în aceste regiuni sînt greu de precizat, dar este sigur că multe dintre ele au fost importate din regiunile dunărene și nu produse acolo local.

Cîteva din exemplarele aparținînd acestui tip au fost descoperite în morminte de înhumatie, de obicei în asociație cu alte obiecte specifice epocii, unele de proveniență bizantină, ca în cazul celor două piese de la Edessa, unde mormîntul a fost considerat creștin¹¹⁵. Alte piese provin din așezări, fiind descoperite în medii culturale, în general neslave (ca în regiunile României). Concentrarea lor în regiunile Olteniei și vestul Munteniei, unde pînă în prezent sînt atestate numeroase așezări aparținînd culturii romanice de tip *Ipotești—Cîndești*¹¹⁶, face plauzibilă ipoteza producerii lor în ateliere locale, care erau în strînsă legătură cu cele aflate în Imperiu. Crucea, prezentă la majoritatea exemplarelor, ca decor pe placa piciorului, ar putea indica în plus, ca simbol creștin, apartenența neslavă a unora din purtătorii acestor fibule. Faptul că acest simbol creștin este întilnit și pe unele din exemplarele din Prusia Orientală, la grupuri care se incinerau, s-ar putea explica doar prin simpla copiere a unor modele din regiunile dunărene, fără ca ornamentele respective să aibă aceeași semnificație. Descoperirea acestor tipuri de fibule în complexe arheologice datate la sfîrșitul secolului al VI-lea și îndeosebi în prima jumătate a secolului al VII-lea, presupune producerea lor în același timp cu alte tipuri înrudite sau mai depărtate, fiind folosite concomitent de aceleași grupuri de populații.

I.4. *Fibule cu placa piciorului romboidală prevăzută cu perechi duble de capete sau ciocuri de pasăre stilizate, de tip Sarmizegetusa*. Fibule de acest tip sînt deocamdată destul de rare în regiunile carpato-dunăreano-pontice. Pînă în prezent, în aceste zone este cunoscut doar un singur exemplar la Sarmizegetusa¹¹⁷, descoperit întâmplător (fig. 5/6) și unul sau două (?) aflate în morminte de înhumatie în cimitirul nr. 3 de la Bratei¹¹⁸. În clasificarea lui J. Werner această fibulă este inclusă în tipul I—G, miniatural¹¹⁹, deși, în realitate, dimensiunile unora din ele sînt destul de mari. Din regiunile de care ne ocupăm savantul german a cunoscut doar exemplarul de la Sarmizegetusa. H. Kühn încadrează genul de fibulă respectiv în tipul I din clasificarea sa, alături de exemplarele cu piciorul în formă de liră¹²⁰. Analogii identice ca formă și uneori ca decor, apropiate ca dimensiuni sînt cunoscute printre descoperirile de la Kiskörös¹²¹ în Ungaria, Caričin—Grad¹²² în Jugoslavia, Demianov¹²³, Pastyrsk¹²⁴ și alte două localități necunoscute în Ucraina, păstrate la Muzeul din Harkov¹²⁵, precum și la Lučistovo¹²⁶, în Crimeea. De asemenea, exemplare de acest tip au fost documentate și în Prusia Orientală (la Daumen, Alt Kossewen, Gross Bartelsdorf și Wyska)¹²⁷. Trebuie să reținem că exemplarul reprodus de J. Werner ca fiind de la Sarmizegetusa¹²⁸, nu corespunde desenului publicat pentru prima oară de J. Hampel¹²⁹, piesa fiind probabil din altă parte, constatare valabilă și în cazul fibulei menționată de cercetătorul german ca fiind de la Pastyrsk¹³⁰, piesă care provine se pare din zona Harkovului¹³¹.

Acest tip de fibulă prezintă ca trăsătură principală patru perechi de capete sau ciocuri de pasăre stilizate, dispuse lateral, cîte una la baza arcului de legătură și la îmbinarea plăcii piciorului cu apendicele terminal și cîte două la mijlocul plăcii inferioare, pe lățimea ei maximă. Ciocurile de pasăre de la baza arcului sînt plasate în jos, cele de la locul de îmbinare a plăcii piciorului cu apendicele terminal dispuse invers (în sus), iar cele de pe mijloc, unite cîte două, una plasată în sus și alta în jos. În felul acesta, placa piciorului, mult redusă ca suprafață, capătă, datorită acestor proeminente laterale, o formă de cruce, brațele fiind formate sau terminate cu capete de pasăre stilizate. După părerea noastră, acest tip de fibulă s-a dezvoltat concomitent cu alte categorii, probabil tot din tipul *Coșoveni—Nea Inchiolos*, ca o variantă derivată din cele cu piciorul în formă de liră, de la care au preluat capetele de pasăre dispuse lateral și placa piciorului, în așa fel încît să sugereze o cruce. Exemplarul de la Sarmizegetusa, avînd dimensiunile cele mai mari (7 cm.) și deosebit de bine executat tehnic, poate fi considerat un adevărat cap de serie pentru celelalte piese cunoscute,

¹¹⁵ *Ibidem*, p. 298.

¹¹⁶ S. Dolinescu-Ferche, *La culture „Ipotești—Ciurel—Cîndești” (V^e—VIIe siècles). La situation en Valachie*, în *Dacia*, N.S., XXVIII, 1984, 1—2, p. 117—147.

¹¹⁷ J. Hampel, *Altertümer des frühen Mittelalters in Ungarn*, vol. I, Braunschweig, 1905, p. 321, fig. 804; J. Werner, *op. cit.*, p. 154, pl. 30/35.

¹¹⁸ Informații dr. Eugenia Zaharia (îpedit).

¹¹⁹ J. Werner, *op. cit.*, p. 154, pl. 30/35—39.

¹²⁰ H. Kühn, *op. cit.*, în *Festschrift La Baume*, p. 87—88, pl. XX/4—11; XXI/12—14; *idem*, *op. cit.*, Graz, 1981, p. 57, 106, 114, 149, 263—264, 351, 410, 413—414, pl. 2/11; 19/114, 118, 120; 20/122; 24/151; 32/198; 63/407—408; 81/550; 94/639; 95/646, 649.

¹²¹ T. Horváth, *Die avarischen Gräberfelder von Üllö und Kiskörös*, în *ArchHung*, XIX, 1935, pl. 23; J. Werner, *op. cit.*, p. 154, pl. 30/37.

¹²² D. Mano-Zisi, *Iskopavanja na Čaričinom-Grady, 1953—1954 godina*, în *Starinar*, V—VI, 1954—1955, p. 178, 180, fig. 37/24; 38.

¹²³ V. D. Baran, *Rannislav'jan miž Dnistrom i Prip'jattiu*, Kiev, 1972, p. 165—166, fig. 45/7.

¹²⁴ J. Werner, *op. cit.*, p. 154, pl. 30/36.

¹²⁵ H. Kühn, *op. cit.*, Graz, 1981, p. 413—414, pl. 95/646, 649.

¹²⁶ A. I. Aibabin, *op. cit.*, p. 23—26, fig. 20/2.

¹²⁷ H. Kühn, *op. cit.*, p. 57, 106—109, 114, 149, 263—264, 351, pl. 2/11; 19/114, 118, 120; 20/122, 124; 24/151; 32/198; 63/407—408; 81/550.

¹²⁸ J. Werner, *op. cit.*, p. 154, pl. 30/35.

¹²⁹ J. Hampel, *op. cit.*, p. 321, fig. 804.

¹³⁰ J. Werner, *op. cit.*, p. 154, pl. 30/36.

¹³¹ H. Kühn, *op. cit.*, pl. 95/646.

unele de dimensiuni mai mici și, în multe cazuri, lucrate neglijent, chiar cu deformări. Piesa de la Sarmizegetusa are ca decor pe placa romboidală a piciorului o cruce, mărginită de un șir de pseudo-granule. Dispunerea cruciformă a capetelor de pasăre stilizate, la fel ca la unele catarames sau cercei de factură bizantină, motivul cruciform, ca și decorul perlat folosit la câteva exemplare sînt indicii că atelierele în care au fost produse aveau strînse legături cu orfevrăria specific bizantină.

Descoperirea unor fibule de acest tip și în morminte de înhumare din epoca avarică, ca și în așezări și cetăți romano-bizantine, precum și în unele complexe de factură slavă, germanică sau baltă, arată că au fost purtate de populații diverse. Cu toate că în regiunile carpato-balcanice se cunosc puține exemplare, spre deosebire de Prusia Orientală, astfel de piese vestimentare au fost totuși create în teritoriile din această parte a sud-estului european, de unde pe căi diferite s-au difuzat în medii culturale variate. În legătură cu aceasta este de reținut faptul că, spre deosebire de piesele din regiunea carpato-balcanică, cele din Prusia Orientală au dimensiuni mai mici, prezintă modificări ale formei capetelor de pasăre perechi și, în general, sînt mai neglijent executate, vădînd tehnici de prelucrare mai puțin avansate. Datarea acestui tip de fibulă în secolele VI—VII este asigurată în unele cazuri (Caričin—Grad, Bratei) de contextul arheologic de factură romano-bizantină în care au fost descoperite, împreună cu obiecte vestimentare și de podoabă, precum și ceramică de aceeași proveniență romanică.

I.5. *Fibule miniaturale cu placa piciorului romboidal-triunghiulară sau alungită și capete de pasăre stilizate, de tip București—Tei, Suceava—Piatra Frecăței.* În acest tip au fost incluse exemplarele de fibule de dimensiuni mici, lucrate din potin sau bronz, avînd placa piciorului romboidală, triunghiulară sau alungită, prevăzută cu una sau două perechi de proeminențe laterale, în forma unor capete sau ciocuri de pasăre stilizate. Unele piese au și proeminențe sferice laterale. În categoria acestui tip de fibulă miniaturală se încadrează piesele de la București—Tei¹³², Sărata—Monteoru (trei exemplare?)¹³³, Valea Budureasca¹³⁴, Piatra Frecăței (două exemplare)¹³⁵, Suceava¹³⁶, Săcuieni¹³⁷, Hansca¹³⁸, Rașcov¹³⁹ și Goroșeva¹⁴⁰ (fig. 6). J. Werner include fibulele de acest gen în tipul I—H, *Pergamon—Tei*, din regiunile carpato-dunăreano-pontice fiindu-i cunoscut doar exemplarul de la București—Tei¹⁴¹. H. Kühn le introduce în grupa I, alături de fibulele de tip *Sarmizegetusa—Caričin—Grad*¹⁴².

Evident, fibulele miniaturale de acest fel se dezvoltă direct din tipul precedent (I.4. — *Sarmizegetusa*), prezentînd unele sub-variante. Capul de serie, după care am putea denumi întreaga categorie este piesa descoperită la București—Tei, care constituie de fapt și prima sub-variantă, acest exemplar fiind și model amprintator, lucrat probabil din potin, după care a fost imitată și fibula de la Săcuieni, ușor modificată, întrucît nu mai are butonii laterali pe mijlocul plăcii piciorului, de formă romboidală.

A doua sub-variantă este ilustrată de descoperirile de la Valea Budureasca și Hansca, care au partea inferioară a plăcii, în formă triunghiulară, fiind prevăzută lateral cu cîte o protuberanță în forma unui cap de pasăre, iar pe mijlocul plăcii piciorului cu protuberanțe sferice.

A treia sub-variantă este constituită din exemplarele avînd placa superioară semidiscoidală prevăzută cu cinci butoni, piciorul plăcii alungit sau ușor ovoidal și cîte două perechi de protuberanțe în forma capetelor de pasăre dispuse lateral, în același sens sau în poziție inversă, ca la piesa de la Suceava sau Goroșeva. Exemplarul de la Rașcov prezintă pe placa superioară a piciorului un decor sumar, făcut probabil ulterior turnării sale, celelalte piese, de la Suceava, Sărata Monteoru sau Goroșeva fiind lipsite de decor.

În sfîrșit, a patra sub-variantă o constituie fibulele cu placa superioară de formă triunghiulară, prevăzută numai cu trei butoni, dar care păstrează forma alungită a piciorului, ca la sub-varianta a treia, avînd o singură pereche de protuberanțe aviforme și butoni sferici pe partea cea mai lată a plăcii ușor romboidală, cum sînt exemplarele de la Sărata Monteoru și Piatra Frecăței. Nici o piesă nu are ornamente pe suprafața plăcilor.

¹³² V. D. Rosetti, *op. cit.*, p. 207, fig. 1/4.

¹³³ I. Nestor, Eug. Zaharia, *Săpăturile arheologice de la Sărata Monteoru*, în *SCIV*, VI, 1955, 3—4, p. 511, fig. 11/2; *idem*, *op. cit.*, în *Materiale*, VI, 1959, p. 513, fig. 1/2—3.

¹³⁴ V. Teodorescu, M. Penes, *Matricea de incidență a siturilor arheologice de la Budureasca*, în *Anuarul muzeului de istorie și arheologie Prahova*, 1, 1984, p. 20, fig. 22/2.

¹³⁵ A. Petre, *Săpăturile de la Piatra Frecăței*, în *Materiale*, VIII, 1962, p. 581, fig. 18/1; *idem*, *Predvaritel'nye svedeniia v suz'azi s chronologiej mogil'nika v Piatra Frecăței*, în *Dacia*, N.S., VI, 1962, p. 230, fig. 12/1.

¹³⁶ M. D. Matei, *Slanjanskic poselnija v Suceava*, în *Dacia*, N.S., IV, 1960, p. 381, fig. 7.

¹³⁷ N. Chidioșan, Z. Nánásy, *Un mormint din perioada prefeudală descoperit la Săcuieni*, în *AMN*, V, 1968, p. 517—520, fig. 2.

¹³⁸ I. A. Rafalović, *Slanjane VI—IX vekov v Moldavii*, Chișinău, 1972, p. 32, fig. 2; 3/1.

¹³⁹ V. D. Baran, *Pražkaja kul'tura podnestrov'ja*, Kiev, 1988, p. 116, fig. 15/35.

¹⁴⁰ V. D. Baran, S. P. Pačkova, *Poselenie poblizu s. Goroșeva na sredn'omu Dnistri*, în *Archeologia — Kiev*, 18, 1975, p. 95, fig. 8.

¹⁴¹ J. Werner, *op. cit.*, p. 154, pl. 30/40.

¹⁴² H. Kühn, *op. cit.*, în *Festschrift La Baume*, p. 88—89, pl. XXI/5 18—19.

Analogii apropiate sau chiar identice sînt cunoscute la Pergamon¹⁴³, în Asia Mică, Určice¹⁴⁴, în Cehoslovacia, Pastyrsk (două exemplare)¹⁴⁵ și într-o localitate necunoscută, provenită din Ucraina, aflată la Muzeul din Harkov¹⁴⁶. Mai multe piese sînt atestate în Prusia Orientală, la Kellaren, Scheufelsdorf, Røthabude, Löhlesken etc.¹⁴⁷ Așa cum s-a mai subliniat¹⁴⁸, legătura directă dintre fibulele de tip *Sarmizgetusa* și cele miniaturale de tip *București—Tei* este evidentă, capetele de pasăre de pe acestea din urmă fiind de fapt o simplificare și o reducere a celor dintii, cu unele modificări ale formei plăcii inferioare. Simplificarea unor detalii de formă și ornament, precum și transformarea capetelor de pasăre în butoni sferici laterali la unele exemplare de la Sărata Monteoru, Piatra Frecăței, Hansca sau Valea Budureasca, indică o anumită degenerare, determinată nu numai de turnarea lor în serie, ci și de folosirea unor tehnici de prelucrare mai puțin avansate.

Este interesant de arătat că în regiunile carpato-dunăreano-pontice asemenea tip de fibulă (chiar aceeași variantă) a apărut, fie în morminte de incinerare, ca la Sărata Monteoru, fie în morminte de înmormântare, ca cele de la Piatra Frecăței sau Săcuieni, precum și în așezări romanice de tip *Ipotesti—Cîndești* sau *Costișa—Botoșana*, ca la București—Tei, Valea Budureasca, Suceava, Hansca sau Rașcov, în unele din acestea fiind prezente, alături de elementele autohtone și vestigiile de factură slavă. Întrucît, în cimitirul de la Sărata Monteoru nu toate mormintele de incinerare pot fi atribuite slavilor, ca și în cazul celor de la Scheufelsdorf, se poate reține constatarea că acest tip de fibulă nu a fost folosit exclusiv numai de slavi. De altfel, în cimitirile slave din Ucraina, datînd din secolele VI—VII d.H. astfel de piese vestimentare lipsesc, exemplarele de la Pastyrsk și din regiunea Harkov fiind ajunse acolo probabil ca urmare a vehiculării lor prin intermediul altor populații. Judecînd după descoperirile cu care în mod obișnuit se asociază, ca și pe baza unor observații stratigrafice, acest gen de fibule datează de la începutul secolului al VII-lea, poate chiar și mai tîrziu, fiind probabil folosite inclusiv în al treilea sfert al acestui secol. Ca și tipurile din care s-au dezvoltat direct, astfel de fibule miniaturale credem că au fost create în principal tot în regiunile carpato-balcanice, fiind folosite îndeosebi de populația romanică, de la care au fost apoi preluate și de alte grupuri etnice, care le-au difuzat la distanțe foarte mari și în multe cazuri le-au și imitat. Descoperirea modelului amprentator la București—Tei constituie, fără îndoială, o dovadă directă a producerii lor și în zonele de la nordul Dunării de Jos, unde, datorită strînselor relații dintre populația autohtonă și lumea romano-bizantină, atelierele meșteșugărești locale au preluat și imitat numeroase obiecte vestimentare create în Imperiu.

I.6. *Fibule cu placa piciorului romboidală sau trapezoidală prevăzută cu protuberanțe circulare, de tip Desa—Felnac—Vîrtoape*. În acest tip au fost încadrate exemplarele de fibule avînd placa piciorului romboidală sau aproximativ trapezoidală, prevăzută lateral cu cîte trei perechi de protuberanțe circulare, situate la baza arcului, pe mijlocul mai lat al plăcii și la îmbinarea ei cu apendicele terminal. Cele mai multe exemplare sînt ornamentate, atît pe placa superioară, cît și pe aceea a piciorului cu spirale și mai rar cu decor format din linii. Exemplare de acest fel au fost descoperite la Desa¹⁴⁹, Felnac¹⁵⁰, Sărata Monteoru (două piese?)¹⁵¹, Răcari¹⁵², Nanov¹⁵³, Vîrtoape¹⁵⁴ și într-o localitate necunoscută din Muntenia¹⁵⁵ (fig. 5/3; 7). În clasificarea lui J. Werner fibulele de acest fel sînt incluse în tipurile I-F — I-K, unele considerate miniaturale, deși cîteva au dimensiuni de peste 7 cm. Din teritoriile carpato-dunăreano-pontice cercetătorul german include în acest tip piesele descoperite la București—Dămăroaia și Felnac¹⁵⁶. H. Kühn atribuie asemenea fibule grupei a III-a, denumită de el „Românească”, fiindu-i cunoscute doar exemplarele de la Desa și din Muntenia¹⁵⁷.

Fibulele de acest gen se dezvoltă din cele încadrate de noi în tipul I.3 — *Plenița—Izvoarele*, de la care mai păstrează forma romboidală sau ușor trapezoidală a plăcii piciorului, unele ornamente de pe placa superioară și perechile de protuberanțe circulare laterale de pe mijlocul plăcii piciorului și de la îmbinarea ei cu apendicele terminal. În schimb, capetele de pasăre, caracteristice tipului

¹⁴³ J. Werner, *op. cit.*, p. 154, pl. 30/40.

¹⁴⁴ *Ibidem*, p. 154, pl. 31/43 a.

¹⁴⁵ *Ibidem*, p. 154, pl. 30/42—43.

¹⁴⁶ H. Kühn, *op. cit.*, Graz, 1981, p. 414, pl. 95/645.

¹⁴⁷ *Idem*, *op. cit.*, în *Festschrift La Baume*, p. 88—89, 91—92, pl. XXI/18—19; XXII/22—23; XXIII/34; *idem*, *op. cit.*, Graz, 1981, p. 181—182, 201, 301, 311, pl. 40/252, 254; 47/294; 75/474; 73/492.

¹⁴⁸ A. Petre, *op. cit.*, în *SCIV*, 17, 1966, 2, p. 265—268, fig. 1.

¹⁴⁹ D. Popescu, *op. cit.*, p. 505, fig. 11/121; C. S. Nicolăescu-Plopșor, *Notes archéologiques*, în *Dacia*, XI—XII, (1945—1947) 1948, p. 310—311, cu corectarea localității unde a fost descoperită.

¹⁵⁰ N. Fettich, *Az avarkori műipar Magyarországon. Das Kunstgewerbe der Awarenzeit in Ungarn*, în *ArchHung*, I, 1926, p. 32, pl. IV/21.

¹⁵¹ I. Nestor, Eug. Zaharia, *op. cit.*, în *SCIV*, 6, 1955, 3—4, p. 511, fig. 11/3; *idem*, în *Materiale*, IV, 1957, p. 192, fig. 1/1.

¹⁵² J. Werner, *op. cit.*, p. 154, pl. 30/34, dată ca fiind din Banat; D. Tudor, *Ollenia Romană*, ed. a IV-a, București, 1978, p. 456, fig. 120/5.

¹⁵³ I. Spiru, *op. cit.*, în *Revista Muzeelor*, 6, 1970, p. 531.

¹⁵⁴ S. Dolinescu-Ferche, P. Voievozeanu, *O fibulă digitată descoperită la Vîrtoape*, în *Revista Muzeelor*, 4, 1969, p. 354—355.

¹⁵⁵ D. Popescu, *op. cit.*, p. 505, fig. 11/122.

¹⁵⁶ J. Werner, *op. cit.*, p. 155, pl. 31/48, 53.

¹⁵⁷ H. Kühn, *op. cit.*, în *Festschrift La Baume*, p. 94—96, pl. XXIII/1—4; XXIV/5—16.

I.3, sint inlocuite tot cu protuberanțe circulare, iar motivele ornamentale ale plăcii superioare sint constituite de obicei din spirale. De asemenea, apendicele terminal prezintă unele ornamente geometrice, sugerind uneori o mască umană schematizată (cazul pieselor de la Desa și Sărata Monteoru). Analogiile cele mai apropiate sint atestate la Stara Zagora¹⁵⁸, în Bulgaria, Caričin—Grad¹⁵⁹, Smjela¹⁶⁰ și Dobogó¹⁶¹, în Jugoslavia, într-o localitate necunoscută din Ungaria¹⁶², Pastyrsk¹⁶³ și dintr-o localitate necunoscută din regiunea Kanev¹⁶⁴, din Ucraina, precum și la Scheufelsdorf, Daumen, Alt Kossewen, Mingfen și dintr-o localitate necunoscută din Prusia Orientală¹⁶⁵. Un exemplar, fără loc de proveniență, păstrat la British Museum¹⁶⁶, pare să fi fost găsit tot la sud de Dunăre.

Analizînd acest gen de fibulă, pe care îl denumește *Muntenia I — Caričin Grad*, A. Petre consideră că este o replică simplificată a tipurilor *Histria* și *Sirmium*, încadrate de el în seria sa A/B¹⁶⁷. El crede că fibula descoperită în Macedonia (Jugoslavia), ca și aceea din Muntenia (I) au putut constitui un prototip, motivînd că cea de a doua piesă din Muntenia (II), ca și altele asemănătoare, au fost imitate după exemplarele din sudul Dunării. Într-adevăr, unele din fibulele din această serie vădese unele semne de degenerare, manifestate prin apatisarea proeminențelor laterale și prin schematismul decorului de pe plăci, la unele din ele cerculețele cu punct sau simplele cavi-tăți circulare înlocuind orice alt element. Simplificarea unor elemente de formă și decor se observă mai bine la exemplarele din Prusia Orientală și la cel provenit dintr-o localitate necunoscută din Ungaria. Autorul menționat sugerează ipoteza că etapele de copiere și simplificare a unor fibule, care au avut loc la nordul Dunării (după prototipurile create la sudul fluviului) sint într-o anumită măsură independente față de evoluția exemplarelor pe care el le socotește ca fiind capete de serie și care au fost create în atelierelor din Imperiu¹⁶⁸. Același proces de simplificare a formelor și ornamentelor a putut fi observat și la alte categorii de obiecte vestimentare, cum sint, de exemplu unele tipuri de catarama, cercei cu pandantivul stelat și altele de factură bizantină¹⁶⁹. S-a acreditat ideea că atelierelor bizantine de la sud de Dunăre sau din Crimeia, concomitent cu producția unor tipuri de fibule, catarama, cercei, brățări și alte obiecte de lux, lucrate într-o tehnică superioară, uneori din aur, argint (uneori aurit), au copiat și în bronz asemenea piese, simplificîndu-le forma și ornamentele, prelucrarea lor făcîndu-se în serie pentru uzul curent¹⁷⁰. Unele exemplare au ajuns astfel în regiunile de la nordul Dunării, unde au fost, la rîndul lor, imitate în diferite variante (cite-odată și mai simplificate), apoi reintroduse de diferite populații în Imperiu¹⁷¹.

Tipul de fibulă cu placa piciorului romboidală sau trapezoidală, prevăzută cu protuberanțe circulare, a fost descoperit, atît în mormînte de înhumație (Felnac, Bratei), cit și de incinerare (Sărata Monteoru), precum și în așezări cu orizonturi romano-bizantine, ca cele de la Răcari, Desa și Orlea de la nord de Dunăre sau la Caričin Grad, la sudul fluviului. Exemplarele de la Smjela, Pastyrsk și regiunea Kanev, provin din complexe slave, contaminate de elemente nomade sau goto-bizantine. Prin urmare, tipul de fibulă respectiv a putut fi, ca și în cazul altora, purtat deopotrivă de populația romanică, germanică sau slavă, aceasta din urmă preluîndu-le în urma contactelor cu locuitorii din zonele carpato-balcanice și difuzîndu-le ulterior și în anumite părți ale Europei de est. O variantă, deocamdată neatestată pe teritoriul României, o constituie exemplarele miniaturale ale acestui tip ornamentate cu decor geometric, format din linii paralele dispuse vertical sau orizontal pe cele două plăci ale piesei, dar care mai păstrează în general aceeași formă, dar de dimensiuni mai reduse, piese pe care J. Werner le-a încadrat în tipul I—J, *Novi Banovci—Kellaren*¹⁷², cu analogii, atît în zonele sud-dunărene și Pannonia, cit și în Ucraina și Prusia Orientală¹⁷³. Urmărind linia evoluției tipului de fibulă I.6, înrudit cu unele variante create în zonele carpato-balcanice se poate considera că el a fost produs tot aici, descoperirea fibulei amprentatoare de la Felnac fiind o dovadă certă în acest sens. Datarea acestor fibule în prima jumătate a secolului al VII-lea, cu prelungire pînă în al treilea sfert al acestui veac, probabil pînă în jurul anului 680, este sugerată în multe cazuri de contextul arheologic în care cele mai multe dintre ele au fost descoperite.

¹⁵⁸ K. Tackenberg, *Germanische Funde in Bulgarien*, în *Izvestia-Institut*, Sofia, 1928—1929, p. 268, fig. 133, d; J. Werner, *op. cit.*, p. 155, pl. 31/49.

¹⁵⁹ D. Mano-Zisi, *op. cit.*, p. 327, fig. 39.

¹⁶⁰ J. Werner, *op. cit.*, p. 154, pl. 30/32.

¹⁶¹ J. Hampel, *op. cit.*, vol. II, Braunschweig, 1905, p. 182, fig. g; J. Werner, *op. cit.*, p. 154, pl. 30/33.

¹⁶² J. Werner, *op. cit.*, p. 155, pl. 30/47.

¹⁶³ *Ibidem*, pl. 31/52.

¹⁶⁴ *Ibidem*, pl. 31/54.

¹⁶⁵ H. Kühn, *op. cit.*, în *Festschrift La Baume*, p. 94—95, pl. XXIV/5—16; idem, *op. cit.*, Graz, 1981, p. 59—60, 104—105, 110—114; 120—121, 264, 312, pl. 3/18; 4/23;

17/105, 108; 21/131, 133—134; 22/138—139; 24/148, 150; 54/343; 63/410; 74/497.

¹⁶⁶ J. Werner, *op. cit.*, p. 155, pl. 31/51.

¹⁶⁷ A. Petre, *op. cit.*, în *SCIV*, 16, 1965, 2, p. 277—285, fig. 2.

¹⁶⁸ *Ibidem*, p. 279.

¹⁶⁹ *Ibidem*, p. 280.

¹⁷⁰ *Ibidem*, p. 277—289.

¹⁷¹ *Ibidem*, p. 280—286.

¹⁷² J. Werner, *op. cit.*, p. 154—155, pl. 30/44—47.

¹⁷³ *Ibidem*; H. Kühn, *op. cit.*, Graz, 1981, p. 106—107, 185, pl. 19/116; 42/265.

II. FIBULE DIGITATE CU FIGURĂ ZOOMORFĂ PE PICIOR

II.1. *Fibule cu placa piciorului romboidală ornamentată cu spirale în formă de S*. În acest tip au fost incluse fibulele „digitate” întregi sau fragmentare, lucrate din bronz (uneori aurit), descoperite la Iași—Crucea lui Ferent¹⁷⁴ (exemplarul I), Budești¹⁷⁵, Galița (Dervent)¹⁷⁶, București—Soldat Ghivan¹⁷⁷, București—Băneasa¹⁷⁸, Șuletea¹⁷⁹, Filiași¹⁸⁰ și Slava Rusă (Ibida)¹⁸¹. Repartiția lor geografică în regiunile carpato-dunăreano-pontice este destul de neuniformă, constatându-se o oarecare concentrare doar în zonele estice ale acestui spațiu, în timp ce în cele din vest lipsesc total. În clasificarea sa J. Werner include asemenea gen de fibule în grupa a II-a cu piese având figură zoomorfă pe appendicele terminal al plăcii piciorului, constituind tipul II-A, ornamentat cu spirale în formă de S pe ambele plăci¹⁸². Din regiunile carpato-dunăreano-pontice cercetătorul german nu menționează nici o piesă, deoarece, cu excepția celei de la Iași—Crucea lui Ferent, celelalte exemplare amintite mai sus au fost descoperite ulterior studiului său.

Trebuie precizat de la început că starea fragmentară în care au fost scoase la iveală cele mai multe dintre ele, în teritoriul României, limitează în bună măsură aprecierile mai exacte privitoare la formă și ornamente. Cu toate acestea, unele trăsături evidente privind forma plăcii piciorului și a decorului spiralic, dispus pe ambele plăci, facilitează o încadrare destul de corectă din punct de vedere tipologic, firește neexcluzând posibilitatea ca unele din ele să constituie totuși variante. În general, acest tip de fibulă are placa superioară semidiscoidală prevăzută cu cinci butoni sferici sau alungiți, având la baza lor una sau două nervuri în relief. Placa piciorului este de formă romboidală sau trapezoidală alungită terminându-se cu un appendice triunghiular, oval sau alungit, pe care sînt imprimate elementele caracteristice ale unei figuri zoomorfe. La îmbinarea sa cu arcul de prindere placa piciorului este prevăzută, de-o parte și de alta, cu protuberanțe circulare sau triunghiulare, dispuse lateral și la partea mai lată a plăcii, precum și la îmbinarea ei cu appendicele terminal. La unele exemplare (Iași, Slava Rusă), la locul de îmbinare a plăcii piciorului cu appendicele terminal protuberanțele sînt înlocuite cu arcade perforate, derivate evident din capetele de pasăre existente la prototipul din care acest gen de fibulă a derivat. Decorul spiralic acoperă de asemenea și placa piciorului. Analogii apropiate sînt cunoscute printre descoperirile de la Pastyrsk¹⁸³, Martinovka¹⁸⁴, Suuk—Su¹⁸⁵, Berestianka¹⁸⁶, Nijna¹⁸⁷, Podbolotije¹⁸⁸, Dugari¹⁸⁹, Bukrin¹⁹⁰, Veremie¹⁹¹, Lučistovo¹⁹² și Esky Kermen¹⁹³ în Ucraina și Crimeia. Mai multe exemplare provin din localități necunoscute din regiunile Kiev¹⁹⁴, Harkov¹⁹⁵ și Rjazan¹⁹⁶, iar altele două, de asemenea fără loc de descoperire cunoscut, în Ungaria¹⁹⁷. Unele din exemplarele încadrate în acest tip au fost descoperite în morminte de înhumare (Suuk—Su) sau în complexe de locuire datînd din secolele VI—VII, în medii culturale mixte romanice, slave sau germanice, precum și în așezări exclusiv romano-bizantine. Avîndu-se în vedere marele număr de asemenea fibule „digitate” cunoscute în regiunile Niprului Mijlociu, s-a presupus că ele au fost create și vehiculate de slavi, care ar fi copiat și apoi modificat tipul de fibulă romană tîrzie cu placa semicirculară¹⁹⁸, tip preluat mai înainte și de goții din Crimeia¹⁹⁹.

¹⁷⁴ N. Zaharia, M. Petrescu-Dimbovița, Em. Zaharia, *Cercetări arheologice în orașul Iași și împrejurimi*, în *ASU*, VII, 1956, 2, p. 8, fig. 3; idem, *Așezări din Moldova. De la paleolitic pînă în secolul al XVIII-lea*, București, 1970, p. 101—102, pl. LXXIII/31; D. Gh. Teodor, *op. cit.*, în *Cercetări*, II, Iași, 1971, p. 122, fig. 3.

¹⁷⁵ I. Nestor, *op. cit.*, p. 438, nota 19; D. Gh. Teodor, *op. cit.*, Iași, 1978, p. 41, fig. 14/1.

¹⁷⁶ P. Diaconu, *Fibula digitată descoperită la Dervent (reg. Dobrogea)*, în *SCIV*, XIII, 1962, 2, p. 447—448, fig. 1.

¹⁷⁷ Gh. Cazimir, în *Istoria orașului București*, I, București, 1965, p. 59, fig. 2; V. Teodorescu, *op. cit.*, în *București*, IX, 1972, p. 77, 95, fig. 3/3.

¹⁷⁸ M. Constantin, *Elemente romano-bizantine în cultura materială a populației autohtone din partea centrală a Munteniei în secolele VI—VII e.n.*, în *SCIV*, 17, 1966, 4, p. 668, fig. 2/2.

¹⁷⁹ C. Cihodaru, R. Vulpe și colab., *Cercetările arheologice de la Șuletea și Birtălești (rn. Murgeni)*, în *SCIV*, II, 1951, 1, p. 219, fig. 4/3; D. Gh. Teodor, *op. cit.*, p. 41, fig. 14/4.

¹⁸⁰ Z. Székely, *Raport preliminar asupra rezultatelor efectuate la așezările din sec. VII—VIII—IX e.n. de la Filiași și Poian*, în *Sesiunea de comunicări a muzeelor de istorie 1964*, vol. II, București, 1970, p. 147—148, fig. 5/1.

¹⁸¹ A. Opaif, *O săpătură de salvare în orașul antic Ibida*, în *SCIV*, A, 42, 1991, 1—2, p. 45, fig. 19/37, 38.

¹⁸² J. Werner, *op. cit.*, p. 160, pl. 36/1—6.

¹⁸³ *Ibidem*, pl. 36/1.

¹⁸⁴ N. Fettich, *Metallkunst der landnehmenden Ungarn*, în *ArchHung*, XXI, 1937, pl. 124/1; J. Werner, *op. cit.*, p. 160, pl. 38/8; B. A. Rybakov, *op. cit.*, p. 84, 89, fig. 10/1, 17/1.

¹⁸⁵ N. I. Repnikov, *Nekotorye mogil'niki oblasti Krymskikh Gotov. I. Mogil'niki „Suuk-Su”*, în *Izvestija-Imperial. Archeol. Kommissii*, 19, 1906, p. 49, pl. 6/7, mormint 86; J. Werner, *op. cit.*, p. 160, pl. 36/3.

¹⁸⁶ J. Werner, *op. cit.*, p. 160, pl. 36/2.

¹⁸⁷ A. Kalitinsky, *Quelques types de la fibule à deux pelles en Russie*, în *Seminarium Kondakovianum*, 2, 1928, pl. XXXVII/60; J. Werner, *op. cit.*, pl. 160, pl. 37/1.

¹⁸⁸ B. A. Rybakov, *op. cit.*, p. 57, fig. 10/5; J. Kudlaček, *op. cit.*, p. 375, fig. 8/12.

¹⁸⁹ J. Kudlaček, *op. cit.*, p. 375, fig. 8/9.

¹⁹⁰ *Ibidem*, p. 391—392, fig. 7/4.

¹⁹¹ *Ibidem*, fig. 7/11.

¹⁹² A. I. Aibabin, *op. cit.*, p. 22—25, fig. 17/2.

¹⁹³ Idem, *Pogrebenija kontza VII-pervom poloviny VIII v. v Krymu*, în *Drevnosti epochi velikogo pereselenija narodov V—VIII vekov*, Moscova, 1982, p. 187, fig. 10/2.

¹⁹⁴ J. Werner, *op. cit.*, p. 160, pl. 36/6; 37/13—14.

¹⁹⁵ J. Kudlaček, *op. cit.*, p. 375, fig. 8/8, 10.

¹⁹⁶ J. Werner, *op. cit.*, p. 160, pl. 37/9.

¹⁹⁷ *Ibidem*, pl. 36/4—5.

¹⁹⁸ *Ibidem*, p. 162—171.

¹⁹⁹ B. A. Rybakov, *op. cit.*, p. 50—104.

Desigur, între tipurile de fibule romane tirzii cu placa semicirculară, caracteristice îndeosebi secolului al IV-lea și cele datînd din secolele V—VI există evidente deosebiri, derivarea acestora din urmă din prototipurile romane necesitînd, nu numai timp îndelungat, ci și cunoștințe tehnice avansate și permanente legături cu atelierele lumii romano-bizantine, condiții pe care nu le-au putut realiza decît populațiile sedentare cu bune tradiții în arta ofevrării, precum și cu vechi și statornice legături cu civilizația romană, situație în care nu se puteau afla triburile slave mai înainte de mijlocul secolului al VI-lea. În sensul celor menționate mai sus s-a exprimat părerea că fibulele de acest gen, au derivat și ele din cele denumite *Arčar—Histrîa* și că au fost create în atelierele din regiunile dunărene, de unde s-au difuzat apoi înspre zonele niproviene, fiind probabil acolo copiate de slavi²⁰⁰, idee care vine însă în contradicție cu tezele care consideră că acestea au fost produse, fie în centrele gotice din Crimeia²⁰¹ și preluate apoi și de alte populații, fie create chiar de către slavi, în regiunile Niprului. Mijlociu²⁰².

Așa cum se cunoaște, în regiunile Niprului Mijlociu fibulele din grupa a II-a și cele cu plăci antropozoomorfe, apar împreună în aceleași complexe, în timp ce în sud-estul Europei acestea din urmă lipsesc sau sînt extrem de rare. În schimb, citeva exemplare s-au descoperit și în obiectivele gotice din Crimeia. Este interesant că în unele cazuri, ca de exemplu la Pastyrsk sau Martinovka, fibulele din grupa a II-a apar împreună și cu obiecte de proveniență bizantină și că, așa cum s-a observat deja²⁰³, plăcile de tip Martinovka și alte produse descoperite în zonă, sînt puternic influențate de arta orfevrării bizantine, elementele antropomorfe fiind preluate în principal de la exemplarele de fibulă cu mască umană pe picior. Ținînd cont de situația existentă, considerăm că fibulele de acest tip au putut fi într-adevăr create în centrele meșteșugărești goto-bizantine din Crimeia, fiind preluate și de alte populații (slavi, de exemplu), care le-au folosit și vehiculat un anume timp. În stadiul actual al cercetărilor este însă greu de precizat dacă fibulele de acest tip au fost vehiculate numai de slavi, deoarece exemplare de acest gen nu sînt deocamdată atestate la sud de Dunăre, nici măcar în așezările atribuite populației respective. Este posibil ca, unele dintre ele să fi fost difuzate către vest, mai curînd de către kutriguri sau anți.

II.2. *Fibule cu placa piciorului romboidală sau trapezoidală ornamentată cu cercuri concentrice sau cu punct.* În categoria acestui tip, asemănător ca formă cu precedentul, dar avînd pe ambele suprafețe ale plăcilor ornamente formate din cercuri concentrice sau cu punct, pot fi încadrate exemplarele descoperite la Draxini²⁰⁴, Bălteni²⁰⁵, Dănceni (trei exemplare)²⁰⁶, Vutcani²⁰⁷, Vinderei²⁰⁸, Pecica²⁰⁹, Adamclisi²¹⁰ și Orlea (II)²¹¹. J. Werner încadrează acest gen de fibule în tipul II B—C din clasificarea sa²¹², neîindu-i cunoscut nici un exemplar, deoarece, cu excepția piesei de la Pecica, pe care nu o ia în considerație, celelalte au fost scoase la iveală ulterior apariției lucrării sale. Analogii apropiate sînt cunoscute la Kolosova (cinci exemplare)²¹³, Suuk—Su (cinci exemplare)²¹⁴, Arteksk²¹⁵, Pastyrsk²¹⁶, Nijna²¹⁷, Sudza (două exemplare)²¹⁸, Balakleja²¹⁹, Smorodino²²⁰, Lučistovo²²¹ și Esyky Kerken²²², la care se adaugă și alte piese provenite din localități necunoscute din regiunea Kiev²²³ și Čerkask²²⁴. Alte exemplare sînt atestate la Papă²²⁵, Gatér²²⁶ și dintr-o localitate necunoscută din Ungaria²²⁷. De asemenea, un exemplar provine de la Staatsdorf²²⁸, din Austria, iar altul, reprezentînd o variantă destul de simplificată, de la Tiszabura, din Ungaria²²⁹.

²⁰⁰ A. Petre, *op. cit.*, în *SCIV*, 17, 1966, 2, p. 268—275.

²⁰¹ J. Werner, *op. cit.*, p. 162—171.

²⁰² B. A. Rybakov, *op. cit.*, p. 50—104.

²⁰³ A. Petre, *op. cit.*, p. 270—272.

²⁰⁴ S. Rață, *Fibula digitală de la Drăcești*, în *SCIV*, 16, 1965, 2, p. 379—381, fig. 1.

²⁰⁵ R. Maxim Alaiba, *O fibulă digitală la Bălteni—Vaslui*, în *SCIVA*, 32, 1981, 3, p. 459—461, fig. 1—2.

²⁰⁶ I. A. Rafalovič, *Dănceni mogil'nik tchernjuchovskoj kul'tury III—IV v.v. n.e.*; Chișinău, 1986, p. 24—26, pl. XIV/1—2; I. A. Rafalovič, N. V. Golțeva, *Rannoslavjanskoe poselenie V—VII vv Dănceni I*, în *ArchIsmold (1974—1975)*, Chișinău, 1981, p. 138—139, fig. 5/13.

²⁰⁷ I. Nestor, *op. cit.*, p. 438, nota 19; D. Gh. Teodor, *op. cit.*, Iași, 1978, p. 41, fig. 14/3; 15/1.

²⁰⁸ D. Gh. Teodor, *op. cit.*, p. 41, fig. 13/3; G. Coman, *op. cit.*, p. 269—270, fig. 158/1.

²⁰⁹ G. Török, *op. cit.*, p. 133; D. Csallany, *op. cit.*, p. 143, pl. CCXIII/15.

²¹⁰ Gh. Papuc, *O fibulă digitală de la Tropaeum Traiani și câteva considerații asupra fibulelor de acest tip*, în *Pontica*, XX, 1987, p. 207—215.

²¹¹ D. Tudor, *Oltenia Romană*, ed. a II-a, București, 1958, p. 361—363, fig. 94.

²¹² J. Werner, *op. cit.*, p. 160, pl. 37/10—13; 38/15—16, 19, 39/20—28.

²¹³ J. Kalitinsky, *op. cit.*, pl. XXXVII/63; J. Werner, *op. cit.*, p. 160, pl. 39/28; B. A. Rybakov, *op. cit.*, p. 66, fig. 9/8; 12.

²¹⁴ N. I. Repnikov, *op. cit.*, p. 62—63, pl. VI/1, 7; VII/3, 7—8; J. Werner, *op. cit.*, p. 160—161, pl. 37/10; 39/20, 25, 27.

²¹⁵ J. Werner, *op. cit.*, p. 161, pl. 39/21 (Arteksk); N. I. Repnikov, *op. cit.*, p. 62, pl. VI/9.

²¹⁶ J. Kalitinsky, *op. cit.*, pl. 37/56; J. Werner, *op. cit.*, p. 161, pl. 39/17.

²¹⁷ J. Werner, *op. cit.*, p. 161, pl. 39/24.

²¹⁸ B. A. Rybakov, *op. cit.*, p. 64, 66, fig. 10/2; 11.

²¹⁹ J. Werner, *op. cit.*, p. 161, pl. 39/26.

²²⁰ B. A. Rybakov, *op. cit.*, p. 57, fig. 10/3; J. Kudlaček, *op. cit.*, p. 375, fig. 8/6.

²²¹ A. I. Aibabin, *op. cit.*, Simferopol, 1990, p. 22—26, fig. 17/3, 5—6; 19/1—2; III/1; IV/1—2; V/1; VI/1.

²²² Idem, *op. cit.*, 1982, p. 187, fig. 10/3; idem, *op. cit.*, 1990, p. 22—26, fig. 18/1.

²²³ J. Werner, *op. cit.*, p. 161, pl. 39/29—30.

²²⁴ *Ibidem*, p. 160, pl. 37/12.

²²⁵ *Ibidem*, pl. 38/19.

²²⁶ *Ibidem*, pl. 37/11.

²²⁷ *Ibidem*, p. 161, pl. 39/23.

²²⁸ *Ibidem*, p. 160, pl. 38/15.

²²⁹ *Ibidem*, p. 162, pl. 42/43.

Prin forma, dimensiunile și unele elemente de redare a protuberanțelor laterale de pe placa piciorului, fibulele de acest tip sînt strîns înrudite cu grupul precedent. Deosebirea constă, așa cum am menționat, doar în înlocuirea decorului cu spirale prin cercuri concentrice sau cu punct, dispuse pe ambele plăci, uneori chiar și pe apendicele terminal sau pe butonii plăcii semidiscoidale. Exemplarul cel mai apropiat de prototipurile de bază (cele de tip *Arčar—Histrîa*) este cel descoperit la Draxini, care la baza arcului și la locul de îmbinare a plăcii piciorului cu apendicele terminal mai păstrează încă vizibile capetele sau ciocurile de pasăre stilizate, elemente importante în aprecierea corectă a legăturii dintre acest tip și cele din grupa I. Menționăm că decorul format din cercuri concentrice sau cu punct a fost larg folosit în orfevrăria romană tîrzie și bizantină, fiind frecvent întîlnit pe o serie de obiecte vestimentare și de podoabă, cum sînt diferite tipuri de cataramă²³⁰ sau fibule cu piciorul înfășurat²³¹. Prin urmare, ca și decorul în spirale, și ornamentul format din cercuri concentrice sau cu punct este unul din elementele decorative larg folosite în orfevrăria bizantină din secolele VI—VII.

Numărul mare de fibule de acest gen descoperite în regiunile Niprului Mijlociu și Crimeia pledează pentru producerea lor în aceste zone. Ca și tipul precedent, decorat cu spirale, noi credem că sub influența exemplarelor din grupa I și fibulele ornamentate cu cercuri concentrice sau cu punct au fost un produs al atelierelor goto-bizantine din Crimeia, care l-au răspîndit apoi în zonele înconjurătoare, fiind preluat de slavi sau de grupurile de călăreți nomazi. Este important de precizat că multe din aceste fibule au fost descoperite, fie în cîte un exemplar, fie chiar perechi, în morminte de înhumare (Suuk Su, Kolosova, Dănceni, Găter) care, potrivit ritualului, nu pot fi puse pe seama slavilor. Ele lipsesc din cimitirul de la Sărata Monteoru și nu sînt întîlnite nici în alte necropole slave de incinerare din Ucraina sau din alte părți. Prin urmare, indiferent de acceptarea și eventual de difuzarea lui și de către slavi, acest tip de fibulă nu poate fi socotit un element caracteristic numai acestei populații. Problema trebuie privită într-un context mai larg și în orice caz prin prisma contactelor care s-au putut stabili între slavii aflați în migrație și populațiile sedentare în mijlocul cărora aceștia s-au așezat temporar sau definitiv. În acest context, fibulele din grupa a II-a au putut fi folosite și de către alte populații și, în consecință, acolo unde ele apar nu trebuie întotdeauna să fie atribuite slavilor, dacă nu sînt însoțite de elemente caracteristice acestora. Menționăm că la sud de Dunăre fibulele de acest tip sînt pînă în prezent inexistente, ceea ce ne face să credem că folosirea lor este mai tîrzie, limitîndu-se probabil în prima jumătate a secolului al VII-lea²³² și poate și la începutul celei următoare, în orice caz după încetarea marilor migrații slave către Peninsula Balcanică. Evident, centrele de producție ale acestui gen de fibulă au fost cele din Crimeia, de unde s-a răspîndit și în unele zone ale Europei de sud-est prin intermediul unor populații aflate în migrație.

II.3. *Fibule cu placa superioară ornată cu butoni în formă de capete de pasăre unite*. Pînă în prezent, pe teritoriul carpato-dunăreano-pontic, nu se cunoaște decît un singur exemplar, descoperit prin săpăturile arheologice întreprinse la Davideni²³³. Forma fibulei este aproximativ asemănătoare cu a tipurilor menționate anterior, cu excepția plăcii superioare semidiscoidale; unde butonii radiali sînt înlocuiți cu capete de pasăre stilizate, unite între ele prin prelungirea ciocului, într-un singur sens, butonul central avînd dimensiuni mai mari. Placa piciorului este de formă romboidală alungită, fiind prevăzută la îmbinarea ei cu arcul, cu apendicele terminal și pe lățimea ei maximă, cu protuberanțe circulare. Decorul este compus din cercuri concentrice simple sau cu punct, decor ce apare și pe apendicele terminal. În clasificarea lui J. Werner acest gen de fibulă este încadrat în tipul II—D. Analogii destul de apropiate în ceea ce privește forma și ornamentul sînt cunoscute printre descoperirile de la Suuk Su²³⁴, Pastyrsk²³⁵, Lučistovo²³⁶, Kerč²³⁷, Kuzmînskoe²³⁸ și din unele localități necunoscute din regiunea Kiev²³⁹, precum și la Alt Kossewen²⁴⁰ în Prusia Orientală.

²³⁰ S. Uenze, *Die Schnallen mit Riemenschlaufe aus dem 6. und 7. Jahr*, in *Bayerische Vorgeschichtsblätter*, 31, 1966, 1—2, p. 146—152, 159—161, fig. 3/17, 21—23; 5/31—34, 36—38; 10/75—77; J. Werner, *Byzantinische Gürtelschnallen des 6. und 7. Jahrhunderts aus der Sammlung Diergardt*, in *Kölner Jahrbuch für Vor- und Frühgeschichte*, 1, 1955, p. 47, pl. 7/B 4; 8/10; D. Gh. Teodor, *Piese vestimentare bizantine din secolele VI—VIII e.n. pe teritoriul României. I. Cataramă cu placă fixă*, in *ArchMold*, XIV, 1991, p. 117—136, fig. 1/3, 8, 10; 3/8; 4/1—2, 4; 6/1—2.

²³¹ D. Gh. Teodor, *Considerații privind fibulele romano-bizantine din secolele V—VII e.n. în spațiul carpato-dunăreano-pontic*, in *ArchMold*, XII, 1988, p. 200—209, fig. 2/4—5; 3/4; 7/8.

²³² Cităm selectiv: D. Csallany, *op. cit.*, pl. III/12; XVIII/11; CLXX/26; CNCVIII/34; CCII/14; CCXVI/3; CCLXIII; CCLXV/10—12; D. Gh. Teodor, *op. cit.*, Iași, 1978, p. 20—22, fig. 8/1, 6, 8; 9/4; A. Petre, *op. cit.*, Bucu-

rești, 1987, p. 59, 61, 69—70, pl. 106/154 c; 109/165 c; 126/200 i-j.

²³³ Fibula a fost descoperită în 1990 de către I. Mîtreă, care ne-a oferit informațiile necesare, pentru care îi mulțumim și pe această cale.

²³⁴ N. I. Repnikov, *op. cit.*, p. 62, pl. VI/3, 6; VII/1; J. Werner, *op. cit.*, p. 160—161, pl. 38/17; 40/31—32, 35; idem, *Nekotorые mogil'niki oblasti Krymskikh gotov*, in *Zapiski Odesskogo-obščestva*, Odessa, 1907, pl. 1/6.

²³⁵ J. Werner, *op. cit.*, p. 161, pl. 40/33.

²³⁶ A. I. Aibabin, *op. cit.*, Simferopol, 1990, p. 22—26, fig. 17/4; 18; VI/2.

²³⁷ *Ibidem*, fig. 18/3.

²³⁸ J. Werner, *op. cit.*, p. 161, pl. 40/38 cu bibliografia mai veche.

²³⁹ *Ibidem*, pl. 40/34.

²⁴⁰ *Ibidem*, pl. 40/36.

Două exemplare fragmentare au fost descoperite în insula Gotland ²⁴¹ și Vestmanland ²⁴², în Suedia. Variante mai complicate ale acestui tip se întâlnesc, de exemplu, în Crimeia la Lučistovo ²⁴³.

Prezența capetelor de pasăre stilizate, care înlocuiesc butonii radiali de pe marginea plăcii superioare, le apropie de exemplarele goto-crimeiene cu trei sau cinci butoni în formă de capete de pasăre uniți între ei, datînd dintr-o perioadă mai timpurie ²⁴⁴. Și alte detalii, la unele piese, cum sînt păstrarea protuberanțelor laterale de pe placa piciorului, avînd forme de capete de pasăre stilizate, întăresc ideea derivației lor din fibulele goto-crimeiene, existînd numeroase variante, care pot fi socotite ca intermediare. În unele din mormintele gotice din Crimeia, de la Suuk Su, Lučistovo, Eski Kermenî etc., tipurile de fibulă din grupa a II-a apar împreună, indiferent de variantă sau tip, ceea ce demonstrează folosirea lor concomitentă. Prezența lor numeroasă în mormintele de înhumăție din Crimeia, ca și din alte părți exclude folosirea lor de către slavi și le raportează neîndoiește orizontului goto-bizantin de aici.

Ca urmare a relațiilor comerciale, prin centrele de desfacere a produselor provenite din Crimeia (ca cel de la Pastyrsk, de exemplu), asemenea tip de fibulă a fost difuzat, de asemenea, în rîndul populațiilor slave sau nomade din zonele nord-pontice, care apoi l-au vehiculat înspre vest. Prin aceleași căi s-au răspîndit în sud-estul Europei și unele fibule cu plăci cordiforme sau cu motive antropozomorfe, specifice zonelor ucrainiene și utilizate mai ales de nomazi, piese care au ajuns pînă în Pannonia, Jugoslavia și Albania ²⁴⁵.

★

După cum a reieșit din succinta prezentare a fibulelor „digitate” din categoria celor care au fost atribuite în exclusivitate slavilor, în regiunile carpato-dunăreano-pontice există în prezent un număr destul de mare de descoperiri care, prin diversitatea tipurilor pe care le prezintă, ridică o serie de probleme referitoare la originea, evoluția, cronologia și difuzarea acestui gen de obiecte vestimentare. De la început trebuie subliniată constatarea că apariția acestor tipuri de fibulă trebuie legată de existența, încă din secolele III—IV a exemplarelor de origine romană, avînd placa superioară semidiscoidală prevăzută cu trei butoni și placa piciorului romboidală sau trapezoidală, scurtă sau alungită, fără protuberanțe și adesea lipsite de apendicele terminal. Aceste fibule au fost lucrate din argint sau bronz și au avut o mare circulație în timp și spațiu, fiind folosite atît de populația Imperiului, cît și de cele care au intrat în sfera de influență a acestuia. Evoluția de la fibula romană cu placa superioară semidiscoidală pînă la apariția fibulei „digitate” de felul celor pe care le-am prezentat mai sus, pare să fie destul de clară, între unele și altele existînd, firește, numeroase tipuri intermediare care, la rîndul lor au devenit capete de serie ce au determinat producerea în timp a numeroase variante. Deși la baza realizării unor astfel de fibule „digitate” a stat concepția artistică a meșterilor orfevieri bizantini, numeroase elemente ornamentale specifice lumii barbare au fost acceptate de centrele de producție din Imperiu, fiind apoi prelucrate și transformate în mod creator, ceea ce a dus la apariția unei mari diversități de forme și ornamente. Datorită condițiilor social-economice, inferioare celor din Bizanț, imitarea acestor produse în lumea barbară a dus în multe cazuri la simplificarea tipurilor de bază și chiar la o degenerare a lor, procesul extinzîndu-se în așa măsură încît noile produse au putut deveni uneori preferate pentru un anume timp. Desigur, fenomenul nu trebuie generalizat la toate produsele, fiind cunoscut faptul că, de exemplu seria fibulelor germanice sau france oferă un număr considerabil de piese, de o înaltă execuție artistică, în timp ce în lumea romano-bizantină s-au creat și folosit adesea piese vestimentare mult mai modeste.

Revenind la fibulele „digitate” din categoria acelor pe care le-am prezentat, încercăm să subliniem importanța acestora din punct de vedere etno-cultural și cronologic. Dacă pentru numeroasele tipuri din prima grupă, a celor cu mască umană pe apendicele terminal al plăcii piciorului, geneza lor nu poate fi legată decît de regiunile carpato-balcanice, capetele de serie fiind create în mod cert în atelierele bizantine, cele din grupa a doua, a căror trăsătură principală o constituie prezența figurii zoomorfe pe apendicele terminal al plăcii inferioare, comportă încă unele discuții. Atribuite parțial sau total, fie germanilor, fie slavilor, fibulele din grupa a doua se dovedesc a fi fost create sub influența directă a atelierelor bizantine; în acest sens pledînd nu numai tehnica lor de lucru, ci și o serie de elemente decorative de sorginte romană tîrzie, conservate sau doar în parte modificate, în funcție de preferințele celor care le solicitau. În timp ce populațiile aflate în zonele din imediata vecinătate a Imperiului au fost mult mai mult implicate în procesul transformărilor

²⁴¹ *Ibidem*, pl. 40/37.

²⁴² *Ibidem*, p. 160, pl. 38/18.

²⁴³ A. I. Aibabin, *op. cit.*, p. 22—26, fig. 21/1—2; VII/1—2.

²⁴⁴ De exemplu: B. A. Rybakov, *op. cit.*, p. 54, fig. 8/1; J. Kudlaček, *op. cit.*, p. 375, fig. 8/3; H. Kühn, *op. cit.*, vol. II, Graz, 1974, p. 262/64, 57—64, 58; A. I. Aibabin, *op. cit.*, p. 21—23, fig. 15/1.

²⁴⁵ J. Kalitinsky, *op. cit.*, pl. XXXIX/83—90; XL; XLI/103—107; J. Werner, *op. cit.*, p. 158, pl. 34—35; D. Dimitrievic, J. Kovačević, Z. Vinski, *Seoba Naroda*, Zemun, 1962, p. 63, fig. 1; I. A. Rafalović, *op. cit.*, Chișinău, 1972, p. 199, fig. 3/2—3; S. Anamali, H. Spahiu, *Varreza arbërare e Krufës*, în *Illiria*, IX—X, 1979—1980, p. 59—61, pl. I/11.

artistice petrecute în Bizanț, participând indirect la inovațiile care au avut loc, anumite grupuri etno-culturale, mai depărtate geografic, au acceptat doar unele din rezultatele acestui proces, preferând numai anumite tipuri de obiecte produse în Imperiu, probabil și în funcție de posibilitățile lor de a le procura. Este și cazul fibulelor „digitate” din regiunile Niprului Mijlociu unde, după părerea noastră, în contactul cu mărfurile produse de atelierele gotice din Crimeia, slavii și alte populații au putut prelua anumite tipuri, pe care le-au folosit temporar. Este cunoscut faptul că atelierele din Crimeia aveau o îndelungată și bogată tradiție în producerea unor numeroase obiecte vestimentare, de podoabă, casnice etc., menținând în mod creator elementele culturale romanice tizii, pe care le-au îmbinat ingenios cu cele ale lumii nord-pontice și orientale. În atelierele din Crimeia s-a creat astfel o sinteză, specifică teritoriilor nord-pontice, mereu reînnoită de elementele vehiculate de nemurimăritele populații nomade, care s-au stabilit în aceste zone. În felul acesta, atelierele din Crimeia au avut același rol de principal producător pentru populațiile din zonele nord-pontice, ca și acelea bizantine pentru regiunile din vecinătatea Dunării Mijlocii și Inferioare.

Prin urmare, considerăm că fibulele „digitate” din grupa a doua au fost create în atelierele goto-bizantine din Crimeia, care le-au produs apoi în serie și le-au răspândit și la alte populații prin intermediul unor centre comerciale, cum a fost cazul așezării de la Pastyrsk, de exemplu. Este posibil ca unele din produsele acestor ateliere să fi fost difuzate și la populațiile slave care, în deplasarea lor către sud-vest atinseseră deja granița dintre zonele păduroase cu stepele nord-pontice, drumurile principale de comerț fiind, în secolele VI—VII cursurile inferioare și mijlocii ale Niprului, Bugului de Sud și Nistrului. Avându-se în vedere stadiul cunoștințelor tehnice la slavii din această vreme, aflați încă în migrație, stadiu incomparabil mai scăzut față de cel existent în Crimeia, este dificil de precizat dacă asemenea fibule au putut fi într-adevăr imitate sau modificate de către slavi, creându-se unele variante locale. Noi credem că, în general, poate cu unele excepții, fibulele „digitate” nu s-au răspândit în principal în masa populațiilor slave din regiunile bugo-niproviene, ci mai curând în siml populațiilor semi-nomade sau nomade, care locuiau întinsele zone nord-pontice din vecinătatea Crimeiei. În acest caz, cei care au putut prelua și difuza eventual spre sud-vest unele variante ale fibulelor din grupa a doua mai ales, au fost *anții*, populație pe care o considerăm neslavă, probabil, mai curând, un conglomerat de triburi kutriguro-alane²⁴⁶. Teza potrivit căreia aceste fibule au fost vehiculate înspre vest de kutriguro-alani pare să fie susținută de constatarea că, până în prezent, asemenea obiecte vestimentare au apărut *numai* în morminte de înhumare, care nu pot fi puse pe seama slavilor, că în cimitirile slave din Ucraina ele lipsesc și că, întotdeauna, în obiectivele în care sînt atestate, ele sînt însoțite constant și de vestigii de proveniență autohtonă sau bizantină. Mai mult, în unele din necropolele gotice din Crimeia s-au descoperit numeroase variante ale diferitelor tipuri, ceea ce dovedește că erau frecvent folosite de populația care locuia aici. Cu excepția cimitirului de la Sărata Monteoru (despre a cărei apartenență exclusiv slavă s-au exprimat unele indicii)²⁴⁷, în spațiul carpato-dunăreano-pontic fibulele din grupa a doua sînt atestate tot în morminte de înhumare sau în așezări aparținînd, în principal, populației romanice. În acest caz, fibulele „digitate” din grupa a doua nu mai pot fi considerate creații exclusiv slave și nici difuzate în zonele Europei de sud-est numai de către aceștia.

Aceleași concluzii, după cum s-a arătat, se pot desprinde și din analiza fibulelor „digitate” aparținînd grupei I. Modelele amprentatoare descoperite în regiunile carpato-dunărene (București—Tei, Felnac, Banat), motivele ornamentale, numărul și variantele existente dovedesc incontestabil că multe din exemplarele aparținînd grupei I au fost produse local, fiind folosite în principal de populația autohtonă, romanică. Fără îndoială, nu excludem că unele din aceste fibule să fi fost folosite și de către germani sau slavi, care le-au preluat în urma contactului pe care l-au avut cu autohtonii.

Cronologia celor mai multe din fibulele grupelor I și II, descoperite în regiunile carpato-dunăreano-pontice, nu poate fi, în momentul de față, decît larg precizată, deoarece condițiile în care au fost scoase la iveală nu sînt în toate cazurile bine cunoscute. Așa cum s-a arătat, cu prilejul prezentării fiecărui tip și variantă aparținînd celor două grupe principale, în mai multe cazuri asemenea fibule au apărut în morminte de înhumare sau în complexe de locuire însoțite de obiecte vestimentare și de podoabă, unele sau ceramică de factură bizantină sau locală (neslavă), caracteristice, în general, celei de-a doua jumătăți a secolului al VI-lea și primei jumătăți a secolului al VII-lea. Pentru unele tipuri din grupa a doua limitele cronologice ar putea fi admise chiar pînă în al treilea sfert al veacului al VII-lea, inclusiv, situație similară și pentru unele variante ale grupei I. Această încadrare a ținut seama și de cronologia stabilită pentru piesele identice uneori ca dimensiuni, formă și ornamente, provenind din complexe închise, bine datate, din Crimeia sau din alte părți.

²⁴⁶ Teză prezentată la sesiunea anuală a Institutului de Arheologie, Iași, 27—28 mai 1991. Păreri asemănătoare la: M. I. Artamanov, *Etničeskata prinadlženost i istoričeskoto značenie na Pastyrskata kultura*, în *Arheologia — Sofia*, XI, 1969, 3, p. 1—8; I. P. Russanova, *Pamjatniki tipa Pen'konki*, în *Problemy Arheologii*, II, Leningrad, 1978, p. 114—118.

²⁴⁷ I. Nestor, *La nécropole slave d'époque ancienne de Sărata Monteoru*, în *Dacia*, N.S., I, 1957, p. 289—296; idem, *Arheologia perioadei de trecere la feudalism pe teritoriul R.P.R.*, în *Studii*, XV, 1962, 6, p. 1425.

Analizând ansamblul descoperirilor de fibule „digitate” de acest fel, cunoscute până în prezent pe teritoriul carpato-dunăreano-pontic, se poate spune că, alături de regiunile Peninsulei Balcanice și Crimeia, una din zonele în care asemenea obiecte s-au produs au fost și cele de la nordul Dunării de Jos. Cauzele care au dus la încetarea producției acestor fibule, către ultimul sfert al veacului al VII-lea sînt încă dificil de precizat. Deplasările noilor grupuri de nomazi bulgari și avari în stepele nord-pontice și schimbările care au intervenit în eșichierul politic al sud-estului european sau din Crimeia, ca și prefacerile etno-lingvistice și social economice, înregistrate pe spații geografice mai largi, au putut determina încetarea producției unor centre meșteșugărești, distrugerea piețelor de desfacere și nesiguranta căilor comerciale. Instalarea definitivă a slavilor în Peninsula Balcanică, în cursul secolului al VII-lea și criza social-economică și religioasă care a cuprins Bizanțul, mai ales în veacul următor, explică limpede prefacerile profunde care s-au petrecut în demografia și cultura din aceste părți ale Europei de sud-est, prefaceri care au avut importante consecințe și în evoluția economică, socială, etnolingvistică și culturală din spațiul carpato-dunăreano-pontic. În acest context, dispariția fibulelor „digitate” către sfîrșitul secolului al VII-lea poate fi mai bine explicată și evidențiată ca o realitate istorică, avînd semnificații importante în evoluția relațiilor multiple dintre lumea romanică nord-dunăreană și aceea a Bizanțului din imediata ei vecinătate.

CATALOGUL DESCOPERIRILOR

I. FIBULE CU MASCĂ UMANĂ PE PICIOR

- I.1. *Fibule cu placa piciorului trapezoidală de tip Coșoveni—Vețel.*
1. COȘOVENII DE JOS, JUD. DOLJ. 1 exemplar, argint aurit; 19,5 cm; tezaur?, mormînt? Cf. I. Nestor, C. S. Nicolăescu-Plopșor, în *Germania*, 22, 1938, p. 33—41, fig. 7.
 2. FERIGILE, JUD. VÎLCEA, 1 exemplar, bronz; 9,9 cm; izolat. Cf. Gh. Petre, A. Stoican, în *SCIVA*, 27, 1976, 1, p. 115—118.
 3. ORLEA (I), JUD. OLT. 1 exemplar fragmentar bronz; 3,3 cm; izolat; Cf. D. Berciu, E. Beninger, în *Mitt. d. Anthrop. Ges. Wien*, 67, 1937, p. 194, fig. 1.
 4. RĂZBOIENI—FELDIOARA, JUD. BRAȘOV. 1 exemplar fragmentar, potin; 11 cm; izolat. Cf. K. Horedt, în *SCIV*, 6, 1955, 3—4, p. 675, fig. 15/5.
 5. TRANSILVANIA, LOCALITATE NECUNOSCUTĂ. 1 exemplar fragmentar, potin?; 4 cm; izolat. Cf. K. Horedt, *Untersuchungen zur Frühgeschichte Siebenbürgen*, București, 1958, p. 93, fig. 28/5.
 6. VEȚEL (MICIA), JUD. HUNEDOARA. 1 exemplar, potin; 12,1 cm; izolat. Cf. I. Nestor, C. S. Nicolăescu-Plopșor, în *Germania*, 22, 1938, p. 33—41, pl. 9/3.
- I.2.1. *Fibule cu piciorul în formă de liră, de tip Gîmbaș.*
1. BANAT, LOCALITATE NECUNOSCUTĂ. 1 exemplar, potin. Model aprentator; 8,6 cm; izolat. Cf. I. Nestor, C. S. Nicolăescu-Plopșor, în *Germania*, 22, 1938, p. 37, pl. 9/2.
 2. CORNEȘTI, JUD. CLUJ. 1 exemplar, bronz; 9,6 cm; mormînt de inhumație. Cf. A. Pálko, în *SCIV*, 23, 1972, 4, p. 677—678, pl. 1/5.
 3. GÎMBAȘ, JUD. ALBA. 2 exemplare identice, bronz; 9,2 cm; mormînt de inhumație. Cf. I. Nestor, C. S. Nicolăescu-Plopșor, în *Germania*, 22, 1938, p. 153, pl. 29/3.
 4. HORGA, JUD. VASLUI. 1 exemplar, fragmentar, bronz; 5,0 cm; așezare. Cf. D. Gh. Teodor, *Teritoriul est-carpatic în veacurile V—XI e.n.*, Iași, 1978, p. 41, fig. 13/1; G. Coman, *Stăruință, continuitate*, București, 1980, p. 131, fig. 158/2.
 5. VELA, JUD. DOLJ. 1 exemplar fragmentar, bronz; 2,8 cm; izolat. Cf. I. Nestor, C. S. Nicolăescu-Plopșor, în *Germania*, 22, 1938, p. 37, fig. 1/1.
 6. VÎRTOP, JUD. DOLJ. 1 exemplar fragmentar, bronz; 2,5 cm; izolat. Cf. M. Comșa, în *SCIV*, 12, 1961, 1, p. 105—106.
- I.2.2. *Fibule miniaturale cu placa piciorului în formă de liră, de tip Sărata Monteoru—Drănic.*
1. BRATEI, JUD. SIBIU. 2 exemplare, bronz; 5,3 cm; 4,3 cm; mormînt 113 și 130, cimitirul nr. 3. (inedite), informații Eug. Zaharia.
 2. CERNOVKA, RAION CERNĂUȚI, UCRAINA. 1 exemplar, bronz; 5,6 cm; așezare. Cf. B. A. Timoșciuk, P. P. Russanova, L. P. Mihailina, în *SA*, 2, 1981, p. 91, fig. 7.
 3. DRĂNIC, JUD. DOLJ. 1 exemplar, bronz; 5,5 cm; izolat. Cf. O. Toropu, V. Ciucă, C. Voicu, în *Drobeta*, II, 1976, p. 97, fig. 3/8.
 4. LĂUNI, JUD. TELEORMAN. 1 exemplar, bronz; 5,5 cm; izolat. Cf. I. Spiru, în *RevMuz*, 6, 1970, p. 531.
 5. ORLEA (III), JUD. OLT. 1 exemplar fragmentar, bronz; 1,6 cm; izolat. Cf. M. Comșa, în *SCIV*, 12, 1961, 1, p. 105.
 6. PAȘCANI, JUD. IAȘI. 1 exemplar, bronz; 4,3 cm., izolat. Cf. D. Gh., Teodor, *Villes et peuplement dans l'Illyricum protobyzantin*, Roma, 1984, p. 78—80, fig. 6/2; T. Bița, în *ArhMold*, X, 1985, p. 99—100, fig. 1.
 7. POIAN, JUD. COVASNA. 1 exemplar, bronz; 3,4 cm; așezare. Cf. Z. Székely, *Dacia*, N.S., XV, 1971, p. 353—358, fig. 2/1.
 8. SĂRATA MONTEORU, JUD. BUZĂU. 3 exemplare, argint, bronz aurit, bronz; 4,2 cm; 4,1 cm; 4,1 cm; mormînt de incinerare. Cf. I. Nestor, Eug. Zaharia, în *Materiale*, 5, 1959, p. 516—517, fig. 3; idem, *Materiale*, 6, 1959, p. 513, fig. 1/7.
- I.3. *Fibule cu placa piciorului romboidală și ciocuri de pasăre stilizate, de tip Plenița—Izvoarele.*
1. BĂLENI, JUD. DÎMBOVIȚA. 1 exemplar, bronz, circa 5,5 cm; așezare. Informații L. Muscă, Tîrgoviște (inedit).
 2. BRATEI, JUD. SIBIU. 2 exemplare, bronz; 6,5 cm; 6,1 cm; mormînt 211 și 255, cimitirul nr. 3. Informații Eug. Zaharia (inedite).
 3. BREBENI, JUD. OLT. 1 exemplar, bronz; 6,7 cm; izolat. Cf. M. Butoi, în *RevMuz*, 5, 1970, p. 434—435.
 4. BULEȚA, JUD. VÎLCEA. 1 exemplar, bronz; 6,5 cm; izolat. Cf. Gh. Petre, în *SCIV*, 18, 1967, 1, p. 185—186.
 5. BUCUREȘTI, CARTIER DĂMĂROAIA. 1 exemplar fragmentar, bronz; 3,2 cm; așezare. Cf. D. V. Rosetti, în *Germania*, 18, 1934, p. 207, fig. 1/9.
 6. CĂSCIOARELE, JUD. CĂLĂRAȘI. 1 exemplar, bronz; 6,5 cm.; izolat. Cf. M. Comșa, B. Ionescu, în *SCIV*, 11, 1960, 2, p. 419—421.
 7. DROBETA—TURNU SEVERIN, JUD. MEHEDINȚI. 1 exemplar fragmentar, bronz; 3,7 cm; izolat. Cf. M. Davidescu, *Drobeta în secolele I—VII e.n.*, Craiova, 1980, p. 217, fig. c.
 8. FĂRCAȘELE, JUD. OLT. 1 exemplar, bronz; 6,5 cm; izolat. Cf. M. Nica, în *SCIV*, 21, 1970, 2, p. 327—329.

9. GARVÂN (DINOGETIA), JUD. TULCEA. 1 exemplar, bronz; 7,1 cm; așezare romano-bizantină. Cf. Gh. Ștefan și colab., în *Materiale*, 6, 1959, p. 632, fig. 7.
10. IAȘI—CRUCEA LUI FERENȚ, JUD. IAȘI. 1 exemplar, bronz; 7,3 cm; așezare. Cf. D. Gh. Teodor, în *Cercetări*, Iași, 11, 1971, p. 118—127, fig. 3.
1. IZVOARELE, JUD. MEHEDINȚI. 1 exemplar, bronz; 6,4 cm; izolat. Cf. M. Davidescu, *Drobeta în secolele I—VII e.n.*, Craiova, 1980, p. 217, fig. b.
2. MIROSLĂVEȘTI, JUD. IAȘI. 1 exemplar, bronz; circa 6,0 cm; izolat. Informații T. Bița, Pașcani (inedit).
3. MUNTENIA, LOCALITATE NECUNOSCUTĂ. 1 exemplar, bronz; 3,0 cm; izolat. Cf. D. Popescu, în *Dacia*, IX—X, 1945, p. 505, fig. 11/122.
4. NEGULEȘTI, JUD. BACĂU. 1 exemplar fragmentar, bronz; 4,2 cm izolat. Cf. I. Mîtreă, în *Carpica*, XVIII—XIX, 1986—1987, p. 261—263.
5. ORȘOVA (DIERNA), JUD. MEHEDINȚI. 1 exemplar fragmentar, bronz; 5,0 cm; izolat. Cf. G. Török, în *Dolgozatok*, XII, 1936, p. 137.
6. PLENIȚA, JUD. DOLJ. 1 exemplar, bronz; 8,0 cm; izolat. Cf. C. S. Nicolăescu-Ploșșor, în *Arheologia Olteniei*, 4, 1925, p. 7, fig. 49.

I.4. *Fibule cu placa piciorului romboidală și perechi duble de ciocuri de pasăre stilizate, de tip Sarmizegetusa.*

1. BRĂTEI, JUD. SIBIU. 1 exemplar, bronz; 5,5 cm., mormintul 167, cimitirul 3. Informații Eug. Zaharia (inedit).
2. SARMIZEGETUSA, JUD. HUNEDOARA. 1 exemplar, potin; 7,0 cm; izolat. Cf. J. Hampel, *Allerthümer des Frühen Mittelalters in Ungarn*, I, Braunschweig, 1905, p. 321, fig. 804.

I.5. *Fibule miniaturale cu placa romboidală, triunghiulară sau alungită, cu ciocuri de pasăre stilizate, de tip București Tei — Suceava — Piatra Frecăței.*

1. BRĂTEI, JUD. SIBIU. 1 exemplar, bronz; 4,9 cm; mormintul 149, cimitirul nr. 3. Informații Eug. Zaharia (inedit).
2. BUCUREȘTI, CARTIERUL TEI. 1 exemplar, potin; model amprentator; 4,95 cm; așezare. Cf. D. V. Rosetti, în *Germania*, 18, 1934, p. 207, fig. 1/4.
3. BUDUREASCA (VALEA), JUD. PRAHOVA. 1 exemplar, bronz; 4,95 cm; așezare. Cf. V. Teodorescu, M. Peneș, în *Anuarul Muzeului de istorie și arheologie Prahova*, 1, 1984, p. 20, fig. 22/2.
4. GOROȘEVA, RAION HOTIN, UCRAINA. 1 exemplar, bronz; 5,0 cm; așezare. Cf. V. D. Baran, S. P. Pačkova, în *Archeologia*, Kiev, 18, 1975, p. 95, fig. 8.

5. HANSCA, RAION IALOVENI, REP. MOLDOVA. 1 exemplar, bronz; 5,90 cm; așezare. Cf. I. A. Rafalovič, *Slavjane VI—IX vekov v Moldovii*, Chișinău, 1972, p. 32, fig. 2; 3/1.
6. PIATRA FRECĂȚEI (BEROE), JUD. TULCEA. 2 exemplare, bronz; 4,90 cm; și 5,1 cm; mormint de înhumație B/42. Cf. A. Petre, în *Materiale*, 8, 1962, p. 581, fig. 18/1.
7. RAȘCOV, RAION HOTIN, UCRAINA. 1 exemplar, bronz; 4,7 cm; așezare. Cf. V. D. Baran, *Prăzkajakul'tura podnestrovița*, Kiev, 1988, p. 116, fig. 15/35.
8. SĂCUIENI, JUD. BIHOR. 1 exemplar, bronz; 4,6 cm; mormint de înhumație. Cf. N. Chidioșan, Z. Nanáșy, în *AMN*, 5, 1968, p. 517—520.
9. SĂRATA MONTEORU, JUD. BUZĂU. 3 exemplare, dintre care unul fragmentar, bronz; 4,5 cm; 4,3 cm; 3,1 cm; morminte de incinerare. Cf. I. Nestor, Eug. Zaharia, în *SCIV*, 6, 1955, 3, p. 510—511, fig. 11/1; idem, în *Materiale*, 6, 1959, p. 513, fig. 1/2—3.
10. SUCEAVA, JUD. SUCEAVA. 1 exemplar, bronz; 3,9 cm; așezare. Cf. M. D. Matei, în *Dacia*, N.S., IV, 1960, p. 381, fig. 7.

I.6. *Fibule cu placa piciorului romboidală sau trapezoidală cu protuberanțe circulare, de tip Desa—Felnac—Virtoape.*

1. DESA, JUD. OLT. 1 exemplar, bronz; 6,7 cm; izolat. Cf. D. Popescu, în *Dacia*, IX—X; 1945, p. 505, fig. 11/121; C. S. Nicolăescu-Ploșșor, în *Dacia*, XI—XII, 1948, p. 310—311.
2. FELNAC, JUD. ARAD. 1 exemplar fragmentar, bronz, potin?; model amprentator; mormint de înhumație; 3,5 cm. Cf. N. Fettič, în *Archeologia Hungarica*, I, 1926, p. 32, pl. IV/21.
3. MUNTENIA, LOCALITATE NECUNOSCUTĂ. 1 exemplar, bronz; 7,1 cm; izolat. Cf. D. Popescu, în *Dacia*, IX—X, 1945, p. 505, fig. 11/122.
4. NANOV, JUD. TELEORMAN. 1 exemplar, bronz; 8,1 cm; izolat. Cf. I. Spiru, în *RevMuz*, 6, 1970, p. 31.
5. RĂCARI, JUD. DOLJ. 1 exemplar, bronz; 4,4 cm. Cf. J. Werner, în *Reincke Festschrift*, Mainz, 1950, p. 154, pl. 30/34, menționată ca fiind din Banat; vezi D. Tudor, în *Apulum*, 5, 1965, p. 254—258, fig. 11/2.
6. SĂRATA MONTEORU, JUD. BUZĂU. 2 exemplare, dintre care unul fragmentar, bronz; 6,4 cm; 2,8 cm; morminte de incinerare. Cf. I. Nestor, Eug. Zaharia, în *SCIV*, 6, 1955, 3—4, p. 511, fig. 11/3; idem, în *Materiale*, IV, 1957, p. 192, fig. 1/1.
7. VIRTOAPE, JUD. TELEORMAN. 1 exemplar, bronz; 8,0 cm; izolat. Cf. S. Dolinescu-Ferche, P. Voievozeanu, în *RevMuz*, 4, 1969, p. 354—355.

II. FIBULE CU FIGURĂ ZOOMORFĂ PE PICIOR

II.1. *Fibule cu picior romboidal ornamentale cu spirale în formă de S.*

1. BUCUREȘTI, CARTIER BĂNEASA. 1 exemplar fragmentar, bronz; cca. 4 cm; așezare. Cf. M. Constantiniiu, în *SCIV*, 17, 1966, 4, p. 668, fig. 2/2.
2. BUCUREȘTI, STRADA „SOLDAT GHIVAN”. 1 exemplar fragmentar, bronz; 3,8 cm; așezare. Cf. Gh. Cazimir, în *Istoria orașului București*, București, I, 1965, p. 59, fig. 2.
3. BUDEȘTI, JUD. VASLUI. 1 exemplar fragmentar, bronz; 6,5 cm; izolat. Cf. I. Nestor, în *Dacia*, N.S., V, 1961, p. 438, nota 19; D. Gh. Teodor, *Teritoriul est-carpatic în secolele V—XI e.n.*, Iași, 1978, p. 41, fig. 14/1.
4. FILIAȘI, JUD. HARGHITA. 1 exemplar fragmentar, bronz; 3,9 cm., așezare. Cf. Z. Székely, în *Sesiunea de comunicări a muzeelor de istorie — 1964*, II, București, 1970, p. 147—148, fig. 5/1.
5. GALIȚA (DERVENT), JUD. CONSTANȚA. 1 exemplar fragmentar, bronz 4,2 cm; așezare. Cf. P. Diaconu, în *SCIV*, 13, 1962, 2, p. 447—448, fig. 1.
6. IAȘI—CRUCEA LUI FERENȚ, JUD. IAȘI. 1 exemplar, bronz aurit; 11,6 cm; așezare. Cf. N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmbovița, Em. Zaharia, în *AȘUI*, 7, 1956, 2, p. 8, fig. 3.

7. SLAVA RUSĂ (IBIDA), JUD. TULCEA. 2 exemplare fragmentare, bronz; 4,4 cm; 4,1 cm; așezare. Cf. A. Opaif, în *SCIVA*, 42, 1991, 1—2, p. 45, fig. 19/37—38.
8. ȘULETEA, JUD. VASLUI. 1 exemplar fragmentar, bronz; 4,0 cm; izolat. Cf. C. Cihodaru, R. Vulpe și colab., în *SCIV*, 2, 1951, 1, p. 219, fig. 4/3; D. Gh. Teodor, *Teritoriul est-carpatic în veacurile V—XI e.n.*, Iași, 1978, p. 41, fig. 14/4.

II.2. *Fibule cu placa romboidală sau trapezoidală ornamentată cu cercuri concentrice și cu puncte.*

1. ADANCLISI (TROPÆUM TRAIANI), JUD. CONSTANȚA. 1 exemplar, bronz; 11,2 cm; așezare romano-bizantină. Cf. Gh. Papuc, în *Pontica*, XX, 1987, p. 207—215.
2. BĂLTENI, JUD. VASLUI. 1 exemplar, bronz; 15,8 cm; izolat. Cf. R. Maxim-Alaiba, în *SCIVA*, 32, 1981, 3, p. 459—461, fig. 1—2.
3. DÂNCENI, RAION STRĂȘENI, REP. MOLDOVA. 3 exemplare, unul fragmentar; 14,3 cm; 3,0 cm; mormint de înhumație, așezare. Cf. I. A. Rafalovič, *Dânceni moșii'nik tcherniachovskoj kul'tury III—IV v. v. n.e.*, Chișinău, 1986, p. 24—26, pl. XIV/1—2; I. A. Rafalovič, N. V. Golțeva, în *Archeologia Issledovanja v Moldavii*,

- (1974—1976 g-g.), Chişinău, 1981, p. 138—139, fig. 5/13.
4. DRAXINI, JUD. BOTOŞANI. 1 exemplar, bronz; 13,4 cm; izolat. Cf. S. Raţă, in *SCIV*, 16, 1965, 2, p. 379—381, fig. 1.
 5. ORLEA (II), JUD. OLT. 1 exemplar, bronz; 7,0 cm; izolat. Cf. D. Tudor, in *Ollenia Romană*, ed. a II-a, Bucureşti, 1958, p. 361—362, fig. 94/1.
 6. PECICA, JUD. ARAD. 2 exemplare fragmentare, bronz; 2,8 cm; 2,0 cm; izolat. Cf. G. Török, in *Dolgođtok*, XII, 1936, p. 133.
 7. VINDEREI, JUD. VASLUI. 1 exemplar, bronz; 8,5 cm; izolat. Cf. D. Gh. Teodor, *Teritoriul est-carpatic în veacurile V—XI c.n.*, Iaşi, 1978, p. 41, fig. 13/3.
 8. VUTCANI, JUD. VASLUI. 1 exemplar fragmentar, bronz; 12,2 cm; izolat. Cf. I. Nestor, in *Dacia*, N.S., V, 1961, p. 438, nota 19; D. Gh. Teodor, *Teritoriul est-carpatic în veacurile V—XI c.n.*, Iaşi, 1978, p. 41, fig. 14/3; 15/1.

FIBULES „DIGITÉES” DES VIe—VIIe SIÈCLES DANS L'ESPACE CARPATO-DANUBIEN-PONTIQUE

RÉSUMÉ

Dans les régions carpato-danubiennes-pontiques, comme suite des recherches intenses entreprises les dernières décennies, on a découvert un nombre considérable de fibules „digitées”. L'intérêt particulier avec lequel cette sorte d'objets vestimentaires ont été et sont encore étudiés est dû non seulement au très grand nombre d'exemplaires connus, en général, en Europe, à la variété des formes et de leurs ornements, mais aussi à la conception conformément à laquelle de telles fibules peuvent constituer de bons critères d'encadrement chronologique et de détermination ethno-culturelle. En analysant le technique de travail, les formes et les ornements et en essayant d'établir l'origine et l'évolution de chaque type, on a pu préciser que certaines catégories de fibules „digitées” peuvent être considérées comme spécifiques uniquement à certaines populations. Pourtant la diffusion de certains exemplaires de même type sur des espaces très larges et à des populations différentes ne justifie pas dans toutes les situations l'appartenance de ces pièces uniquement à un seul groupe humain.

Parmi les nombreuses découvertes de fibules „digitées” connues dans les régions carpato-danubiennes-pontiques, dans cette étude on présente et on analyse seulement les exemplaires que certains chercheurs ont attribué en exclusivité aux Slaves. Le premier qui a étudié les découvertes de ce genre de la Roumanie a été le savant allemand J. Werner qui, il y a quatre décennies, dans une remarquable étude concernant les fibules „digitées” nommées par lui „slaves”, a analysé tous les exemplaires connus dans son temps en Europe et dans l'Asie Mineure. Après l'apparition de l'ouvrage de J. Werner, dans la littérature archéologique roumaine ont apparu une série de travaux consacrés à la recherche de ces types de fibules découvertes en Roumanie, appartenant à I. Nestor, A. Petre, M. Comşa, D. Gh. Teodor et d'autres, qui ont exprimés des points de vue analogues ou différents concernant l'origine, l'évolution et l'appartenance ethno-culturelle de ces pièces. Quoique la classification typologique de ces fibules proposée par J. Werner reste aujourd'hui encore en général valable, le grand nombre d'exemplaires découverts ces dernières années impose pourtant quelques modifications et évidemment de nouvelles précisions et conclusions concernant l'origine, l'évolution et l'attribution ethno-culturelle à certaines d'entre elles.

En ce qui concerne les fibules soi-disantes „slaves”, dans les régions carpato-danubiennes-pontiques on connaît environ 80 exemplaires, parmi lesquels approximativement 30 proviennent de tombeaux d'inhumation ou d'incinération, 19 des établissements, les reste mises au jour accidentellement.

En acceptant en général la classification proposée par J. Werner en deux groupes principaux, le premier groupe où l'on a inclus les fibules à masque humain sur pied et le deuxième comprenant les fibules à figures zoomorphes sur pied, l'auteur, se basant sur les modifications importantes que subit la forme de la plaque du pied et les ornements durant leur évolution, ainsi que d'autres détails techniques, présente les types de fibules suivants :

I. Fibules à masque humain sur pied.

I.1. *Fibules à plaque du pied trapézoïdale, du type Coşoveni-Veşel*. Dans ce type on a inclus les pièces de Coşovenii de Jos, Veşel, Războieni-Feldioara, Ferigele, Orlea (I) et d'une localité inconnue de Transylvanie (fig. 1). Elles appartiennent aux types I A—I B de la classification de J. Werner. La plupart des analogies sont attestées dans la Péninsule Balkanique et, isolément, dans la Hongrie ou l'Ukraine aussi.

La répartition géographique de ce type montre que la zone principale de diffusion a été l'espace carpato-balkanique, où peut-être il a été produit, comme le démontrent les ornements d'origine byzantine, la technique de travail et d'autres détails techniques spécifiques aux ateliers de l'Empire. Le fait que quelques-unes de ces pièces ont apparues dans les tombeaux d'inhumation et dans des établissements autochtones avec des objets d'origine byzantine, ainsi que leur absence ou leur rareté dans les milieux exclusivement slaves semblent attester que ces fibules ont été créées et utilisées en principal par la population romane. Il n'est pas exclus qu'elles aient été employées par les Germains et les Slaves.

I.2.1. *Fibules à la plaque du pied en forme de lyre, du type Gimbaş*. Ce type comprend les découvertes de Gimbaş, Corneşti, Vîrtop, Vela, Horga et Banat (fig. 2; 3/1). Elles appartiennent au type I—C de la classification de J. Werner. La plupart des découvertes sont groupées également dans les zones carpato-balkaniques. Les éléments décoratifs et la forme en lyre de la plaque du pied démontrent que ce type de fibule aussi a été produit dans les ateliers de l'Empire Byzantin. Elles ont été utilisées également tant par la population romane que par la germanique ou slave. L'existence du modèle en potin pour imprimer le moule en argile provenant du Banat, ainsi que l'association de certaines fibules avec des objets byzantins plaident pour leur origine locale carpato-balkanique.

I.2.2. *Fibules en miniature à plaque du pied en forme de lyre, de type Săratu Monteoru-Drănic*. Dans ce type on a inclus les exemplaires de Săratu Monteoru, Drănic, Poian, Paşcani, Lăuni, Orlea (III), Bratei, Cernovka (fig. 3/2—10). J. Werner les inclut dans le type I—C. Cette fibule représente une variante en miniature du type précédent, nommé *Gimbaş*. On ne connaît pas d'analogies au sud du Danube, dans la zone du Dniepre et en Crimée. En échange, des pièces semblables se retrouvent en nombre assez grand dans la Prussie Orientale. Dans la région carpato-danubienne ces fibules ont apparu soit dans des agglomérations romanes, soit dans des tombeaux d'incinération ou d'inhumation, ce qui démontre qu'elles ont été utilisées par diverses populations (romanes, germaniques, slaves). Ce type également a été produit dans les ateliers carpato-danubiens, d'où, par la voie du commerce, il a été diffusé dans la Prussie Orientale.

I.3. *Fibules à plaque du pied rhomboidale et à becs d'oiseaux stylisés, du type Pleniţa-Izvoarele*. Dans ce type on a inclus les exemplaires découverts à Pleniţa, Izvoarele, Neguleşti, Bratei, Buletea, Drăbeta-Turnu Severin, Căscioarele, Gaivăn, Băleni, Miroslăveşti, Iaşi-Crucea lui Ferent-Fărcaşele, Brebeni et dans une localité inconnue de la Muntenie (fig. 4; 5/1—2, 4/7—8). Ils appartiennent au type I D—I E de la classification de J. Werner. On connaît des analogies dans la Péninsule Balka-

rique, l'Ukraine, la Crimée et surtout la Prussie Orientale. Ce type de fibule a résulté de celui de type *Gimbaş*, subissant quelques modifications importantes de la plaque du pied. Les éléments de décor, surtout les becs d'oiseaux stylisés et l'ornement cruciforme de la plaque du pied indiquent de même certains ateliers de l'Empire, mais la participation des ateliers gothiques de Crimée n'est pas exclue non plus.

I.4. *Fibules à plaque du pied rhomboïdale avec des paires doubles de becs d'oiseaux stylisés, du type Sarmizegetusa*. Dans les régions de la Roumanie on connaît pour l'instant seulement deux exemplaires, l'un à Sarmizegetusa et l'autre à Braş (fig. 5/6). Dans la classification de J. Werner ils sont inclus dans le type I—G. On connaît des analogies au sud du Danube, en Hongrie, Ukraine, Crimée et Prussie Orientale. Ce type de fibule a été découvert dans des tombeaux d'inhumation et dans certains établissements romanes, ainsi que dans des milieux germaniques et slaves, ce qui démontre qu'elle a été utilisée en même temps par des populations diverses. Ce type a été également créé dans les ateliers de l'Empire.

I.5. *Fibules en miniature, à plaque du pied rhomboïdale, triangulaire ou allongées, à becs d'oiseaux stylisés, de type Bucureşti-Tei — Succava — Piatra Frecăţei*. De ce type font partie les exemplaires découverts à Bucureşti-Tei, Succava, Piatra Frecăţei, Săcueni, Sărata Monteoru, Budureasca, Hănsca, Raşcov et Goroseva (fig. 6). Dans la classification de J. Werner ils sont inclus dans le type I—H, en miniature. Selon la forme de la plaque on a pu établir quatre sous-variantes nommées du type *Bucureşti-Tei*; *Budureasca-Hănsca*; *Succava*; et *Piatra Frecăţei*. En général, ce type de fibule provient de celui de Sarmizegetusa, avec des modifications importantes de la plaque du pied et des protubérances latérales en forme de becs d'oiseaux stylisés. Il y a des analogies dans l'Asie Mineure, la Tchécoslovaquie, l'Ukraine et la Prussie Orientale. Le modèle du potin pour imprimer le moule en argile, découvert à Bucureşti-Tei, ainsi que quelques détails du décor et des formes, démontrent que ce type de fibule a été produit dans les ateliers locaux carpato-danubiens, d'où il a été diffusé parmi les populations diverses, romanes, germaniques et slaves.

I.6. *Fibules à plaque du pied rhomboïdale ou trapézoïdale à protubérances circulaires, de type Desa-Felnac-Virtoape*. Dans ce type ont été groupées les pièces découvertes à Desa, Virtoape, Felnac, Sărata Monteoru, Răcari, Nanov et dans une localité inconnue de la Muntenie (fig. 5/3; 7). Dans la classification de J. Werner ces fibules sont incluses dans les types I F — I K. Le groupe de fibules provient du type *Plenişa-Izvoarele*, présentant des modifications des protubérances latérales. On en trouve des analogies dans la Péninsule Balkanique, l'Ukraine et la Prussie Orientale. Le modèle en bronze pour imprimer le moule en argile de Felnac, les formes et les ornements caractéristiques montrent que ce type a pu être de même, créé dans les zones carpato-balkaniques. La découverte de ce type de fibule dans des tombeaux d'inhumation ou d'incinération, ainsi que dans des agglomérations romanes ou slaves montre qu'il a été utilisé par des populations diverses, locales, germaniques ou slaves.

II/ Fibules à figure zoomorphe sur pied.

II.1. *Fibules à plaque du pied rhomboïdale ornementée avec des spirales en forme de S*. Dans ce type ont été incluses les fibules découvertes à Iaşi — Crucea lui Ferent (I), Budeşti, Galiţa (Derwent), Bucureşti-Soldat Ghivan, Bucureşti-Băneasa, Şulesca, Filiaşi şi Slava Rusă (fig. 8). J. Werner classe les fibules de ce genre dans le IIe groupe, représentant le type II-A. On connaît des analogies proches tout d'abord dans la Crimée et l'Ukraine, où elles ont été découvertes soit dans des tombeaux germaniques soit dans des établissements slaves soit accidentellement. Dans les tombeaux on n'a découvert aucun exemplaire de la Roumanie. Dans les agglomérations elles apparaissent parfois accompagnées d'objets de facture byzantine, nomade ou slave. En tenant compte de leurs traits caractéristiques, du contexte archéologique où elles ont apparu fréquemment, ainsi que de leur diffusion dans l'espace, on peut supposer que ce type de fibule a été créé dans les ateliers gothiques de Crimée, d'où il a été diffusé parmi les populations des zones environnantes. (Antes, Koutrigoures, etc.). Par l'intermédiaire de ceux-ci, ce type de fibule a été certainement répandu dans les régions carpato-danubiennes-pontiques.

II.2. *Fibules à plaque du pied rhomboïdale ou trapézoïdale, ornementées de cercles concentriques et point*. Dans ce type, semblable comme forme aux précédents on a inclus les pièces découvertes à Draxini, Bălteni, Dănceni, Vuteani, Vinderei, Adamlişi, et Pecica (fig. 9 et 10). Elles ont été découvertes sans exception uniquement dans des établissements. Dans la classification de J. Werner elles sont incluses dans le type II-D. Des analogies proches se trouvent surtout en Crimée et l'Ukraine et isolément en Hongrie et Autriche. Comme dans le cas du type précédent, le grand nombre d'exemplaires découvert dans les zones du Dniepre ou en Crimée (ici dans des tombeaux d'inhumation), plaide pour sa production dans les ateliers gothiques de la zone. Répandues aussi parmi les populations nomades ou slaves, ils ont pu être diffusés par celles-ci vers l'ouest, dans l'espace carpato-danubien-pontique ou les zones du Danube Moyen.

II.3. *Fibule à plaque supérieure ornementée avec têtes d'oiseaux stylisées*. De ce type on connaît seulement un seul exemplaire découvert dans l'établissement de Davideni. Dans la classification de J. Werner il peut être encadré dans le type II-D. On en trouve des analogies proches surtout en Crimée et l'Ukraine et isolément en Prussie Orientale et la Péninsule Scandinave. L'exemplaire de Davideni est simple et représente une réplique dégénérée des pièces d'origine germanique certaine créées dans les ateliers de Crimée. Comme les types précédents, ce genre de fibule a été répandu parmi d'autres populations aussi, slaves et nomades, par l'intermédiaire desquelles il a pu arriver jusque dans les régions carpato-danubiennes également.

En analysant les traits caractéristiques des différentes variantes de fibules du IIe groupe, l'auteur considère que celles-ci ont été produites dans les ateliers gothiques de Crimée et par conséquent il faut les attribuer à la population germanique. Leur présence fréquente dans les tombeaux gothiques de Crimée, l'absence de telles pièces dans les complexes funéraires slaves ainsi que le manque d'ateliers spécialisés pour leur production dans les zones du Dniepre Moyen ou d'autres régions de l'Ukraine démontrent l'attribution ethno-culturelle proposée par l'auteur. Les diverses variantes du Ier groupe, ainsi que du IIe groupe, les procédés techniques les ornements, la variété de formes, etc. révèlent une conception artistique à traditions anciennes, maintenue et amplifiée par les rapports permanents avec le monde roman tardif et byzantin. Les éléments ornementaux de l'art barbare nord-pontique et oriental ont pu être ainsi repris d'une manière créatrice, contribuant à la réalisation d'une synthèse artistique propre aux deux zones importantes de production artisanale, carpato-balkanique et nord-pontique criméenne. Aux VIe—VIIe siècles de J.-C. dans l'espace carpato-danubien-pontique seront diffusés des produits appartenant aux deux zones artisanales, auxquelles s'ajouteront d'autres, central-européennes, ce qui explique le grand nombre de découvertes et la variété particulière des types de fibules „digitées”, connues dans cet espace.

Traduit par ECATERINA BELICOV

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. Fibules à plaque du pied trapézoïdale, du type *Coşoveni-Veşel*; 1, Veşel, 2, Orlea, I; 3, Transylvanie; 4, Ferigile; 5, Coşovenii de Jos; 6, Războieni-Feldioara.

Fig. 2. Fibules à plaque du pied en forme de lyre, du type *Gimbaş*. 1, 4, Gimbaş; 2, Vela; 3, Virtop; 5, Banat; 6, Corceşti.

Fig. 3. Fibules en miniature à plaque du pied en forme de lyse, du type *Sărata Monteoru-Drănic*. 1, Horga; 2—4, Sărata Monteoru; 5, Pașcani; 6, Poian; 7, Orlea, III; 8, Lăuni; 9, Černovka; 10, Drănic.

Fig. 4. Fibules à plaque du pied rhomboïdale et à becs d'oiseau stylisés, du type *Plenița-Izvoarele*. 1, Plenița; 2, Negulești; 3, Mirosălvești; 4, Brebeni; 5, Buleta; 6, Izvoarele; 7, Muntenia; 8, Garvăn (Dinogetia).

Fig. 5. Fibules à plaque du pied rhomboïdale et à becs d'oiseaux stylisés, du type *Plenița-Izvoarele* (1—2, 4, 7—8), fibules à plaque rhomboïdale avec des paires des becs d'oiseaux stylisés, du type *Sarmizegetusa* (6) et fibule avec des protuberances circulaires, de type *Desa-Felnac-Virtoape* (3). 1, Fărcașele; 2, Căscioarele; 3, Felnac; 4, București-Dămăroaia; 5, Orșova; 6, Sarmizegetusa; 7, Drobeta-Turnu Severin; 8, Iași — Crucea lui Ferent (II).

Fig. 6. Fibules en miniature à plaque rhomboïdale, triangulaire ou allongées, du type *București-Tei-Suceava-Piatra Frecăței*. 1, București-Tei; 2, Hansca; 3, Budureasca; 4, Săcuieni; 5, Rașcov; 6, 11—12, Sărata Monteoru; 7, Goroseva; 8, Suceava; 9—10, Piatra Frecăței.

Fig. 7. Fibules à plaque du pied romboïdale ou trapezoïdale à protuberances circulaires, de type *Desa-Felnac-Virtoape*. 1, Muntenia; 2, 6, Sărata Monteoru; 3, Desă; 4, Virtoape; 5, Drobeta - Turnu Severin; 7, Răcari; 8, Nanov.

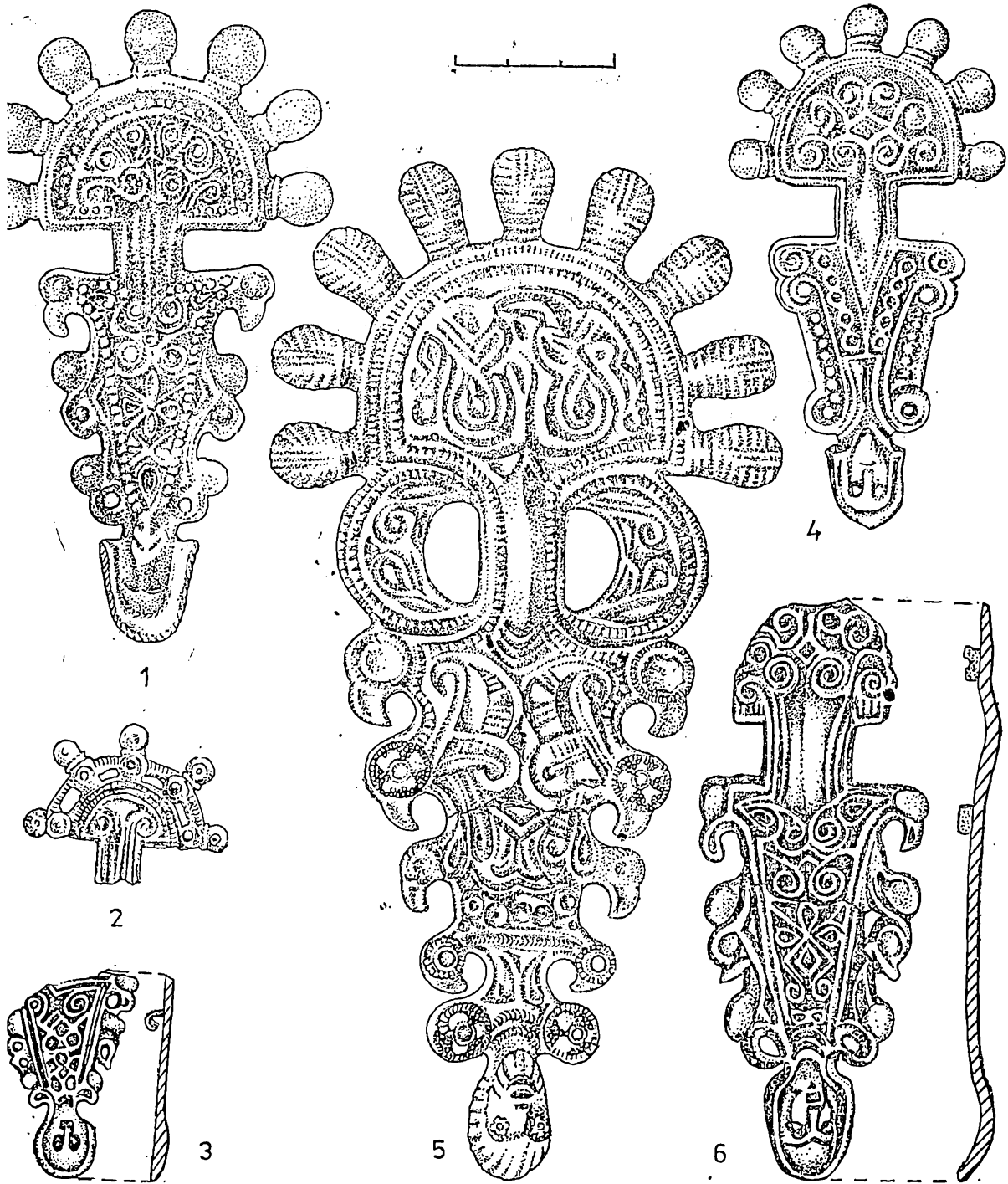
Fig. 8. Fibules ornementées avec des spirales en forme de S. 1, Iași — Crucea lui Ferent (I); 2, Budești; 3, Galița (Derwent); 4, 7, Slava Rusă; 5, București-Băneasa; 6, Filiași; 8, București — Str. Soldat Ghivan; 9, Șuletea.

Fig. 9. Fibules ornementées avec des cercles concentriques et point. 1, Adamelisi; 2—3, Pecica; 4, Orlea (II); 5, Vinderei; 6, Draxini.

Fig. 10. Fibules ornementées avec des cercles concentriques et point. 1, Bălteni; 2—3, 5, Dănceni; 4, Vutcani.

Fig. 11. Carte de la diffusion des „fibules digitées”, des VIe — VIIe siècles ap. J.-C., dans l'espace carpatodanubien-pontique.

I — Fibules du premier groupe; II — Fibules du deuxième groupe. 1, Černovka; 2, Rașcov; 3, Draxini; 4, Suceava; 5, Pașcani; 6, Mirosălvești; 7, Davideni; 8, Iași — Crucea lui Ferent; 9, Bălteni; 10, Negulești; 11, Dănceni; 12, Hansca; 13, Budești; 14, Vutcani; 15, Horga; 16, Șuletea; 17, Vinderei; 18, Garvăn; 19, Piatra Frecăței; 20, Slava Rusă; 21, Adamelisi; 22, Galița (Derwent); 23, București (Tei, Dămăroaia); 24, Căscioarele; 25, București (Băneasa, Soldat Ghivan); 26, Sărata Monteoru; 27, Valea Budureasca; 28, Băleni; 29, Virtoape; 30, Lăuni; 31, Nanov; 32, Orlea; 33, Brebeni; 34, Fărcașele; 35, Buleta; 36, Ferigile; 37, Vela; 38, Desă; 39, Virtop; 40, Coșovenii de Jos; 41, Drănic; 42, Plenița; 43, Răcari; 44, Izvoarele; 45, Drobeta-Turnu Severin; 46, Orșova; 47, Vejel; 48, Sarmizegetusa; 49, Felnac; 50, Pecica; 51, Poian; 52, Răzhoieni-Feldioara; 53, Bratei; 54, Filiași; 55, Gimbaș; 56, Cornești; 57, Săcuieni; 58, Goroseva.

ig. 1. Fibule cu placa piciorului trapezoidală, de tip *Coșoveni-Vețel*. 1, Vețel; 2, Orlea, I; 3, Transilvania; 4, Ferigile; 5, Coșovenii de Jos; 6, Războieni-Feldioara.

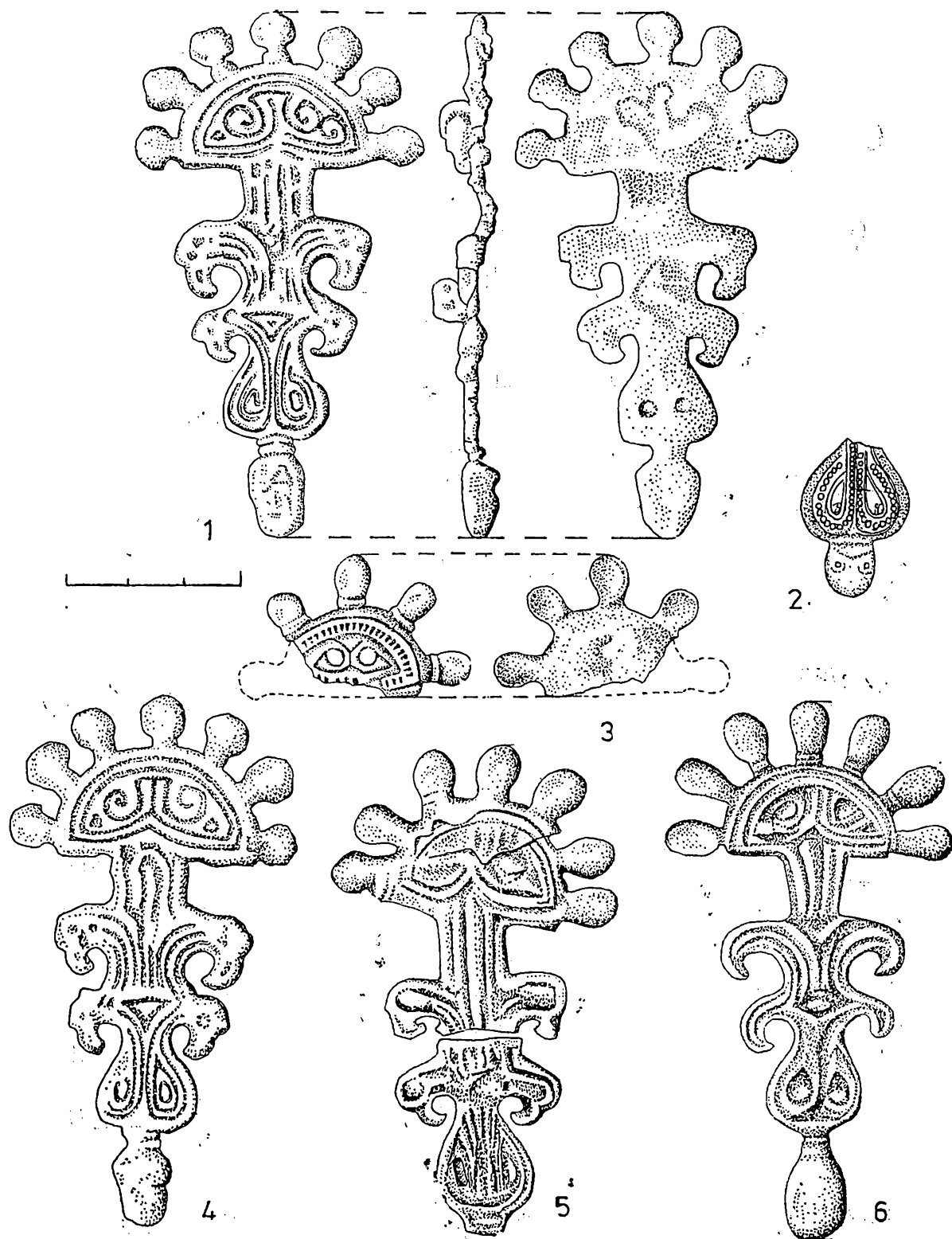

Fig. 2. Fibule cu placa piciorului în formă de liră, de tip *Gimbaș*. 1, 4, *Gimbaș*; 2, *Vela*; 3, *Virtop*; 5, *Banat*; 6, *Cornești*.

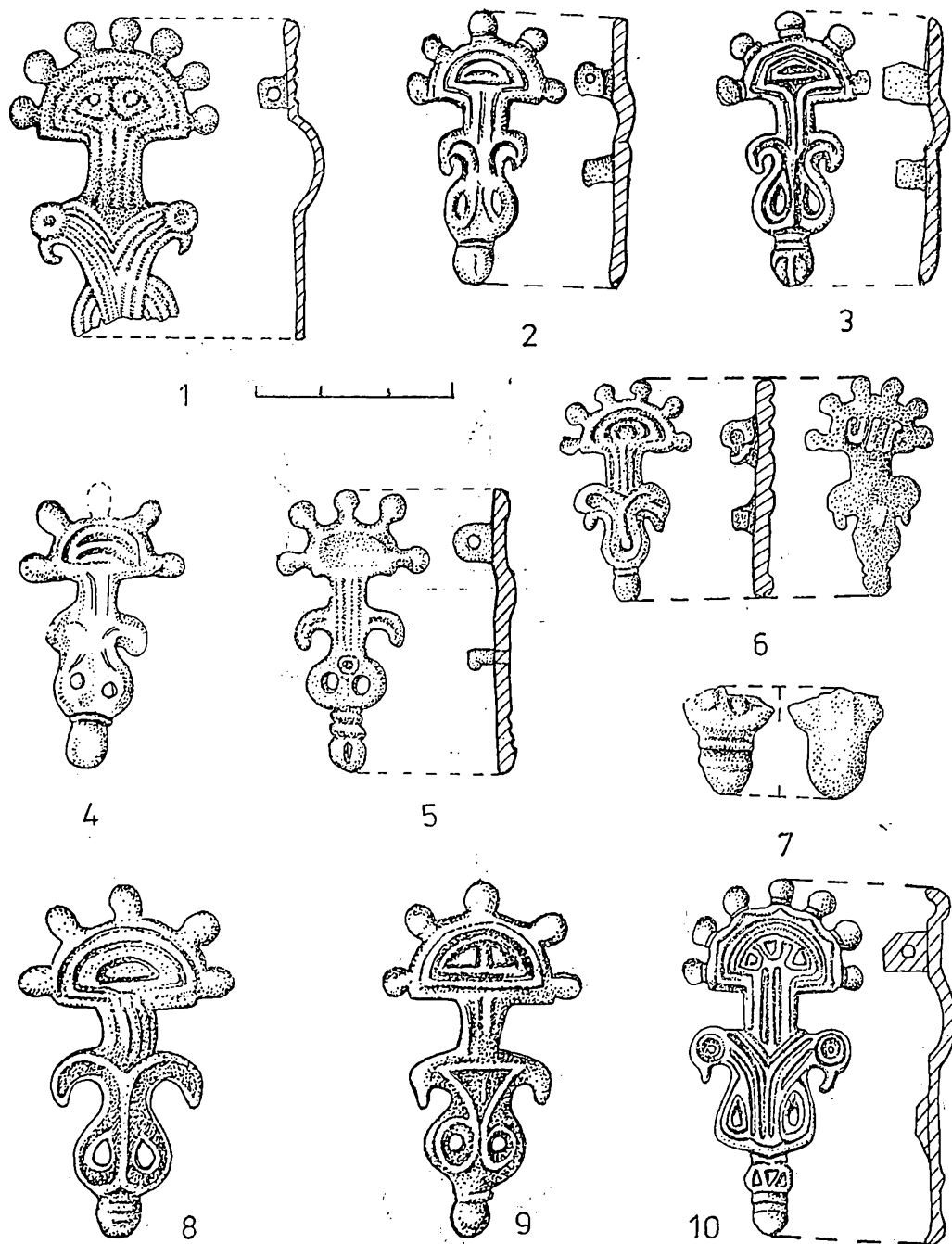

Fig. 3. Fibule miniaturale cu placa piciorului în formă de liră, de tip *Sărata Monteoru-Drănic*. 1, Horga, 2-4, Sărata Monteoru; 5, Pașcani; 6, Poian; 7, Orlea, III; 8, Lăuni; 9, Černovka; 10, Drănic.

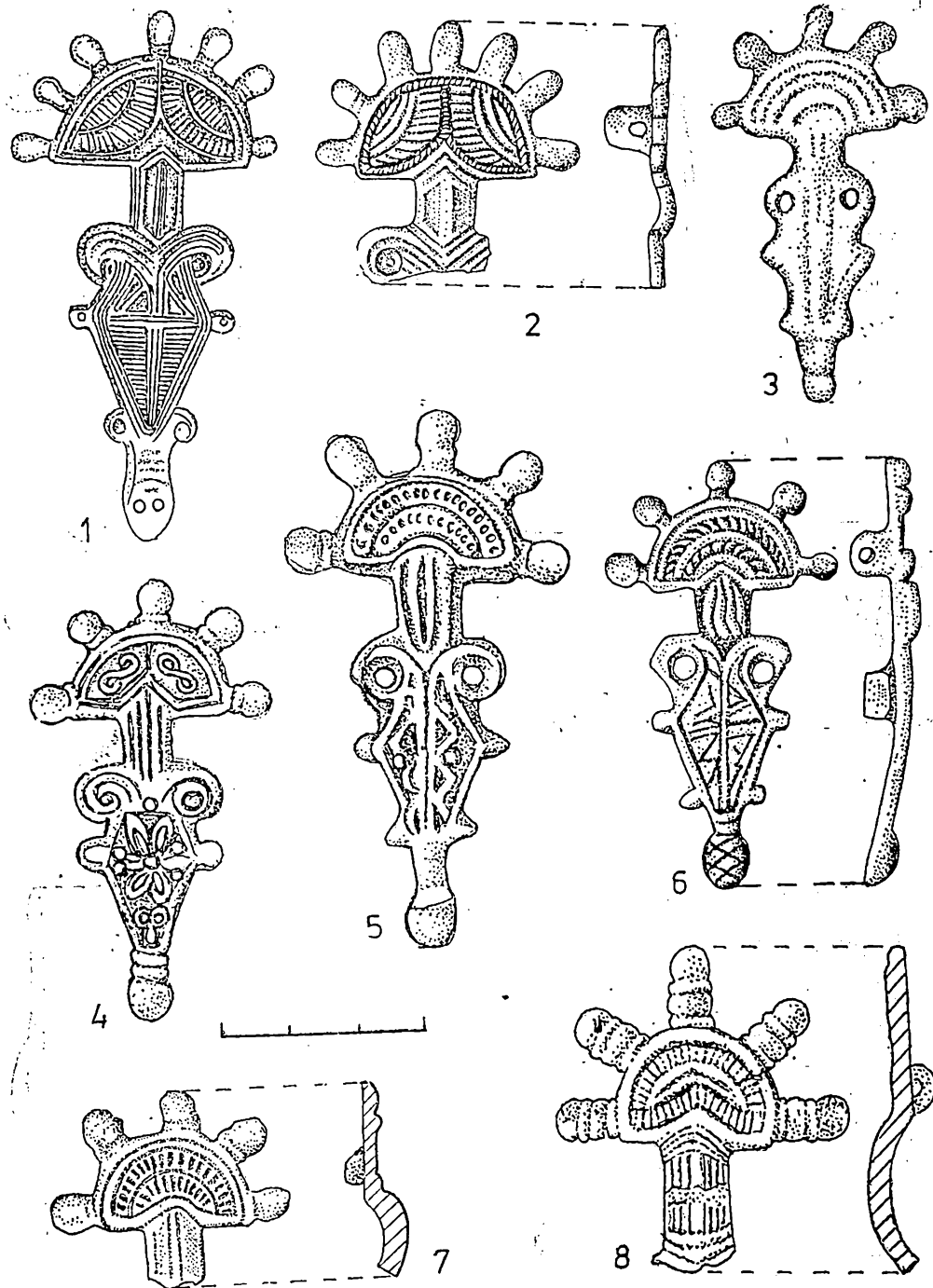

Fig. 4. Fibule cu placa piciorului romboidală și ciocuri de pasăre stilizate, de tip *Plenița-Izvoarele*.
 1, Plenița; 2, Negulești; 3, Miroslăvești; 4, Brebeni; 5, Buleta; 6, Izvoarele; 7, Muntenia;
 8, Garvăn (Dinogetia).

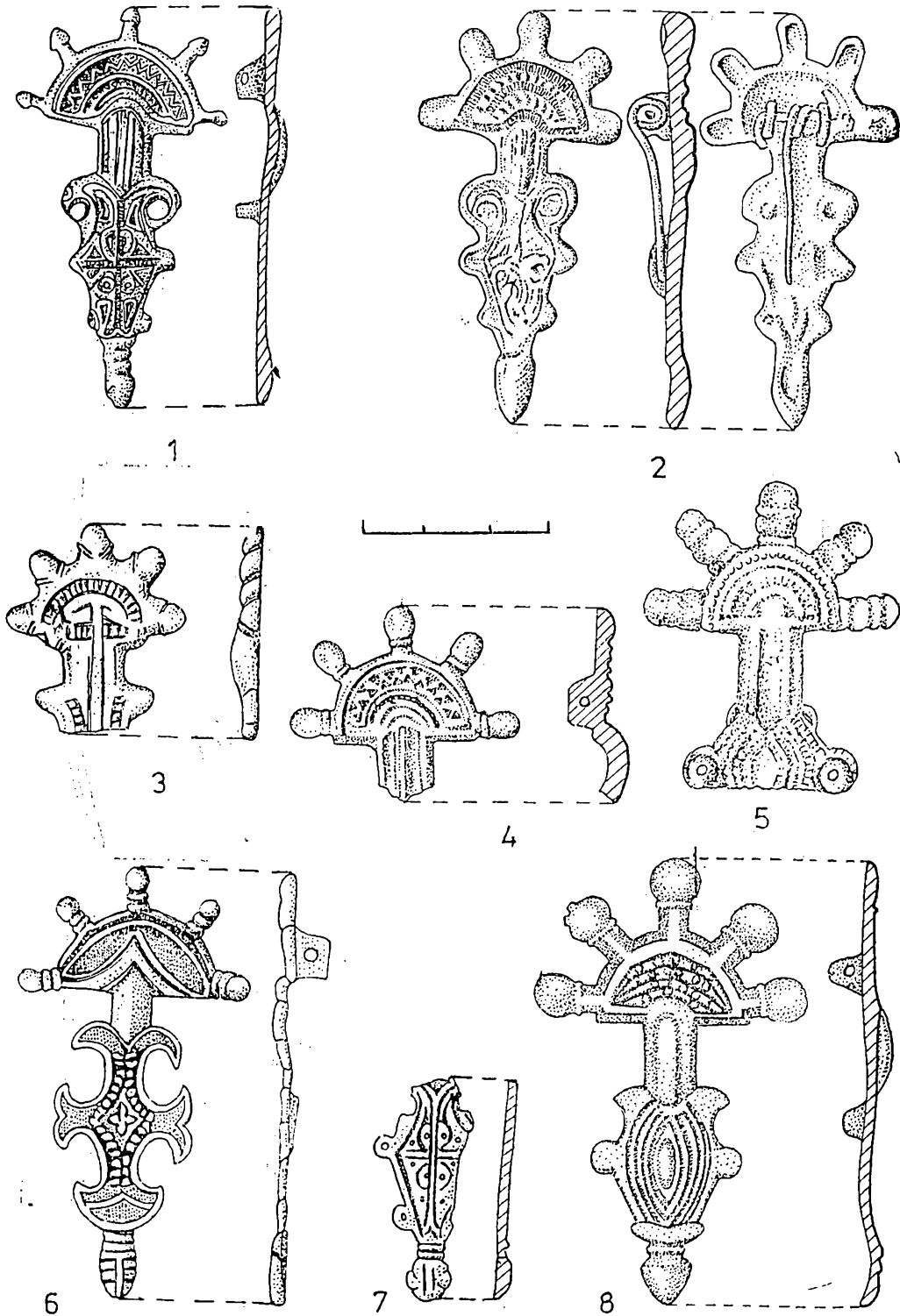

Fig. 5. Fibule cu placa piciorului romboidală și ciocuri de pasăre stilizate de tip Plenița-Izvoarele (1-2, 4, 7-8), fibulă cu placa piciorului romboidală și perechi de ciocuri de pasăre stilizate, de tip *Sarmizegetusa* (6) și fibulă cu placa piciorului prevăzută cu protuberanțe de tip *Desa-Felnac-Virtoape* (3). 1, Fărcașele; 2, Căscioarele; 3, Felnac; 4, București-Dămăroaia; 5, Orșova; 6, Sarmizegetusa; 7, Drobeta-Turnu Severin; 8, Iași - Crucea lui Ferent (II).

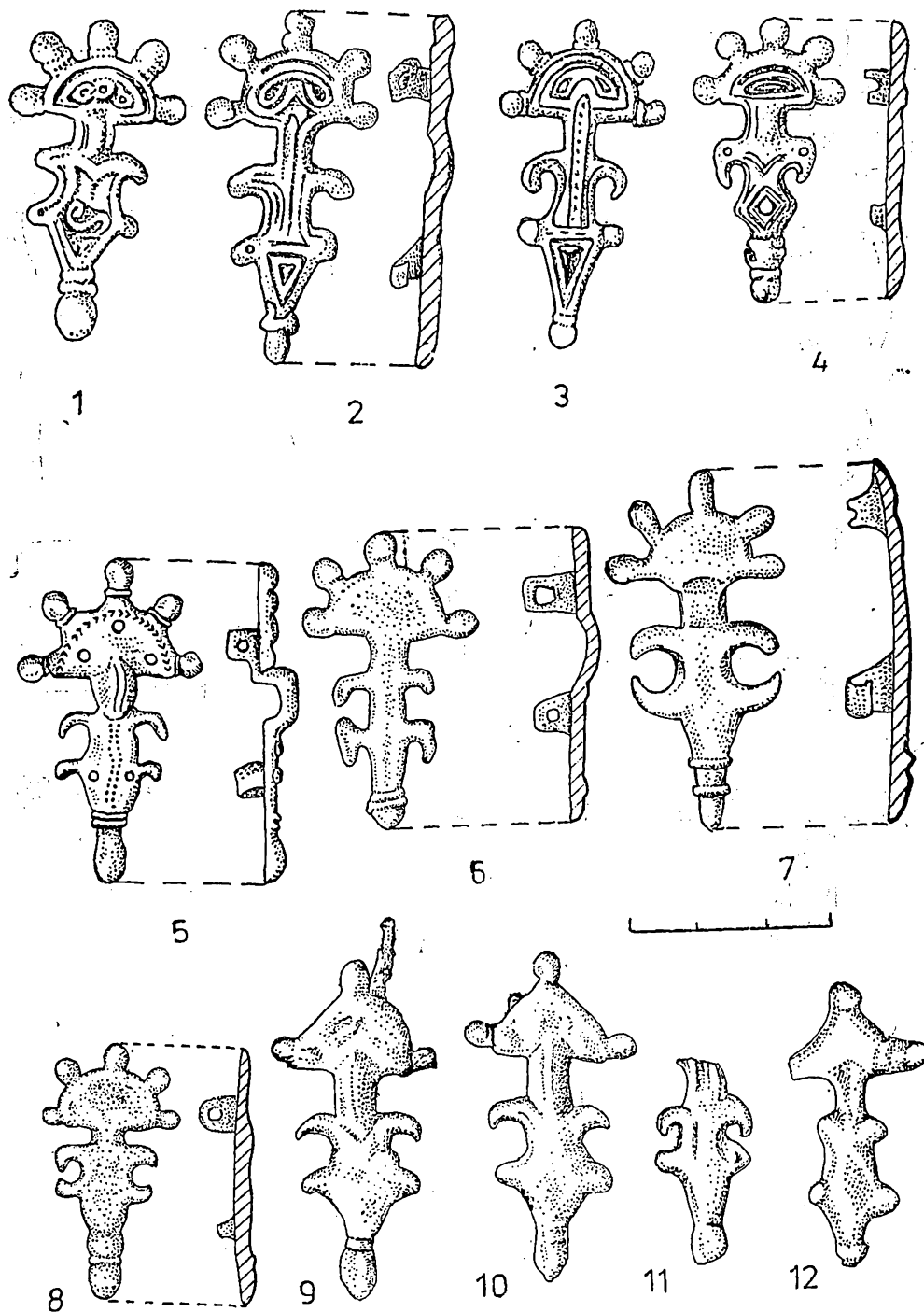

Fig. 6. Fibule miniaturale cu placa romboidală, triunghiulară sau alungită, de tip *București Tei - Suceava - Piatra Frecăței*. 1, București-Tei; 2, Hansca; 3, Budureasca; 4, Săcuieni; 5, Rașcov; 6, 11-12, Sărata Monteoru; 7, Goroseva; 8, Suceava; 9-10, Piatra Frecăței.

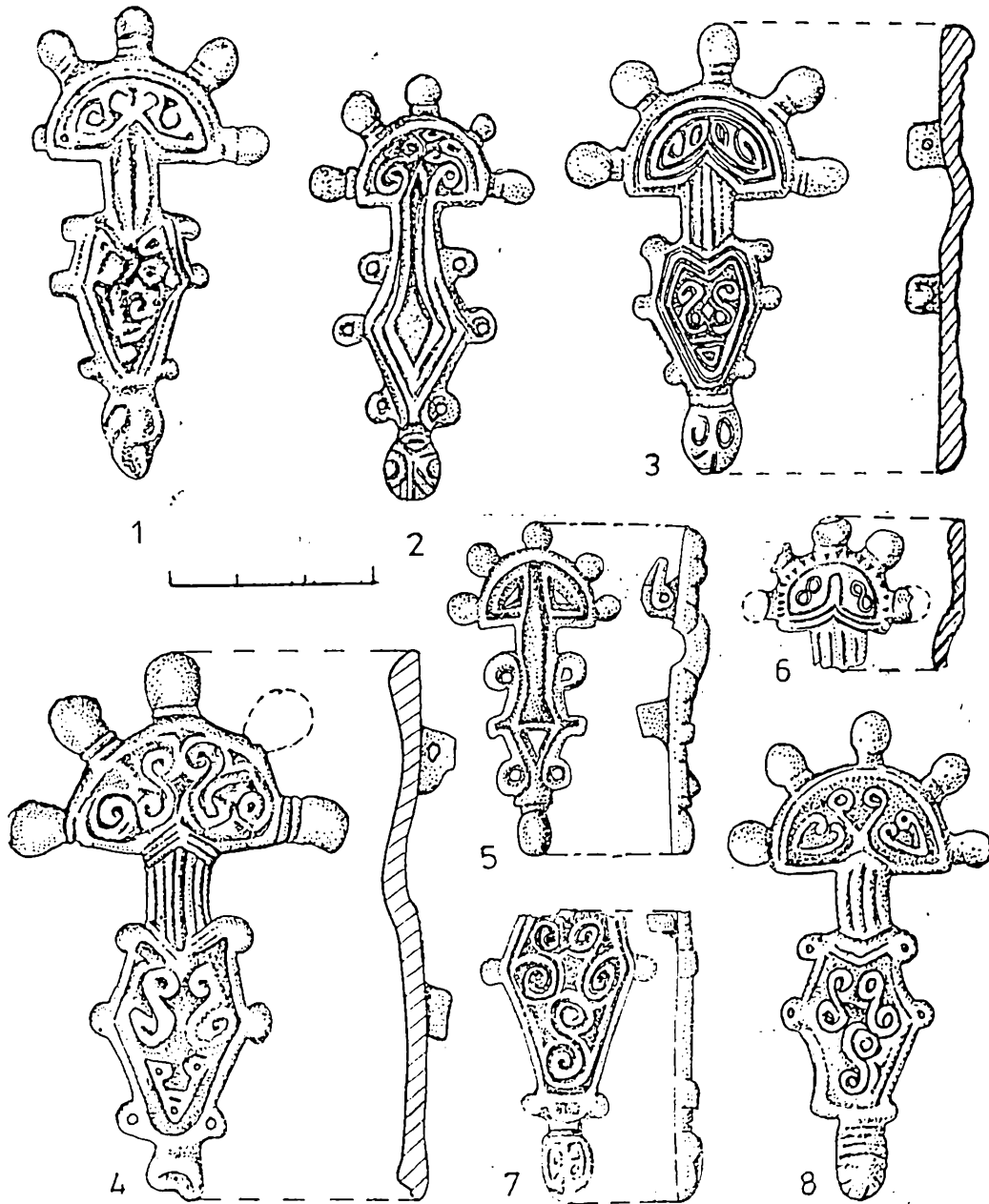

Fig. 7. Fibule cu placa piciorului romboidală sau trapezoidală cu proluheranțe circulare, de tip *Desa-Felnae-Virtoape*. 1, Muntenia; 2, 6, Sărata Monteoru; 3, Desa; 4, Virtoape; 5, Drobeta-Turnu Severin; 7, Răcar; 8, Nanov.

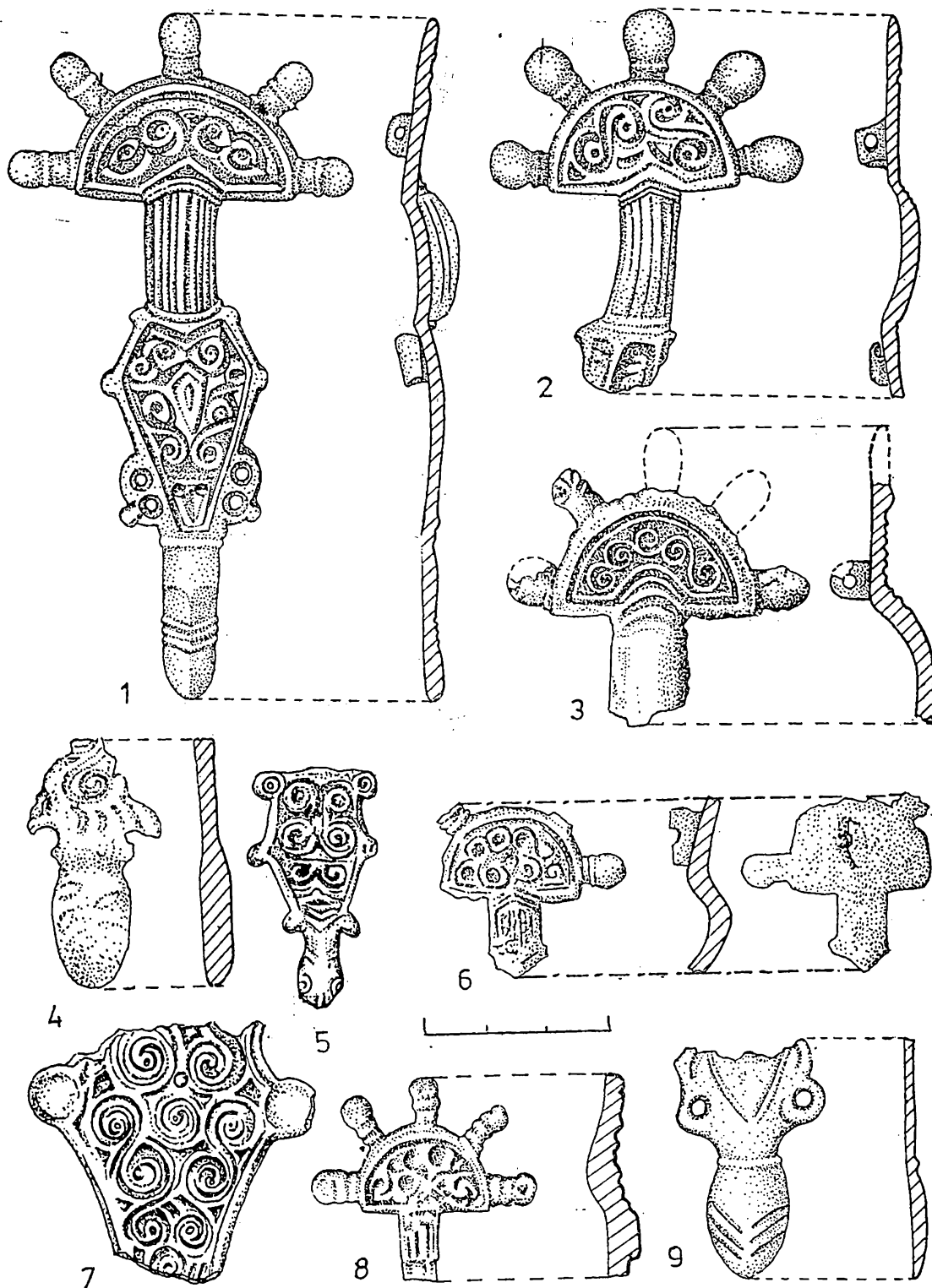

Fig. 8. Fibule ornamentate cu spirale în formă de S. 1, Iași-Crucea lui Ferent (1); 2, Budești; 3, Galița (Dervent); 4, 7, Slava Rusă; 5, București-Băncasa; 6, Filiași; 8, București-Str. Soldat Ghivan; 9, Șuletea.

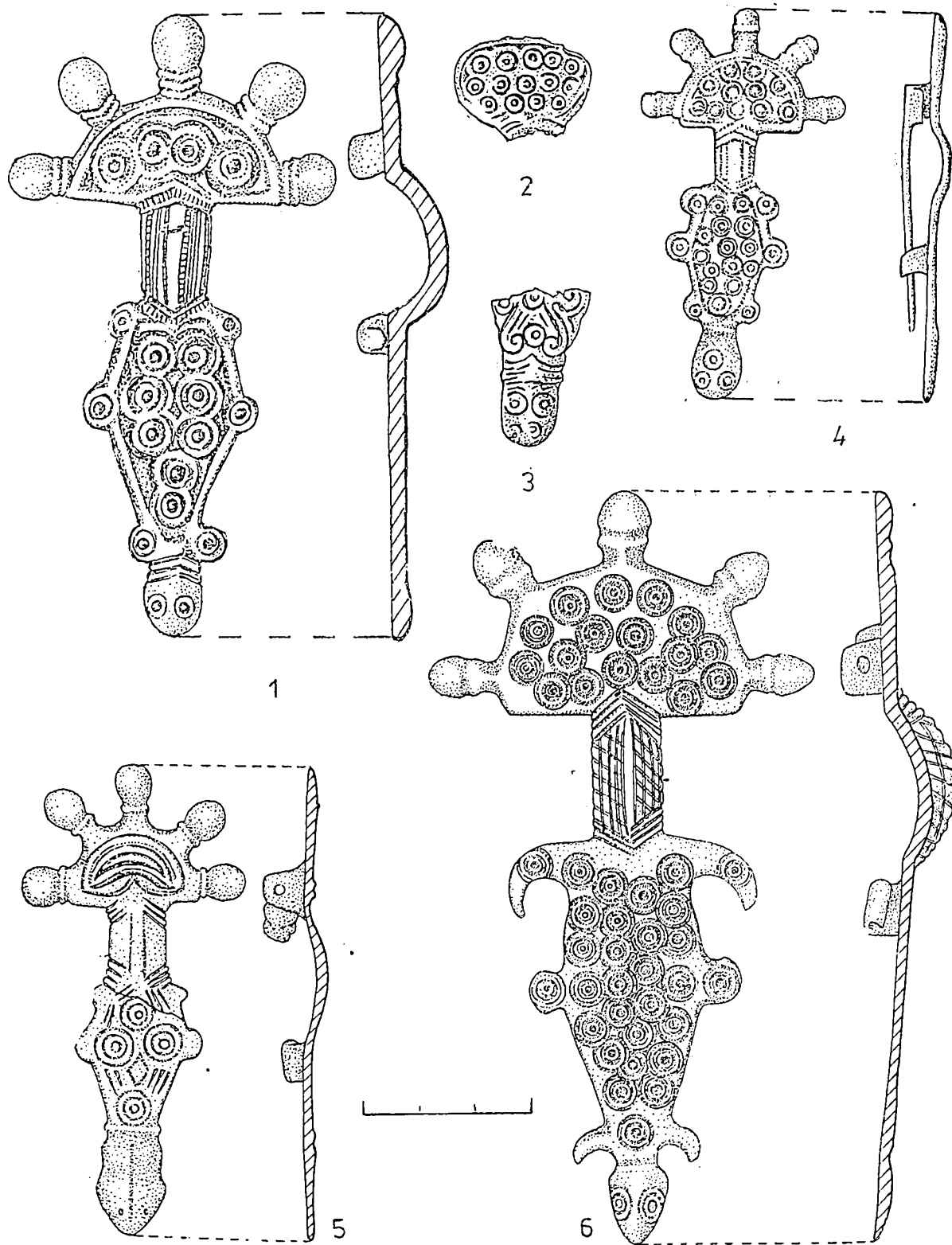

Fig. 9. Fibule ornamentate cu cercuri concentrice și cu punct. 1, Adamclisi; 2-3, Pecica; 4, Orlea (II); 5, Vinderei; 6, Draxini.

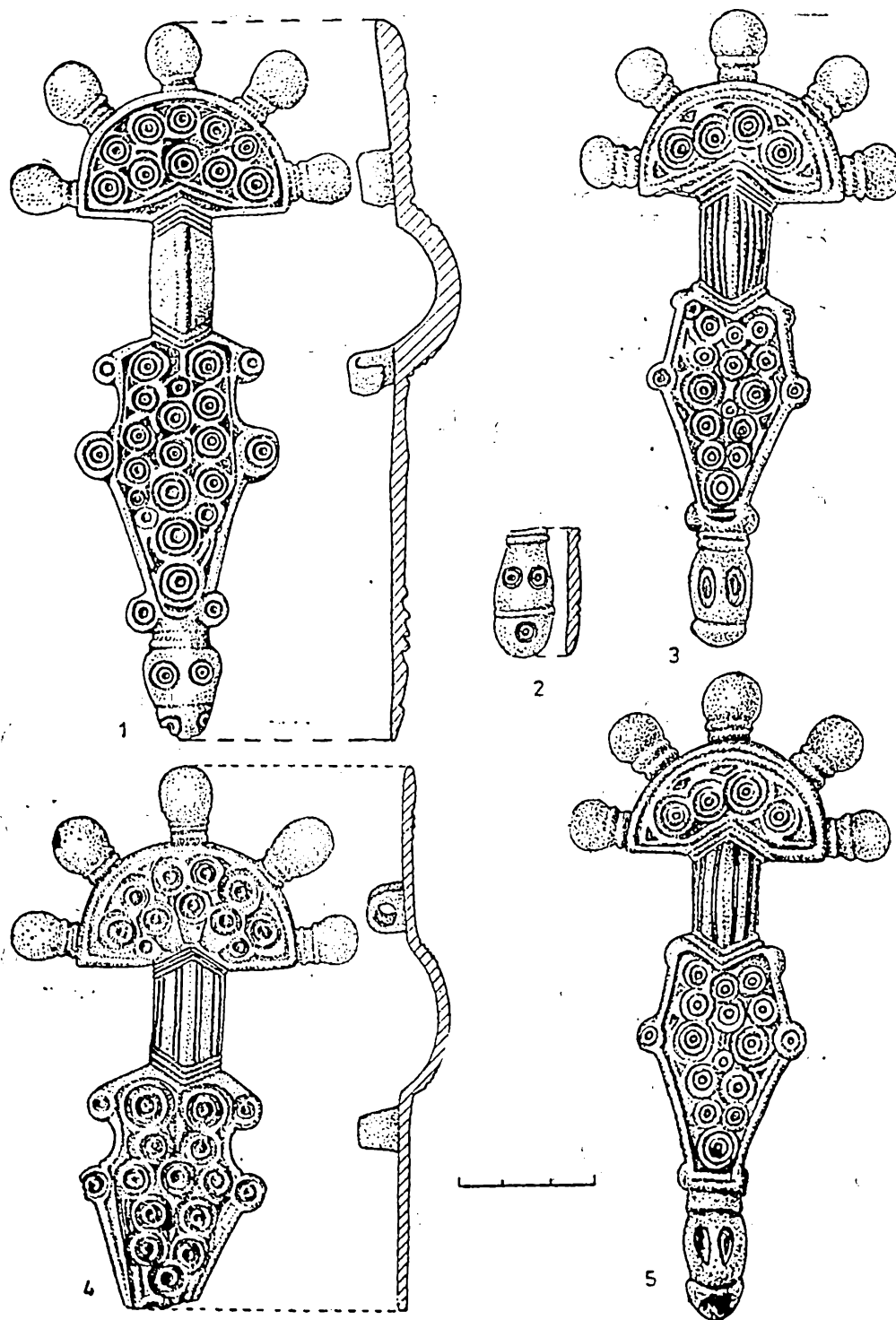

Fig. 10. Fibule ornamentate cu cercuri concentrice și cu punct. 1, Bălteni; 2-3, 5, Dănceni; 4, Vuteani.

